

fites

núm 7 - any 2007

Aquesta publicació ha rebut un ajut econòmic de

GOVERN DE LES ILLES BALEARS
Conselleria d'Educació i Cultura

**Consell Insular
d'Eivissa i Formentera**

SUMARI

Editorial	2
Per Mèmorria	3
707- Atac musulmà contra les Balear	4
ERNEST PRATS GARCÍA	
Centenari del descobriment de la cova des Culleram (1907)	4
BENJAMÍ COSTA	
Illa Plana: cent anys de recerca i de memòria perduda	6
VICENT MARÍ COSTA	
El Museo Arqueológico de Ibiza, cien años de Historia	9
JORDI H. FERNÁNDEZ	
Excavaciones en la necrópolis del Puig des Molins campaña de 2006	24
ANA MEZQUIDA, SERGIO MORENO, ELENA SINTES,	
FRANCISCO MOLTÓ, MARCO AURELIO ESQUEMBRE	
Noves evidències de producció de porpra a Eivissa: actuacions arqueològiques del anys 2005-2006	34
BENJAMÍ COSTA RIBAS, CARMEN ALFARO GINER	
Nota Biogràfica i familiar de l'enginyer militar Faustí Tur i Palau (1856-1909)	46
C. GUERAU D'ARELLANO I TUR	
Notes Breus	59
Una carta al Paborde de Tarragona del seu Batlle a Eivissa	
FRANCESC XAVIER TORRES PETES	
Novetats bibliogràfiques	62
Una ullada a Internet	68
FERRAN NOGUÉS	
Informació del MAEF	69
Memòria de les activitats del Museu Arqueològic d'Eivissa	
JORDI H. FERNÁNDEZ	
Informació de l'AAMAEF	82
Memòria de actividades 2006	
HELENA JIMÉNEZ BARRERO	

FITES núm 7 • any 2007

EDITA:	Associació d'Amics del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera Via Romana, 31 - 07800 Eivissa. Tel.971 30 17 71- Fax 971 30 32 63 • aamaef@telefonica.net
DIRECTORA:	Ana Mezquida Ortí
SECRETARI DE REDACCIÓ:	Ernest Prats García
CONSELL DE REDACCIÓ:	Benjamí Costa Ribas Jordi H. Fernández Gómez Vicent Mari Costa Pere Vilàs Gil
MAQUETACIÓ, IMPOSICIÓ I IMPRESSIÓ:	Digital Gràfic, C.B. Placeta Rosanes, 2 baix. SUECA (València) - 96 171 03 17
DIPÒSIT LEGAL:	V-5138-2007 PREU: 5 €.

EDITORIAL

A la darrera legislatura política hem assistit, astorats, a un trist espectacle pel que fa al tema del patrimoni. Sense voler entrar en cap tipus de valoracions polítiques (que no ens corresponen), sí que podem dir, com a mínim, que algunes actuacions no han anat en la línia de la defensa del patrimoni, sinó més aviat al contrari.

Això ha comportat, també que el patrimoni històric i artístic de les nostres illes hagi estat al centre de molts debats polítics, quan això no hauria de passar mai. La mateixa antiga Comissió de Patrimoni Històric i Artístic, amb poder decisor per ella mateixa, es va convertir en una simple subcomissió consultiva.. Dit d'altra manera, l'opinió d'una comissió de tècnics en la matèria quedava superada a la decisió d'uns polítics, que podien fer el contrari del que se'ls proposava.

Aprofitant el canvi de legislatura i el canvi polític, voldríem demanar que el patrimoni no s'emprí més com a eina llancívola entre partits. Per poder fer això, caldrà elaborar un ampli pla de patrimoni històric i artístic, que reculli actuacions a llarg termini i que sigui assumit tant pel govern com per l'oposició, per evitar que un futur canvi en el poder polític torni a comportar un canvi de línia en un tema tant delicat i sensible com és aquest. El tema, pensam, és molt urgent. Una simple observació de l'estat en què es troben molts dels elements patrimonials de les nostres illes ens serveix de prova.

Aquest pla de patrimoni caldria que recollís actuacions en diferents àmbits.

N'apuntam algunes:

- La carta arqueològica de les illes Pitiüses és un document que ja ha quedat obsolet i que necessita una revisió a fons, per a afegir aquells elements que es consideri oportú, i per treure'n aquells que ja han desaparegut. Aprofitant l'avenç, a la carta arqueològica terrestre s'hi podria afegir també els jaciments subaquàtics dels que es té constància, que no són pocs. Això sens dubte faria més fàcil aconseguir el finançament necessari per a la recerca de nous jaciments a la mar i l'explotació dels ja coneguts.
- Els monuments actualment protegits, especialment els arqueològics, estan molts d'ells en una situació lamentable. És urgent fer-ne una

neteja a fons i una consolidació de les seues estructures.

- S'ha d'elaborar aviat un pla d'excavacions. Des de que es va fer l'abans esmentada carta arqueològica fins a l'actualitat, han desaparegut molts jaciments que no s'han pogut ni excavar. Per tant, és necessari actuar, fer una prioritització de jaciments, i protegir tot el que es consideri necessari.
- Una forma de fer que s'estimi el patrimoni propi és conèixer aquest des de petits. Fa falta elaborar itineraris i materials, que junt amb monitors convenientment preparats, ajudin a conèixer als nostres escolars els seu passat.
- I, per acabar, caldria tornar a donar a la comissió de patrimoni històric i artístic el poder de decisió que es mereix.

Per a aconseguir això seria necessari informatitzar tots els inventaris i catàlegs de béns patrimonials (jaciments arqueològics, cases pageses, patrimoni hidràulic...), el que facilitaria la seua gestió, evitant actuacions nocives que els afectassin, com poden ser les reformes sense control per part d'un tècnic de patrimoni de cases declarades com a BIC o com a bé catalogat, la construcció i edificació, sense un control previ, a zones on se sap que hi ha restes arqueològiques. Així es podrien evitar moltes pèrdues.

Per poder fer tot això seria necessari dotar al servei d'arqueologia de mitjans (en teoria, actualment només hi ha un tècnic), o millor crear un servei de patrimoni en condicions que no només tengués al seu càrrec el patrimoni arqueològic. Aquest servei s'hauria d'ocupar de vigilar l'estat dels jaciments, la seua conservació i neteja, la seua difusió, sense haver d'esperar les queixes dels visitants per descobrir que els números del cartell del jaciment de sa Caleta ja no existeixen. De la mateixa manera, seria necessari crear un control dels jaciments submarins, especialment a l'estiu, perquè amb l'intens tràfic marítim són més fàcils els espolis.

No volem acabar sense repetir que aquest pla de patrimoni és necessari i urgent. I que és necessari que impliqui un consens entre totes les forces polítiques. I que el patrimoni deixi de ser un element de la lluita política. Només així el podrem salvar.

PER MEMÒRIA

707 - ATAC MUSULMÀ CONTRA LES BALEARS

Ernest Prats García

Al voltant del 624, els bizantins, que havien ocupat una part de la Península Ibèrica i les illes Balears, abandonaren la Mediterrània Occidental, davant la forta pressió dels visigots. De tota manera, en el cas concret de les Balears, no hi ha proves d'una nova ocupació per part de cap altre poble. Podem considerar, per tant, que es convertiren en "terra de ningú", no sotmesos a cap tipus de poder central. El que si hi ha, són mostres de clara decadència a alguns jaciments arqueològics pitiüsos.

A principis del segle VIII es produí l'ocupació, per part de les forces islàmiques, dels territoris nordafricans. Al voltant del 703, tal com assenyala Bernat Moll, es creà a Tunísia un important arsenal. Poc després, es manà, per part de Mùsà b. Nuşayr, la construcció d'un estol de cent naus. La seua finalitat era emprar-les per a atacar els territoris cristians. Al front de moltes d'aquestes expedicions s'hi posà el seu propi fill, 'Abd Allàh b. Mùsà. Es tractava sempre d'expedicions organitzades directament per les mateixes autoritats

de Ifríqiya (els territoris nordafricans), que ben aviat es convertiren en província.

La primera d'elles es va fer l'any 704, i afectà a l'illa de Sicília. L'any següent l'atacada per dues vegades va ser Sardenya. El 707 es va fer una expedició contra les illes Balears, la qual va ser recollida per dos autors: el primer text, d'autor, segons sembla, desconegut, fa referència a que es va atacar i conquerir l'illa de Mallorca. La segona, de l'escriptor Ibn Jayyât, parla d'un atac contra les illes de Mallorca i Menorca.

Com podem veure, cap de les dues fonts esmentades fa referència a les illes Pitiüses. I això té dues possibles lectures: o bé l'expedició no afectà a Eivissa i Formentera, o bé les fonts no consideren de prou rellevància l'atac contra les nostres illes. L'arqueologia recent apunta a la presència de musulmans a l'illa d'Eivissa o bé a finals del segle VII o bé a principis del segle VIII. A les necròpolis de s'hort des Palmer, al pla de Vila, i a la de Cala Martina s'han trobat enterraments amb una disposició i orientació clarament musulmanes, junt amb d'altres, contemporanis a aquest, de tipologia bizantina.

Si bé no es pot assegurar que el 707 la flota islàmica atacàs les illes Pitiüses, sí que podem dir que al voltant d'aquesta data hi ha mostres de l'existència de poblament musulmà a l'illa d'Eivissa.

CENTENARI DEL DESCOBRIMENT DE LA COVA DES CULLERAM (1907)

Benjamí Costa

L'any 1907 membres de la *Sociedad Arqueológica Ebusitana* van saber la notícia, portada a Vila per pagesos de sa Cala, de que a l'entrada d'una cova situada en un puig de la parròquia de Sant Vicent, dins del municipi de Sant Joan de Labritja, es trobaven ceràmiques, figures, monedes i ossos antics. De manera immediata, per tal de comprovar el descobriment es va organitzar una expe-

dició formada per Joan Roman i Calbet, director de la societat; Carles Roman i Ferrer, fill de l'anterior i posterior director del Museu Arqueològic d'Eivissa; Artur Pérez Cabrero, secretari municipal, sotsdirector de l'associació i conservador del museu; Pere Marí "Cala", ordenança del museu; i dos treballadors que habitualment col·laboraven en les excavacions que des de 1903 realitzava l'esmentada societat arqueològica. Al grup es va afegir també Antonio Vives y Escudero, catedràtic de numismàtica a Madrid que estiuejava a Eivissa. Així, el 17 de juliol de 1907, el grup d'excavadors, després d'un fatigós viatge sota un sol abrasador, des de Vila fins as Figueral en carro, i des d'allí a peu fins a la cova -del que Carles Roman en va fer un expressiu relat en el seu llibre *Antigüe-*

Accés a l'interior de la cova en 1907
(C. Román, *Antigüedades Ebusitanas*).

dades Ebusitanas (1913)-, arribaren al jaciment i començaren la seva excavació. Després dels primers descobriments, que consistiren en nombroses figuretes de ceràmica, les excavacions es prolongaren durant la resta de l'estiu. El conjunt de troballes realitzades en aquella primer campanya varen ser unes sis-centes figuretes més o menys completes i capets i fragments d'altres mil cinc-centes més.

Els primers excavadors creien haver esgotat les possibilitats arqueològiques del jaciment. No obstant això, Antonio Vives y Escudero va realitzar una nova excavació as Culleram l'any 1909, on va trobar alguns nous materials, però de la qual el resultat més significatiu va ser identificar algunes ceràmiques fetes a mà en un estrat existent per sota del nivell on sortien les figuretes púniques. Aquest fet demostrava que la cova havia estat ocupada durant la prehistòria. Les troballes realitzades varen ingressar a la seva col·lecció particular, la qual va ser adquirida anys després pel Museu Arqueològic Nacional de Madrid.

L'any 1913, Carles Roman, en el seu llibre *Antigüedades Ebusitanas*, fa la primera publicació del jaciment i de les principals troballes. Identifica correctament les figuretes com a representacions de la deessa púnica Tanit. No obstant això, l'aparició a l'excavació de grans quantitats d'ossos trossejats, molts d'ells cremats, el va portar a interpretar erròniament que el lloc hauria estat un "cementiri

sagrat". L'any següent, potser volent comprovar les seves hipòtesis, Roman va realitzar una nova campanya as Culleram, que encara roman inèdita, però de la que se'n conserva el diari d'excavacions a l'arxiu del Museu Arqueològic. Sembla que les troballes d'objectes foren molt pobres, però cal ressenyar la descoberta de restes constructives i un paviment d'argamassa, tot en molt mal estat de conservació, a l'exterior de la cova. També s'ha de destacar que va posar al descobert l'entrada actual a l'interior de l'actual cova, diferent a la de 1907.

Després, el jaciment va quedar abandonat i a l'abast dels saquejadors. L'any 1923 va tenir lloc un altre dels episodis desafortunats d'aquest jaciment. En un dels munts de terra de les excavacions, acumulada a l'exterior de la cova, un pagès va trobar una plaqueta metàl·lica amb inscripcions en alfabet púnic a les dues cares. Es tracta d'un document històric d'una immensa vàlua per a l'estudi del jaciment, perquè la inscripció d'un costat era del segle V-IV aC i la del l'altra del II aC, deixant clar que en el lloc hi havia un santuari de Tanit. Però, malgrat els esforços de Carles Roman, aleshores director del Museu Arqueològic, i amb la intermediació dels mestres nacionals Antoni Llopis i Joaquim Gadea, la peça va ser finalment adquirida per la Diputació d'Alacant i dipositada al Museu Arqueològic d'aquesta ciutat.

A partir dels anys trenta, es Culleram és objecte de nombroses publicacions a l'àmbit científic, centrades principalment en les diverses traduccions dels textos de la plaqueta metàl·lica i en la tipologia de les figuretes acampanades. Mentrestant, el jaciment seguia abandonat a la seva sort, i es té notícia de que en els anys cinquanta es produïren nous espolis mitjançant l'ús de la dinamita per apartar els blocs caiguts davant l'entrada de la cova. En 1965 i 1968 s'hi dugueren a terme noves excavacions, patrocinades per Epifanio de Fortuny, baró d'Esponellà, i dirigides per la directora del Museu Arqueològic, Mª Josefa Almagro Gorbea. La dècada es clou amb l'important treball realitzat per Mª Eugènia Aubet Semmler i publicat al 1969, la part més important del qual és l'assaig d'una tipologia de les figures acampanades, que va ser reeditat l'any 1982 en la sèrie *Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza*.

Finalment, l'any 1981, la Delegació Insular del Ministeri de Cultura va portar a terme una nova campanya as Culleram dirigida per Joan Ramon Torres. L'objectiu principal va aixecar una pla-

nimetria precisa del jaciment i fer-ne un estudi de conjunt. El resultat més important fou descobrir que el santuari púnic tenia una estructura tripartita, així com determinar que la seva fase d'apogeu anava de final segle III aC a final segle II aC. Una altra novetat important fou descobrir que d'aquesta darrer fase hi havia restes constructives (les mateixes que havia descobert Roman, però que no havia donat a conèixer), les quals es podien relacionar amb el text de la inscripció moderna de la plaqueta metàl·lica trobada al 1923. Un darrer descobriment fou que el final del santuari es podia situar cap a final segle II aC i que la causa probable va ser un esfondrament de part de la cova per causes naturals.

Es Culleram és, sense dubtes, un dels principals jaciments arqueològics d'Eivissa i, en conseqüència, també un dels que més ha petit el saqueig i l'exportació dels seus materials fora de l'illa. Val a dir, però, que el marc legal de l'època permetia que els excavadors que pagaven les excavacions poguessin quedar-se amb les troballes. Això explica que diversos lots de peces des Culleram quedessin en mans privades i amb el temps, al llarg del segle XX, anessin a parar a col·leccions de museus o, fins i tot, al comerç d'antiguitats. D'aquesta manera, hi ha importants lots de peces d'aquest jaciment eivissenc al ja esmentat Museu Arqueològic Nacional (Madrid), al Museu d'Arqueologia de Catalunya (Barcelona) i al del Cau Ferrat de Sitges (Barcelona), per bé que algunes peces acabaren a l'Arqueològic de Girona, al de la Diputació de València, al de Mallorca, al de Lluç (Mallorca), al Provincial de Santander, així com també a col·leccions particulars, principalment la del Baró d'Esponellà a Sant Romà de Tiana (Barcelona).

El fet de que sigui un santuari rupestre li dona singularitat, tant en el context eivissenc, com a l'àmbit feniciopúnic. Però, si bé sovint s'ha afirmat, que es Culleram és un cas únic, cal reconèixer que això és quant menys una exageració. És cert que els santuaris troglodites no són els més freqüents en el marc feniciopúnic, però no és menys cert que el caràcter sagrat de les coves és ben reconegut en aquest context cultural, possiblement perquè eren considerades com a portes cap als dominis de les divinitats ctòniques del subsòl. Hi havia, doncs, altres santuaris en cova, tant a Orient com a diversos indrets mediterranis. Per exemple, la cova de Wasta (Líban), la cova de Sid-Tanit a Cartago (Tunísia), Ras Il-Wardija (Gozo, Malta),

Grotta Regina (Palerm, Sicília), Grotta del Papa (Tavolara, Sardenya) i Gorham's Cave (Gibraltar), entre d'altres. El que sí fa des Culleram un santuari únic a tot el món feniciopúnic és la troballa d'un nombre tan gran d'exvots; que aquests siguin sempre un model de figura femenina de terracota representant a la deessa, però amb uns caràcters iconogràfics que es mantenen inalterats durant un lapse relativament llarg de temps; i, sobretot, l'aparició d'un text epigràfic dalt d'una plaqueta metàl·lica, que confirma l'adscripció del santuari al culte de la deessa Tanit.

Per a preservar-lo de la ruïna i abandó en la que tants anys havia estat abandonat, es Culleram va ser declarat Bé d'Interés Cultural (BIC), per la Comunitat Autònoma de les Illes Balears mitjançant el Decret 94/1994 de 27 de juliol de 1994. Posteriorment, l'any 1997 el jaciment va ser adquirit pel Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Tanmateix, per a garantir-ne la seva conservació futura, l'any 2000 va ser rehabilitat gràcies a un conveni entre la Conselleria de Turisme del Govern de les Illes Balears i la Conselleria de Cultura del Consell Insular. Així, afortunadament, avui constitueix un dels punts d'atracció del patrimoni pitius, visitat per nombroses persones al llarg de l'any, que s'acosten a aquest indret a conèixer les restes de l'antic santuari de la deessa Tanit.

Interior de la cova després de les excavacions de 1907
(C. Román, *Antigüedades Ebusitanas*).

ILLA PLANA: CENT ANYS DE RECERCA I DE MEMÒRIA PERDUDA

Vicent Marí Costa

La investigació arqueològica primerenca, desenvolupada per la *Sociedad Arqueológica Ebusitana* en els inicis del segle XX, va trobar les evidències de l'existència d'un dels llocs de culte antics que es coneixen a les proximitats de la ciutat d'Eivissa: l'Illa Plana damunt d'aquest illot avui unit a terra ferma.

Les importants restes arqueològiques existents dalt d'aquest illot varen ser primerament descobertes per les excavacions que va dirigir Artur Pérez Cabrero, vice-director de la *Sociedad Arqueológica Ebusitana*, entre els anys 1907 i 1909, les quals estaven finançades per Joan Roman i Calbet, director de l'entitat. Pérez Cabrero va dividir la zona en sis parts, a partir de les parets de pedra seca existents, anomenant-les amb les lletres gregues alfa, beta, delta, gamma, lambda i pí. En el centre de l'illa, en la parcel·la gamma, immediatament a baix de la paret que dividia aquesta i la lambda, va trobar un aljub amb 52 ossamentes d'època remota i a prop d'aquesta estructura va observar peces grans i trocets d'ou d'estruç. Feta en aquest lloc una profunda excavació va localitzar un pou amb algunes figures de forma i art no conegut i seguint més avall en trobaren altres més, a diferents nivells, de forma ovoïdal i cap de pardal. A les rodalies del pou també trobaren altres tipus d'estatuària: caps de figura –semblants a les del Puig d'en Valls com després veurem– i figuretes jacents. En la parcel·la pí es varen trobar les restes d'un suposat temple. També fa menció d'altres pous que es trobaven sense restes i menciona a la parcel·la delta tres forats de forma quadrangular (fosses?).

Posteriorment, per tal de comprovar les troballes de les velles excavacions, elaleshores director del Museu Arqueològic, J. Mª Mañá de Angulo, en col·laboració amb l'arqueòloga francesa Miriam Astruc, va realitzar una nova campanya l'any 1953, que no va permetre localitzar el pou on aparegueren les figuretes, però sí va permetre determinar que les restes de l'edifici de la parcel·la pí, identificat per Pérez Cabrero com un presumpte temple, era en realitat el fons d'un dipòsit o cisterna d'època romana.

Finalment, l'any 1988 es va realitzar una prospecció mitjançant el sistema de resistivitat elèctrica del terreny, per poder determinar una radiografia del sòl per tal de localitzar estructures o anomalies i comprovar in situ les indicacions del antics excavadors. Es va fer un sondeig de 3370 m² seguint les parcel·les que podien observar-se. El resultat d'aquesta investigació va ésser el següent: poder determinar un gruix de 4 a 8 metres de reompliment fins la base de roca calcària de l'illot. Poder realitzar-se un perfil de corbes d'isoresistivitat del terreny, localitzar anomalies del sector superior, vers ponent, en el sector més interessant, ubicar anomalies a l'extrem occidental d'una superfície de 49 m², situar anomalies en el sector baix de la parcel·la superior ocupant uns 18 m². Les notícies de les velles excavacions de 1907-1909 són massa poc precises, però a partir de la informació coneguda sobre les diferents troballes, poden senyalar-se'n dues que ara ens interessin:

En primer lloc, la troballa de trenta-cinc figuretes antropomorfs de terracuita, molt esquemàtiques, caracteritzades per tenir el cos modelat al torn, dins d'un *bothros*, és a dir un pou tallat a la roca on es dipositaren els ex-vots d'un santuari. A partir de l'estudi fet per Jean Ferron i M^a. Eugènia Aubet, aquestes figures s'han classificat, en funció de la forma del cos, com a figures de cos cilíndric, de cos acampanat i de cos ovoide.

- Les cilíndriques, de parets més o menys rectes i sense policromia, poden ser masculines o femenines i porten llànties dalt del cap i en els braços. Per l'aspecte de la pasta, serien les més antigues, de mitjans del segle VI aC.
- Les acampanades poden ser femenines i masculines, també poden tenir decoració pintada i en algun cas porten llànties dalt del cap i els braços. Aquest model posseeix nombrosos paral·lels al món púnic, sobretot a Cartago, però també a Kerkouane (Tunísia), Motya (Sicília), i Tharros, Nora, Sulcis i Monte Siari (Sardenya). La seva cronologia aniria, potser, des de final segle VI i, amb més seguretat, dins la primera meitat del segle V aC.
- Les de cos ovoide són exclusives d'aquest santuari, perquè no se'n coneixen paral·lels ni a Eivissa ni a la resta del món púnic. Són totes figures masculines, i amb la mà dreta es subjecten l'orgue sexual, però presenten dues variants, una amb "cap d'au" i l'altre amb trets

“negroides”. La seva datació es situaria cap a mitjans del segle V aC.

En segon lloc, varen recuperar-se també diversos fragments de figuretes fetes a motlle i retocades a mà, d'estil “egiptitcizant” o “orientalitzant”, a l'exterior del *bothros* i prop de les restes molt arrasades del fonament d'un edifici. Els elements iconogràfics representats en aquest segon grup de troballes són fonamentalment tres:

- Una figura femenina nua subjectant-se els pits, identificada com una representació d'Astarté, que correspon a un model iconogràfic que, amb multitud de variants, es troba escampada per tot l'àmbit feniciopúnic.
- Fragments diversos d'un tipus de figura masculina, hipotèticament reconstruïda per Tarradell i Font, que reproduïx un model egíptitcizant, amb el braç esquerra plegat sobre el pit i el dret estirat al llarg del cos, vestit amb el faldellí *schenti*, i la cama esquerra en posició lleugerament avançada, en posició de marxa. Aquestes representacions eivissenques reproduïxen també un model molt estès per tot el món feniciopúnic, però que té els seus paral·lels més estrets en peces de Sulcis i Motya. Però aquestes versions de terracuita semblen reproduir un prototip escultòric en pedra que podem rastrejar des d'Orient (tors egíptitcizant de Tir datat al segle VIII) i que té en el tors de l'Stagnone di Marsala, a Motya, el seu exponent més expressiu, a la vegada que el paral·lel més pròxim a la representació eivissenca.
- Fragments d'una representació de figura humana jaient dalt un llit, de la que no en coneixem paral·lels.

Aquests segon grup de terracuites podrien correspondre a imatges de culte del santuari, datant-se entre els segles VI-V aC, mentre que el conjunt de figuretes fetes a torn, atès el context de la seva troballa i la seva relativa estandardització, poden ser interpretades com els exvots que els fidels oferirien a la divinitat.

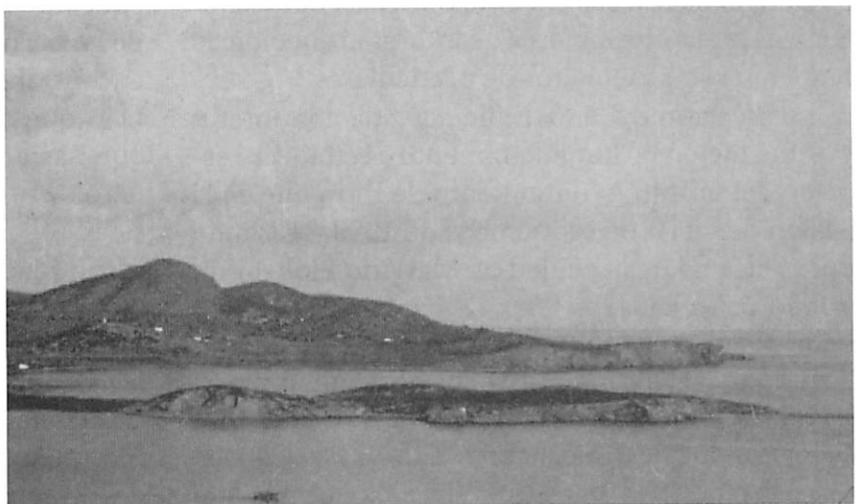
Els trets diferenciadors d'aquest indret es caracteritzen per: la presència d'estructures (*bothros*), homogeneïtat dels exvots, exclusivitat dels exvots, augment progressiu de les peces masculines enfront de les feme-

nines, representacions del devots i no ésser divins del culte fertilístic.

L'Illa Plana, doncs, mostra per primera vegada a Eivissa una organització religiosa, amb un culte perfectament organitzat, com ho evidencia la producció d'una classe determinada d'exvot, exclusiva d'aquest jaciment, i que hem de creure que estaria regit per un petit cos sacerdotal que dirigiria la celebració dels ritus i organitzaria l'activitat del santuari. El tipus d'exvot apunta a un culte, el contingut del qual és molt difícil poder determinar, però d'evident origen púnic, àdhuc fins al punt de fer servir, en la fase de plenitud del santuari, un tipus d'exvot completament estandarditzat i escampat arreu del món púnic (figures acampanades), per bé que en la darrer fase de culte s'utilitzarà un tipus de representació masculina exclusiva de l'Illa Plana (figures de cos ovoide) que, a més de la masculinització del ritus, ens parlen també de l'accentuació dels seus trets locals.

Tot sembla indicar, però, que la vida del santuari no va ser massa llarga. En primer lloc per l'escàs nombre d'exvots i, en segon lloc, perquè la cronologia global del jaciment no sembla gaire superior a un segle. Tot i les dificultats per precisar la datació dels materials recuperats, l'inici pot situar-se, probablement, dins del segon terç del segle VI aC, però el seu final no sembla anar molt més enllà de mitjan segle V aC.

Malauradament, 100 anys han significat per aquest jaciment la desaparició material completa i un exemple de la fagocitació de l'urbanisme incontrolat. Aquest és un cas més de patrimoni perdut, que només queda per a la memòria dels investigadors però no per a la ciutadania.

Vista de l'illa Plana i la platge de Talamanca.
(Font: Cortesia de l'Arxiu d'imatges i so Municipal d'Eivissa)

EL MUSEO ARQUEOLÓGICO DE IBIZA cien años de historia

Jordi H. Fernández

RESUM: Breu recorregut per la història del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera que el 2007 compleix el seu primer centenari. La donació a l'Estat l'any 1907 de la col·lecció arqueològica reunida per la Societat Arqueològica Ebusitana (S.A.E.), és l'origen del Museu. En aquest article es relatarà el procés de la seva creació, la seva evolució històrica i les persones implicades que en formaren part. En aquest llarg procés, són evidents les dificultats que sempre va tenir el Museu per poder disposar d'una seu adequada i d'acord amb les necessitats de la institució que, com es podrà veure, malgrat del temps transcorregut i les reformes realitzades als immobles del Museu encara no s'ha resolt de manera definitiva.

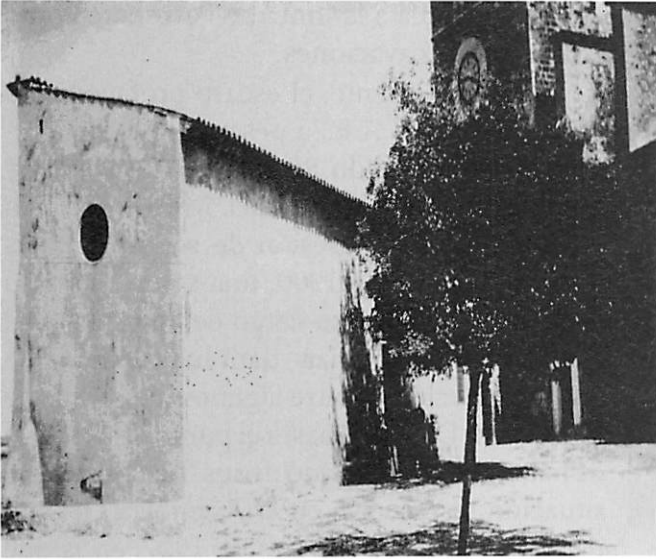
SUMMARY: *A brief journey through the history of the Archaeological Museum of Ibiza and Formentera, which in 2007 celebrates its first centenary. The donation to the state in 1907 of an archaeological collection by the Sociedad Arqueológica Ebusitana (S.A.E.) is the origin of the museum. This article narrates the process of its creation, its historical evolution and the people involved in its development. During this long process, the difficulties that the museum has always had in finding an adequate location to suit the needs of the institution are evident, which – as can be seen – have not yet been fully resolved despite the time elapsed and the renovations undertaken.*

El Museo Arqueológico de Ibiza tiene su origen en la colección de objetos reunida por la Sociedad Arqueológica Ebusitana (S.A.E.) desde su fundación en 1903. El objetivo de la asociación era la creación de un Museo Histórico que reuniera todos los objetos arqueológicos que la entidad pudiera hallar en sus excavaciones así como la recogida de cuantos objetos de interés arqueológico pudieran estar en manos de particulares.

La creación de la SAE fue acogida con interés y expectación e inmediatamente recibió el respaldo del propio Ayuntamiento de Ibiza que en la Sesión del día 5 de septiembre de 1903, presidido por el alcalde de la ciudad D. Mariano Llobet Tur, siendo concejales los Sres. D. Bartolomé de Roselló y Tur, D. Juan Torres Marí, D. Ricardo Gortarredona y Hernández y D. José Escandell Ribas, a propuesta del concejal Sr. Torres Marí, acuerda ceder los locales que habían sido Casa Consistorial hasta 1838 para que en ellos se instalara dignamente el futuro Museo de Arqueología, lo cual fue aprobado por unanimidad. Se trataba de

un conjunto de tres edificios, el más pequeño y próximo a la torre del campanario de la Catedral, al parecer, fue una pequeña capilla barroca que se supone estuvo relacionada con el cementerio emplazado en la misma Plaza de la Catedral. El segundo inmueble en comunicación con el anterior, era el de la Antigua Universidad, sede del órgano de gobierno de Eivissa y Formentera, en donde se encontraba su puerta de acceso, y el tercer edificio que correspondía a la Capilla del Salvador, que hasta 1688 fue la sede del Gremio de Marineros y posteriormente adquirida por la Universidad según el acuerdo de 11 de abril de 1702 por la cantidad de 2500 libras.

La Sociedad Arqueológica inició enseguida sus trabajos y muy pronto reunió un importante legado, en su mayor parte recuperado en las excavaciones realizadas en distintos puntos de la isla, pero sobre todo en la necrópolis del Puig des Molins. Sin embargo, el empuje de los primeros años, cuyo motor fue el vicepresidente de la Asociación, D. Arturo Pérez-Cabrero y Tur, se

Exterior del edificio del Museu antes de las reformas.

fue enfriando con el paso del tiempo, y la entidad arqueológica pronto se vio desbordada, por un lado, debido al volumen de objetos que se iban almacenando en su sede y, por otro, por la imposibilidad de asumir los propios gastos de la entidad, principalmente las excavaciones, a las que no podía hacer frente con los escasos medios de que disponía puesto que sus ingresos se limitaban a las cuotas de sus asociados, cada vez en menor número. La situación de la entidad llegó a ser tan delicada que en alguna junta de la SAE se llegó a plantear su disolución. Afortunadamente, Don Juan Román y Calvet, Director de la SAE desde su creación, solventó la situación al hacerse cargo de los gastos de los dos jornaleros que desde 1903 trabajaban en las excavaciones que dirigía el vicedirector de la sociedad D. Arturo Pérez Cabrero. De esta manera, a partir de 1905, las excavaciones que se emprendieron en distintos puntos de la isla, fueron ya sufragadas por Román y Calvet el cual depositaba parte de los objetos encontrados en el Museo de la Sociedad y otra parte en su propio domicilio, movido por el interés de poder recoger en una obra los hallazgos realizados en las Pitiusas. Por otro lado, Román y Calvet, hombre de mundo, con grandes contactos fuera de la isla por su actividad profesional y por haber residido durante varios años a caballo entre Barcelona y Madrid, era consciente de las limitaciones de la Sociedad Arqueológica. El principal interés que movía a Juan Román era el lograr que la colección reunida por la SAE y que era la base de la incipiente institución museística, tuviera una estabilidad en el tiempo y dados los problemas económicos de

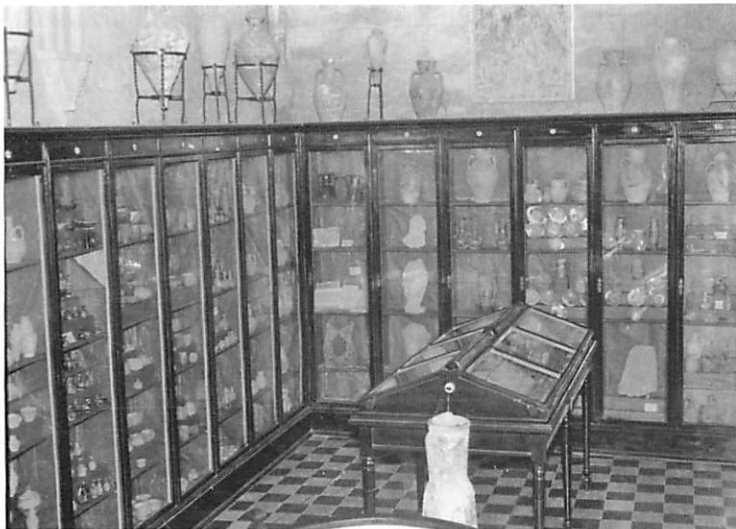
la SAE, ésta sólo se lograría poniéndola bajo la tutela del Estado. Por otro lado, Juan Román que tenía parte de su colección privada depositada en el Museo de la entidad, sólo haría cesión en propiedad de los mismos y entrega de los que tenía en su propio domicilio, siempre y cuando, por medio de donación expresa, el Museo de la SAE pasara a ser propiedad del Estado, quedando en el futuro bajo su tutela.

Ante esta situación y para evitar la disgregación de los materiales reunidos entre sus miembros en caso de su disolución, a propuesta del director y a pesar de las reticencias de algunos socios, que veían peligrar su control sobre la Sociedad Arqueológica, la Junta Directiva de la Sociedad Arqueológica, en sesión de 11 de diciembre de 1906, acordó apoderar a Román y Calvet para que iniciara los trámites para ceder el Museo al Estado siempre y cuando éste se hiciera responsable de su funcionamiento y mantenimiento y con la única condición de que no salieran nunca de Ibiza los objetos que iban a constituir el Museo.

Con fecha 8 de abril de 1907, D. Juan Román y Calvet, en concepto de Director y apoderado de la Sociedad Arqueológica Ebusitana ofreció al Estado la colección de materiales arqueológicos reunida por la Sociedad, sin otra prescripción que la acordada en la sesión del 11 de diciembre de 1906. En el mismo escrito de ofrecimiento al Estado, Román y Calvet, obrando en nombre propio, propone además, instituir la Fundación Protectora del Museo Arqueológico, bajo la dirección de una Junta de Patronato.

Por Real Decreto de 9 de septiembre de 1907, se acepta la donación realizada por Román y Calvet en nombre de la SAE, por lo que a partir de este momento, el Museo queda bajo la tutela del Estado a través, en aquel entonces, del Ministerio de Instrucción pública y Bellas Artes y custodiado y dirigido por un funcionario del Cuerpo Facultativo de Archiveros Bibliotecarios y Arqueólogos. Igualmente, por este R.D. se instituye la Fundación protectora del Museo Arqueológico de Ibiza.

Posteriormente, con fecha de 27 de septiembre del mismo año, se publica la Real Orden por la cual se organiza el museo, la dotación de personal y se establece el reglamento de funcionamiento de la Junta de Patronato de la Fundación Protectora del Museo Arqueológico de Ibiza. Esta Junta estaba formada por ocho miembros entre los que había

Interior del Museo años cincuenta. Sala II (Capilla del Salvador).

un representante del Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes, otro de la Real Academia de la Historia, un tercero del Ayuntamiento de Ibiza, el cuarto elegido por el Ayuntamiento de Formentera y demás foráneos, el quinto nombrado por la Comisión provincial de Monumentos de las Islas Baleares y los tres restantes en representación de D. Juan Román y Calvet. Entre las funciones de la Junta estaban el dirigir las excavaciones en la necrópolis del Puig des Molins y en otros yacimientos de las islas, redactar el libro diario de las excavaciones y de los hallazgos que pudieran producirse, intentar la adquisición de materiales arqueológicos o procurar que no salieran de las islas, así como proponer al Conservador del Museo que sería nombrado por el Ministro de Instrucción Pública y Bellas Artes. La Junta cumpliendo la R.O. de 27 de septiembre de 1907, se constituyó el 8 de diciembre del mismo año.

El personal asignado para su el funcionamiento fue el siguiente: un Jefe del Establecimiento que será nombrado por el Ministerio, un Conservador nombrado igualmente por el Ministerio, pero a propuesta de la Junta de Patronato del Museo y una plaza de ordenanza. Por lo que respecta a los medios económicos para ponerlo en funcionamiento, el Ministerio destinó la cantidad de 7.000 pts. que se distribuirían de la siguiente manera: 1.000 pts para la adquisición de material de oficina, otras 1.000 pts. para la compra de libros con destino a la biblioteca, 4.000 pts. destinadas a los gastos de montaje e instalación del museo (vitrinas, mesas y sillas, estantes, jornales de trabajo, etc.). Las últimas 1.000 pts. correspondían a la subvención

que se concedía a la Junta de Patronato como ayuda a las excavaciones.

Lamentablemente, el escaso protagonismo que se dio a la S.A.E., a pesar de que su Vice-director será elegido Presidente de la Junta y nombrado Conservador del Museo -si bien no podrá tomar posesión de su cargo hasta el 10 de febrero de 1909, una vez resuelta su compatibilidad con su cargo de Secretario del Ayuntamiento de Ibiza- dará lugar también a diversas fricciones entre algunos miembros de la SAE y su Director, hasta el punto de acusarlo de haberse extralimitado de sus funciones. Esta situación se resuelve en la Asamblea General de socios de 1 de octubre de 1907, en la que Pérez-Cabrero defendió la legalidad de actua-

ción de la Junta Directiva y el correcto proceder del Sr. Román y Calvet quien había cumplido escrupulosamente los acuerdos que se habían adoptado el 11 de diciembre de 1906.

El 8 de octubre de 1907 toma posesión de su cargo como responsable del museo D. Rafael Vidal García, Oficial del Cuerpo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, quien hasta entonces había prestado sus servicios en la Biblioteca Publica de Palma de Mallorca. Para el cargo de Conservador del Museo, ante la imposibilidad de nombrar a Pérez Cabrero por las razones antes aducidas, la Junta de Patronato propuso a D. Sebastián Roig Ramis, socio fundador, quien tomó posesión el día 20 de enero de 1908, permaneciendo en el cargo hasta el 10 de enero de 1909, fecha en que presentará su dimisión para que Pérez-Cabrero, resuelta su compatibilidad, pudiera ser nombrado Conservador del Museo, cargo que ocupará hasta su fallecimiento en 1916.

La primera medida que se tomó fue la de redactar, junto con D. Arturo. Pérez-Cabrero, como Vice-director de la SAE, el inventario de los materiales que la entidad donaba al Estado que estaba constituida por 661 objetos que pasarán a ser propiedad del Estado. También se redactaron otros dos inventarios de los materiales que se encontraban en depósito, uno correspondiente a los objetos propiedad de Pérez-Cabrero que ascendían a 101 objetos, y otro de los de propiedad de D. Juan Román y Calvet cuyo número asciende a 547.

Las instalaciones del museo como nueva institución, se ubicarán en los mismos locales que el Ayuntamiento de Ibiza había ya cedido a la Sociedad Arqueológica Ebusitana, en 1903, y cuyo

uso ahora cederá igualmente al Ministerio de Instrucción Pública bajo cuya tutela va a quedar la nueva institución museística.

Sin embargo, estos inmuebles debían de encontrarse bastante deteriorados, por lo que era urgente acometer su reforma con la subvención de las 4000 pts destinadas a tal efecto y que debían justificarse a finales de año. Las obras se acometieron inmediatamente bajo la dirección desinteresada y altruista del Capitán de Ingenieros D. José Berenguer Cajigas, miembro de la Sociedad Arqueológica Ebusitana. Los trabajos se centraron en el edificio de la Capilla del Salvador, bajo cuyo pavimento se descubrió una cripta conteniendo gran cantidad de restos humanos, un Cristo en madera policromado que formaba parte de un descendimiento, la cabeza de otra escultura de madera también policromada, una Santa Lucía en piedra, una coraza de hierro y una gran cantidad de cerámicas de reflejos metálicos, pergaminos y bulas etc. que pasaron a formar parte de las colecciones del museo. También en esta misma obra se puso al descubierto el rosetón de la capilla, un altorrelieve con la figura del Salvador y una inscripción, en caracteres latinos, de la fecha en que

Vista general del Museo en los años cincuenta.

debió de abrirse la puerta de comunicación entre la antigua Universidad y la capilla en 1708 y que se encontraban totalmente recubiertos y ocultos por obras y reformas anteriores.

La cripta descubierta se puso inmediatamente en servicio puesto que el 13 de abril de 1908 se solicitó permiso al entonces Ministerio de Guerra -que entre otras dependencias de la ciudad tenía bajo su custodia el Baluarte de Santa Tecla- la autorización para abrir una puerta en la planta baja del cuerpo de la Capilla y habilitar un acceso desde la calle de Santa María, lo que fue autorizado por R.O. de 1 de mayo de 1908, permitiendo que este espacio se convirtiera en el almacén del museo y en su taller de restauración.

Lamentablemente las obras llevadas a cabo en los inmuebles del museo, no fueron suficientes por resolver el mal estado de las cubiertas y de los pavimentos, por lo que la Comisión Provincial de Monumentos de Baleares encargó un nuevo proyecto redactado por el arquitecto Sr. Guillermo Reynés, por un importe de 2.998, 11 pts. que sería aprobado el 30 de junio de 1908.

La actividad del museo en estos primeros años debió de ser muy pequeña puesto que todo el esfuerzo estuvo canalizado a la adecuación de los edificios del museo y a la ordenación de las colecciones.

Por otro lado, a pesar de las fricciones surgidas en el seno de la SAE, Román y Calvet continuaba financiando los trabajos arqueológicos que se desarrollaban en Ibiza, lo que resultó de gran importancia para la arqueología insular ya que el Estado incumplió la R.O. de 27 de octubre de 1907 por la que se comprometía a destinar la cantidad de 1000 pts. a la Junta de Patronato del Museo como ayuda en las excavaciones, imposibilitando que éstas se llevaran a cabo con dinero público. Esta situación originó que los trabajos emprendidos a partir de 1907, fueran sufragados por particulares, si bien existía el inconveniente de que los materiales hallados podían pasar, de acuerdo con la vigente Ley de Excavaciones de 1911 y su Reglamento de 1912, a colecciones privadas. De esta manera, Juan Román y Calvet, que ya en 1906 había financiado los trabajos efectuados en la finca de ses Torres, que el mismo publicará con el nombre de Talamanca, al igual que las excavaciones en el Puig den Valls, en 1907 correrá con los gastos de la primera intervención en el santuario de es Culleram, y entre diciembre y enero de 1908 los llevados a cabo en el santuario de la Illa Plana y en la

finca de es Porxet en el puig des Molins, siempre bajo la dirección de A. Pérez-Cabrero.

Por su parte, Antonio Vives y Escudero que en 1909 había comenzado a excavar en la finca de can Xicu Roig en la necrópolis del puig des Molins, también lo hará en la finca de es Porxet tras la muerte de Juan Román acaecida el 4 de enero de 1910, después de alcanzar un acuerdo con su propietario.

La inesperada muerte de Román y Calvet en Madrid sin hacer testamento, dio lugar al enfrentamiento entre los herederos de Román y Calvet y la Junta de Patronato del Museo la cual se consideraba heredera legítima de los materiales arqueológicos encontrados en las excavaciones financiadas por Román y Calvet, por lo que solicitará a la familia Román su entrega al museo. Este requerimiento no tuvo respuesta en el plazo previsto, por lo que la Junta acordó el ingreso en el museo con carácter definitivo de todos los objetos depositados por Juan Román procedentes, en su mayor parte, de las necrópolis de puig des Molins, ses Figueretes, ses Torres (Talamanca) y Sant Antoni de Portmany.

En 1911 el D. Rafael Vidal Garcia, es trasladado al Archivo Provincial de Hacienda de Barcelona. Esta circunstancia permite que Carlos Román y Ferrer, miembro del Cuerpo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, que se encontraba entonces en el Archivo General Central de Alcalá de Henares, pudiera solicitar su traslado como responsable del Museo de Ibiza., para cuyo cargo fue nombrado con fecha de 11 de julio de 1911, tomando posesión del mismo el 24 del mismo mes, al igual que vocal representante del Ministerio en la Junta del Patronato.

La llegada de Román Ferrer supuso un notable cambio en la situación del museo. Superadas las

Visita de D. Jaime de Borbón en 1929.

reticencias del primer momento, el 16 de junio de 1912. se logró alcanzar un acuerdo y resolver el pleito existente entre la Junta y su familia. Por este acuerdo, los herederos de D. Juan Román hicieron entrega al museo un total de 175 objetos, entre las que se encontraba un importante número de terracotas de los santuarios de es Culleram y de la Illa Plana, de las que hasta aquel momento el museo carecía de cualquier ejemplar.

Igualmente Carlos Román hará donación de los materiales encontrados en la campaña financiada por su padre en 1909 en el Puig des Molins, en los terrenos de la finca de es Porxet. También consiguió que se remitiera la partida económica para realizar las excavaciones en la necrópolis del puig des Molins, aprobada en la R.O. de 27 de octubre de 1907 que hasta aquel momento no se había cumplido, y que a finales del mes de octubre de 1911 se inicien por fin las obras de reparación aprobadas en 1908 y que, por razones que desconocemos, no habían dado comienzo todavía. Estos trabajos terminarán en enero de 1912, dando lugar a la reparación de la cubierta exterior, la pavimentación de los dos inmuebles y la sustitución de la carpintería del balcón que da a la Plaza de la Catedral, al cual se dotó de persianas.

Por lo que sabemos estas obras no llegaron a resolver los graves problemas que padecían estos inmuebles, por lo que en 1914 fue redactado un nuevo proyecto por el arquitecto de Construcciones de Baleares, D. Jaime Aleñar Ginart, por un importe de 3.322 pts. Sorprendentemente éstas no dieron comienzo hasta el 4 de junio de 1917, casi tres años después de haberse aprobado, finalizando el 14 de diciembre del mismo año, sin haber podido solventar los muchos problemas que tenían los edificios a causa del lógico aumento de precios dado el tiempo transcurrido entre la aprobación de la obra y su ejecución. Las obras consistieron en la reparación del artesonado de la antigua Universidad, con sustitución de cinco vigas, enlucido de toda la fachada exterior, dotación de varios metros de vitrinas para la exposición permanente y el enlucido y pavimentado de la cripta. Quedaron pendientes de ejecutar, la sustitución de la carpintería de los dos balcones que daban a la fachada norte, la dotación de estanterías para la cripta y la construcción de la escalera de caracol que permitiera poner en comunicación interna este espacio con la capilla del Salvador.

Hemos de indicar que la distribución del Museo fue la misma hasta las reformas de los años setenta. Se componía de dos salas destinadas a la exhibición de las colecciones del museo y un pequeño despacho. La Sala I, que corresponde a la sede de la Antigua Universidad, en donde se encontraba la puerta de acceso a las instalaciones, con unas dimensiones de 8,90 m. de longitud y 4,60 m. de anchura, mientras que la Sala II, la Capilla del Salvador, con unas dimensiones de 9,71 m. de largo y 4,01 m. El área de trabajo estaba situado al fondo de la antigua Universidad y separado por una mampara de madera que con el paso del tiempo se convertiría en una vitrina, era un angosto espacio de 4,67 m. de anchura y 3,67 m. de longitud en el que se encontraban la dirección, la administración y la biblioteca, que disponían para su iluminación del balcón que daba a la Plaza de la Catedral. Por último, la cripta localizada por debajo de la Capilla en el transcurso de las obras realizadas en 1907, con un superficie de 10,30 m. de longitud y de 3,15 m. de anchura, se convirtió en almacén y taller de restauración. Este era todo el espacio del que dispuso el museo para desarrollar sus funciones hasta que fue posible trasladar la dirección, la administración y la biblioteca a las nuevas dependencias del Museo Monográfico, cuando se encontraron operativas a partir del año 1967.

Por lo que al personal se refiere, A. Pérez-Cabrero moriría el 13 de julio de 1916 y su plaza será ocupada por D. Juan Riquer Román, nombrado a propuesta de la Junta el 4 de agosto de 1916, que permanecerá en el cargo de Conservador hasta su cese por renuncia voluntaria el 22 de enero de 1921.

Carlos Román, desde su nuevo destino, intentará mediante un plan sistemático de excavaciones en la necrópolis del puig des Molins, evitar la salida de objetos de la isla y la dispersión de sus materiales ya que este yacimiento se encontraba sometido a la rebusca de objetos por coleccionistas privados con autorización oficial para hacer excavaciones y a la de saqueadores incontrolados. Por R.D. de 25 de enero de 1913, obtiene autorización para realizar excavaciones en el puig del Molins en el sector propiedad del entonces Ministerio de Guerra. Los trabajos que empezaron el 1 de septiembre, fueron paralizados por orden telegráfica del Ministerio de Instrucción Pública ante la reclamación formulada por A. Vives y Escudero

Visita de D. Joaquín Ruíz Giménez. Ministro de Educación Nacional (1951-1956).

que consideraba que únicamente él tenía derecho a realizar excavaciones en este yacimiento. Esta paralización, que duró hasta la resolución del pleito en 1921, en la práctica significó un periodo de saqueo incontrolado del yacimiento. Román ante la imposibilidad de excavar en la necrópolis de la ciudad, inició la prospección de nuevos yacimientos en distintos puntos de la isla de Ibiza. De esta manera entre 1917 y 1921 sus excavaciones las realizaría en necrópolis rurales, siempre con el objetivo de recuperar materiales con destino al museo lo que era más factible en las áreas cementeriales que en otro tipo de yacimientos. De esta manera, en 1917 excavará en la necrópolis púnica de *can Sorà* (Sant Josep); en 1918 dirigirá los trabajos de las del *Coll de Cala d'Hort*, *can Roques*, *can N'Ursul*, *ca na Jondala*, *can Joanet* y *cas Vildo*. En 1919 volverá a excavar en *Coll de Cala d'Hort*, en *ca na Jondala* y en *ca N'Ursul* y posteriormente en *can Cardona* y en las pequeñas necrópolis de época romana de *sa Torrassa*, *can Sala*, *can Rampuixa*, *ca na Damiana* y *can Savina*, todas ellas en el término municipal de *Sant Josep*. En 1920 se desplazará a la parroquia de *Sant Llorenç*, término municipal de *Sant Joan*, donde excavará en el yacimiento de *can Jai*, en las necrópolis de *ca N'Arnau* y en los pequeños cementerios de *can Ferrer*, *can Vicent Carbasó* y *can Pere Tirurit*. Este mismo año en el municipio de Santa Eulària des Riu, lo hará a las necrópolis de *can Guasch*, *can Vic* y *ca na Polla*. En 1921 volverá al municipio de *Sant Josep*, excavando en las necrópolis de *can Vicent Geroni*, *can Berri den Sergent*, *can Curt*, *Sa Barda* y en los yacimientos de *can Toni Tomàs*, *cas Nadals*, *sa Creu*, *can Rosa*, *Puig den*

El MAEF después de la reforma de 1979.

Jaumet y es Pujol Gros. En este mismo año de 1921, resuelto el pleito de Vives y Escudero, reemprenderá los trabajos en la necrópolis del *puig des Molins*, donde de forma prácticamente continuada excavará en los siguientes años de 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1928 y 1929.

La intensidad de los trabajos y su resultado, hará prácticamente imposible que el museo, al límite de su capacidad, pueda acoger el enorme volumen de materiales arqueológicos hallados que las intensas excavaciones de aquellos años estaban aportando. Por ello Carlos Román aprovechó la visita a Eivissa y al Museo Arqueológico del Infante Don Juan de Borbón y de D. Miquel Primo de Rivera, Marqués de Estella y Jefe de Gobierno con motivo de unas maniobras navales, para solicitar la construcción de un nuevo museo que sustituyera el pequeño edificio de *Dalt Vila*, comprometiéndose a gestionar la construcción de un inmueble en la necrópolis del Puig des Molins. Sabemos que los trámites empezaron y que se inició a redactar un proyecto, pero la caída de la Dictadura paralizó todas las gestiones. Posteriormente, a raíz de unas nuevas maniobras navales en aguas de las Baleares, el 8 de octubre de 1929, el rey Alfonso XIII desembarcó y junto con el Presidente del Consejo de Ministros, el general D. Dámaso Berenguer, visitó el museo y la necrópolis en donde descendió a algunos hipogeos. Román propuso y obtuvo el visto bueno del monarca de expropiar los terrenos que conformaban la necrópolis del puig des Molins y se construyera un museo de nueva planta que albergara todas las colecciones que el abarrotado Museo de *Dalt Vila* no podía ya contener ni exhibir. El proyecto que se redactó inmediatamente contemplaba, además del museo, la construcción de un muro perimetral

de 1.198 m. de obra y enrejado, que envolverían una superficie total de 77.500 m² (62.300 m² de propiedad privada y 15.200 m² del ejército). El coste total se cifró en poco más de 600.000 pts., sin embargo la caída de la Monarquía en 1931 frustró este importante proyecto. Cinco años más tarde, aprovechando la visita oficial del Presidente de la República Española, D. Niceto Alcalá Zamora en 1934, Román Ferrer insistió en la ejecución del proyecto. El Presidente se comprometió a impulsar la construcción del museo –lamentablemente quedaría excluida la adquisición de los terrenos de la necrópolis– y con la finalidad de acelerar los trámites y siguiendo el consejo de los parlamentarios de Baleares, Román en 1935 cedió los terrenos necesarios de su propiedad, situados en la necrópolis del puig des Molins, en la finca de can Partit que era propiedad de su madre haciendo entrega de los metros que el arquitecto precisaba para levantar el edificio y su posible ampliación. El proyecto fue redactado por el arquitecto D. Francisco Roca Simó siendo las obras aprobadas por Decreto del Ministerio de Educación Nacional el 18 de octubre de 1935 y por anuncio de la Secretaría del 24 del mismo mes y año, se adjudicó su construcción por subasta al contratista D. Miguel Guasch Clapés, siendo el maestro de obras D. Antonio Costa Marí, empezándose a buen ritmo puesto que debían de ser entregadas el 31 de diciembre de 1936. El levantamiento militar contra la República hizo que las obras quedaran paralizadas el 19 de julio de 1936 cuánto ya se encontraban levantados una buena parte de las paredes, que quedaron abandonadas hasta los años sesenta.

Carlos Román Ferrer moriría el 21 de octubre de 1939 sin ver materializado este importante proyecto, quedando la plaza de director vacante hasta el año 1942, aunque sus funciones serán desarrolladas por el conservador D. Juan Llobet Gil que había sido nombrado para el cargo el 7 de febrero de 1921, sustituyendo a D. Juan Riquer Román.

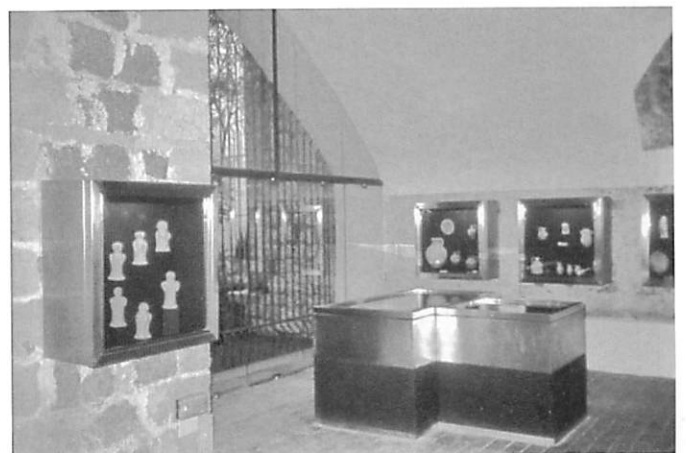
Por O.M. de 3 de julio tomará posesión de la dirección del museo la Dña. Ana Mª Liaño Pacheco, miembro del Cuerpo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos que permanecerá en Ibiza hasta el 18 de diciembre de 1942, marchando a ocupar la plaza del Museo Arqueológico de Mérida.

La dirección del museo volverá a ser ocupada por el conservador Sr. Llobet Gil, hasta la llegada

del D. José Mª Mañá de Angulo, miembro del Cuerpo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos que será nombrado por O.M. de 17 de agosto de 1944, tomando posesión de la dirección del museo el 13 de septiembre de 1944. Con la llegada de Mañá de Angulo al museo, se reactivarán las excavaciones, paralizadas desde 1929, así como la investigación y los estudios sobre la arqueología de las Pitiusas. Mañá realizará excavaciones en el *puig des Molins* y en sus inmediaciones en los años 1946, 1949, 1950, 1951, 1954 y 1955. También en colaboración con la arqueóloga francesa Dña. Miriam Astruc excavó en la *Illa Plana* en 1953 e hizo una pequeña campaña en *can Callarga* (Sant Mateu d'Aubarca) en 1955. En 1956 excavó el hipogeo localizado en *can Pere Català des Port* (Sant Vicent de sa Cala). Igualmente, bajo su dirección se van llevar a cabo las dos campañas de excavaciones subacuáticas realizadas en la punta del *Grum de Sal* de la isla de Conillera (Sant Antoni de Portmany) realizadas y financiadas por el Dr. Benito Vilar-Sancho en los años 1962 y 1963. Todas estas excavaciones proporcionaron una enorme cantidad de materiales que van colapsar aún más si cabe, el reducido espacio del museo, hasta el punto de ser imposible almacenar el material extraído en las excavaciones subacuáticas que provisionalmente fue depositado en el edificio de can LLaudis (llamado también can Comasema), propiedad del Ayuntamiento de Ibiza. Mañá emprenderá diversas mejoras en el museo con su modesto presupuesto. Así en 1945 adquirió nuevas vitrinas y estantes renovando y mejorando la exposición de los materiales. En el año 1947 se redactó un nuevo proyecto de inversión, ejecutado en 1948 bajo la dirección del arquitecto D. Guillermo Moragues, consiguiéndose por fin, previa apertura del agujero correspondiente, instalar la escalera de caracol de madera que ponía en comunicación la Capilla del Salvador con la cripta subterránea, lugar en el que también se dotó de un pequeño servicio. También en este año se construyó una cisterna exterior para la recogida de aguas pluviales destinada a los servicios del museo, cisterna que fue ampliada en 1952. En el año 1950 se consiguió la instalación de la línea telefónica. En 1953 la Inspección General de Jardines Artísticos construyó una fuente y una doble escalinata que ponía en comunicación los bajos del museo con el Mirador, lo que permitió aprovechar esta nueva conducción para dotar al museo de agua corriente.

Mañá desde su llegada a la dirección del museo luchó denodadamente para que se retomaran las obras paralizadas del edificio en construcción en la necrópolis del puig des Molins. Sus numerosas gestiones dieron fruto puesto que consiguió que el Ministerio de Educación Nacional encargara al arquitecto D. Antonio Roca Cabanellas, hijo de D. Francisco Roca, la adecuación del proyecto de su padre. Con fecha de 13 de noviembre de 1964 fue aprobado el expediente de finalización de las obras por un importe de 3.447.397,94 pts. Lamentablemente Mañá de Angulo había fallecido en Madrid el 7 de noviembre, unos días antes de su aprobación.

Con fecha de 10 de julio del año siguiente el Consejo de ministros, a propuesta del Ministerio de Educación Nacional aprobó el proyecto de finalización del museo. Como aparejador de esta obra fue nombrado el D. Jaime Mauri Corbella, siendo las obras adjudicadas al contratista D. Pedro Ferragut Arabí. Este nuevo proyecto aprovechó la estructura existente de la obra original, pero integrándola en las corrientes estéticas de la época que presenta una concepción de la arquitectura inspirada en la Alemana nazi que tuvo una marcada influencia en la arquitectura española de la época, y que culminó en la exposición organizada por el Inspector General de la Capital del Imperio Alemán y Ministro del Reich, Albert Speer que tuvo lugar en Madrid del 6 al 26 de mayo de 1942, sobre Arquitectura Moderna Alemana, así como el libro de la Nueva Arquitectura Alemana del mismo Speer de 1941. Así pues, la obra proyectada tiene una marcada influencia de arquitectura alemana con algunas connotaciones de la arquitectura racionalista española. Para aprovechar mejor el espacio y de acuerdo con las necesidades

El MAEF después de a reforma de 1979.

del museo, el proyecto fue modificado en algunos aspectos puesto que la altura de los paramentos de la obra inicial, permitió hacer dos plantas dedicadas a la exposición permanente, en vez de una sola planta inicialmente prevista, así como otras dependencias de carácter administrativo para su funcionamiento. También se tuvo que modificar la escalera de acceso al museo que en el primer proyecto era una larga escalinata pero que la evolución de la ciudad con las nuevas construcciones en la Vía Romana hacía inviable, por lo cual se construyó una doble escalinata lateral adosada al edificio. Dentro del estilo de la época se dotó al inmueble de un sistema de iluminación cenital que en parte aprovechaba la intensa luminosidad de Eivissa pero que estructuralmente creaba unos espacios macizos para la exposición de los materiales en el interior de vitrinas empotradas.

Su primera distribución contemplaba, una vez subidas las escaleras laterales, un pórtico abierto sustentado por columnas dónde se encontraban expuestos los materiales de gran peso como las lápidas de época romana y los sarcófagos de piedra. Éste comunicaba con dos puertas laterales y una central. La lateral derecha daba acceso al área interna del museo: la administración y el acceso a la necrópolis en la planta baja y la dirección y la

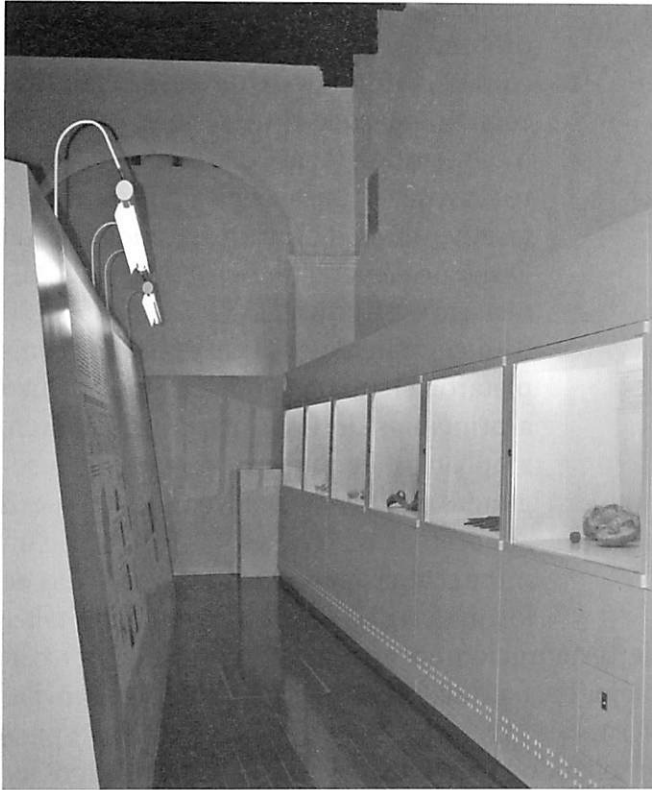

Vestíbulo de MAEF después de la reforma de 1995.

biblioteca en la primera planta. Por la puerta de la izquierda se accedía a los servicios del museo y al pequeño taller fotográfico y al de restauración. La puerta central daba al vestíbulo de acogida del museo y a tres salas de exposición en la planta baja y a la escalera de acceso de la primera planta que contaba con otras dos salas de exposición y otras dos cerradas, una de ellas destinada a almacén.

El 12 de abril de 1966 Dña. Mª José Almagro Gorbea, que había ingresado por oposición en el Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, Sección Museos el 29 de marzo del mismo año, fue nombrada directora del Museo Arqueológico de Ibiza. Cuando llega a su nuevo cargo encuentra reiniciadas las obras inacabadas del edificio situado al pie de la necrópolis. Las obras en este inmueble fueron a buen ritmo puesto que entre los días 15 al 30 de octubre de 1966 pudo acoger la exposición de la II Bienal de Arte Internacional. Pero aún así no abrirá sus puertas hasta el año 1968 y desde el primer momento fue destinado como Museo de la necrópolis del *Puig des Molins*. Además como el pequeño edificio de Dalt Vila carecía prácticamente de espacio, se convertirá en el centro administrativo del Museo puesto que acogerá la dirección, la administración, la biblioteca y los almacenes de la institución museística.

La llegada de la Sra. Almagro coincidió con un ambicioso programa de ampliación y reestructuración del Museo Arqueológico de Dalt Vila proyectado por la Dirección General de Bellas Artes en 1966, que comprendía la restauración de los edificios del antiguo museo, la casa de la Curia, la casa Comasema –can Llaudis– y las casamatas del baluarte de Santa Tecla –que forman parte de la fortificación renacentista de la ciudad levantada en época de Felipe II, en el siglo XVI– y que serían dirigidas por el arquitecto D. Antonio Alomar Esteve. Este proyecto, que no se llegó a ejecutar en su totalidad, y que debía acoger lo que genéricamente se debía denominar *Museo de Ibiza*, contemplaba tres secciones museísticas: la Arqueológica ubicada en el baluarte de Santa Tecla, la Artístico-Medieval que debía de ocupar el antiguo museo y la sección Etnológica que se debía instalar en can Llaudis. Por último, en la casa de la Curia, ubicada en la Plaza de la Catedral n° 4, y en el edificio anejo con entrada por el n° 2 de la calle Mayor, estaría ocupada por la Delegación de Bellas Artes y la Comisión de Defensa del Patrimonio Histórico-Artístico.

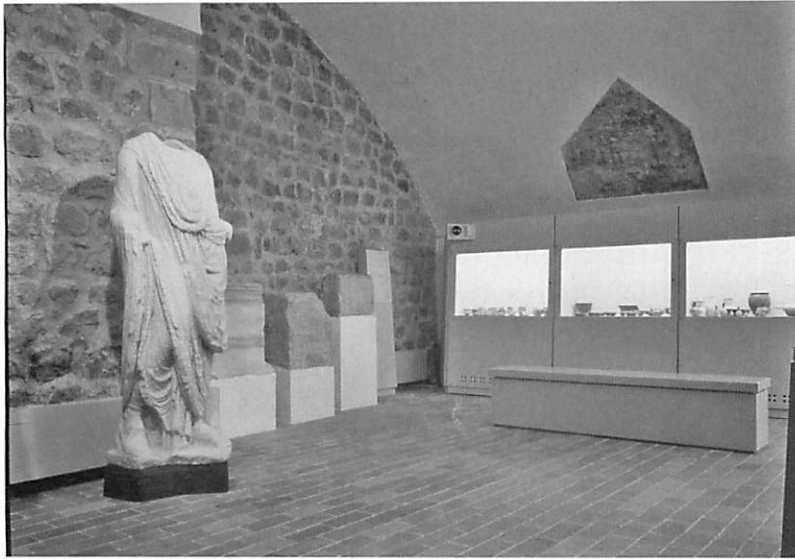
Sala I del MAEF después de la reforma de 1995.

Las obras se iniciaron a finales de 1967 en la casa de la Curia y en el baluarte de Santa Tecla, una vez que el Ayuntamiento de Eivissa cedió su uso a la Dirección General de Bellas Artes. La reforma del baluarte tenía como objetivo además de habilitar las casamatas de Santa Tecla, conectarlas internamente con el primitivo museo, -la Capilla del Salvador y la Universidad- ampliando de esta manera el espacio expositivo. Por otra parte, la Casa de la Curia fue sometida a una gran reforma y reconstrucción, basada principalmente en el estudio realizado por D. Antonio Costa Ramón sobre el trazado de la muralla medieval y el emplazamiento de la lonja que estaría ubicada en el lugar denominado Mirador de la Plaza de la Catedral. Las obras de la Curia finalizaron en 1969 y fue destinada a exponer la colección arqueológica del D. Rafael Sainz de Cuesta que en 1968 fue donada por sus herederos para que fuera exhibida en el Museo Arqueológico.

Igualmente, se hizo cargo del traslado de los materiales arqueológicos y de la instalación y montaje del nuevo museo de la Vía Romana, que abrió las puertas en 1968, y del que publicó una Guía de su visita en 1969. En el aspecto arqueológico, organizó un campo internacional de arqueología y realizó varias intervenciones en la necrópolis del puig des Molins, controlando algunas

de las construcciones que se levantaron en los alrededores del área considerada entonces arqueológica. También intervino a la cueva *des Culleram* en 1967 dirigiendo la campaña financiada por D. Epifanio de Fortuny, Barón de Esponellà. La Sra. Almagro que se encontraba en comisión de servicios como directora del museo, tras ganar el concurso de traslado al Museo Arqueológico Nacional de Madrid, se reintegró a su lugar de trabajo en el mes de septiembre de 1969. En esta fecha será sustituida al frente del museo por D. Martín Almagro Gorbea, hasta diciembre del mismo año, fecha de su traslado al Museo Arqueológico Nacional de Madrid. D. Mariano del Amo de la Hera. fue nombrado por O.M. de 11 de junio director interino, hasta el 24 de septiembre de 1969, en que se trasladará a su nuevo destino en el Museo de Huelva. Por O.M. de 19 de octubre de 1970, fue nombrada Dña. Catalina Enseñat Enseñat como directora interina, que permanecería en el cargo hasta el 31 de diciembre de 1973. Entre otras tareas, se tuvo que responsabilizar del traslado de los materiales arqueológicos, sobre todo de procedencia subacuática, que se encontraban almacenados en can Llaudis, algunos desde hacía más de veinte años, por falta de espacio en el museo, a la casa aneja a la Curia con entrada por el nº 2 de la calle Mayor, que se convirtió en almacén del museo.

La sustituyó D. Jordi H. Fernández Gómez que fue designado director interino por O.M. de 21 de marzo de 1974, ingresando por oposición en el Cuerpo Facultativo de Conservadores de Museos, siendo nombrado director por O.M. de 21 de octubre de 1976. Desde su llegada impulsó un amplio programa de actividades, ocupándose de la remodelación de los museos, de la programación de nuevas excavaciones, de la organización de los fondos del museo y de la sensibilización y divulgación del Patrimonio Arqueológico. A finales de 1973 se había aprobado la continuación de las obras en el baluarte de Santa Tecla y la restauración de la antigua Universidad y de la Capilla del Salvador. La primera medida fue cerrar el primitivo museo al público en el mes de noviembre de 1974 y proceder a trasladar todos los materiales arqueológicos a los almacenes del museo monográfico para su clasificación y ordenación. Las obras de restauración fueron dirigidas por el arquitecto D. Luis Cervera Miralles, y una vez finalizadas se inició el proyecto de musealización de todo este espacio. Esta re-

Vista actual del MAEF.

forma y ampliación fue inaugurada el 3 de febrero de 1979 por el Ministro de Cultura D. Pío Cabanillas y significó un notable incremento del espacio útil que permitía doblar la exposición permanente. Pero esta ampliación tenía graves problemas de recorridos, con largas escaleras, deficientes condiciones ambientales y de infraestructuras, como la carencia de unos servicios higiénicos para los visitantes y el propio personal del centro.

También se actuó en el Museo Monográfico que presentaba diversas deficiencias ya que desde su apertura no se había realizado ninguna actuación. En el año 1979 hubo una primera intervención dirigida por el D. Eduardo González Mercadé, arquitecto de los servicios de Patrimonio Histórico-Artístico, que consistió al adelantar la fachada, cerrando el amplio pórtico de columnas, dónde además de la ampliación de este espacio, su gran altura permitió construir una entreplanta en donde se instaló el nuevo taller de restauración, al tiempo que se trasladaban los servicios higiénicos a la segunda planta para hacerlos más accesibles. En la planta baja, en el lugar que habían ocupado los servicios, los talleres de fotografía y el taller de restauración, se instalarán la sala de lectura y la biblioteca que fue ampliada y comunicada por una escalera de caracol con una dependencia vacía de la primera planta. En el año 1981 el Ministerio de Cultura encargó también al arquitecto de los servicios de Patrimonio Histórico-Artístico, Sr. González Mercadé un nuevo proyecto de remodelación con la finalidad de ampliar y mejorar la exposición permanente aplicando una moderna concepción museística y mejorando además los servicios in-

ternos del museo. El inmueble sufrió una profunda remodelación, entre ellas la eliminación del sistema de iluminación cenital, logrando que las salas quedaran totalmente diáfanas y sin elementos constructivos a su parte central. Esta primera fase de obras fueron inauguradas por el Director General de Bellas Artes del Ministerio de Cultura, D. Javier Tusell el 30 de diciembre de 1981. Las obras se completaron en una segunda fase que finalizó a principios de 1984 que consistió en la ampliación de nuevos servicios en la segunda planta, construyendo un nuevo almacén de materiales, instalación de un montacargas para facilitar el traslado de los materiales y la reubicación del taller

de restauración en un espacio más amplio y con mejor luz natural. Estas modificaciones igualmente permitieron reordenar los espacios del primer piso, ampliando la biblioteca, y redistribuir los servicios internos del museo: la dirección, la administración y el área de investigación.

En el año 1990 se encargó un nuevo proyecto de reforma de las instalaciones del Museo de Dalt Vila bajo la dirección de los arquitectos D. Xavier Pallejà y D. Salvador Roig, con la finalidad de solucionar en la medida de lo posible los problemas de recorrido, dotar al museo de servicios higiénicos, a la vez que se diseñaba un nuevo montaje museográfico de la exposición permanente, por lo cual el museo cerró las puertas para empezar las obras el 21 de octubre de 1991. Aprovechando esta remodelación en 1992, se realizó una cata en el subsuelo de la sala de la Antigua Universidad con la finalidad de comprobar si este edificio, al igual que la Capilla del Salvador, se había levantado encima de una bóveda, lo que, en caso de existir, permitiría ampliar la escasa capacidad expositiva del museo. El resultado de la excavación, que hoy se encuentra a la vista del público, llegó a los ocho metros de profundidad, y fue lo contrario de lo que se esperaba, puesto que se localizaron importantes vestigios: un lienzo de la muralla medieval islámica de los siglos XII-XIII, una pequeña torre cuadrangular de la primera mitad del siglo XIV adosada a la muralla islámica y otra torre rectangular que engloba la torre anterior, adosada igualmente a la muralla islámica, construida en la segunda mitad del siglo XIV, y sobre la cual se edificó la sede de la Universidad.

Fachada del MMPM años 1966-1978.

La reforma y nuevo montaje que fue inaugurado el 27 de enero de 1995, supuso una mejora nada despreciable, pero hay que reconocer que, de hecho, sólo significó una solución de compromiso, que dignificó la situación del museo, pero sin dar solución a ninguno de sus problemas reales -recorrido tortuoso, largas escaleras y carencia de espacio-.

Este momento fue aprovechado para cambiar el nombre oficial del museo, pasando a denominarse Museo Arqueológico de Eivissa y Formentera, mas acorde con su contenido, puesto que expone los materiales más significativos de las sociedades que habitaron las islas Pitiusas desde la Prehistoria a la Edad Media, estando su exposición dividida en seis áreas: Prehistoria, Colonización Fenicia, Época Púnica, Época Romana Alto Imperial, Época Romana Bajo Imperial y Antigüedad Tardía y Época Medieval Islámica.

La inauguración de las nuevas instalaciones del Museo de Dalt Vila, dio pie a proponer una reordenación de la exposición permanente del Museo Monográfico, sin que afectara al edificio del museo, con finalidad de mejorar su museología y adaptar la exposición permanente a los nuevos descubrimientos arqueológicos que se habían producido en los últimos años en la necrópolis, sobre todo el descubrimiento de los enterramientos fenicios arcaicos y los hipogeos de la fase púnica-arcaica. Por este motivo se redactó un nuevo proyecto museográfico para la exposición permanente y el museo cerró las puertas al público para acometer esta reforma. Pero mientras se redactaba este proyecto se detectaron graves problemas de infraestructura

en el inmueble, producidas sobre todo por el paso del tiempo, que hicieron aconsejable a causa de su elevado peso, el traslado del almacén principal y de la biblioteca a la planta baja. Esta nueva situación obligó a realizar obras de emergencia que se acometerán en 1998 bajo la dirección del arquitecto D. Xavier Pallejà, por un importe de 20.750.337 pts. y que obligaron a sustituir varios forjados de la primera y segunda planta. Estas intervenciones obligaron a dismantelar totalmente la exposición permanente, el taller de restauración, despachos y biblioteca. Posteriormente en 1999 y dirigidas por el mismo arquitecto, se acometió por un importe de 47.690.000 pts., la reparación de diversas lesiones en la cubierta del edificio y en la red de saneamiento, teniendo que habilitar nuevos lugares de trabajo ya que con los almacenes y la biblioteca eran los únicos espacios operativos del edificio hasta que el Ministerio de Cultura aprobara la reforma del edificio del Museo Monográfico.

En el 2000 se redacta el anteproyecto de reforma por parte de Dña Celia Vinuesa, arquitecto de la Gerencia de Infraestructuras del Ministerio de Cultura encargándose su redacción definitiva a la empresa Trabajos de Arquitectura y Diseño S.L. (T.A.D.). Aprobado el proyecto, fue adjudicado por Resolución de la Gerencia de Infraestructuras y Equipamientos de Cultura el 22 de diciembre de 2004, a la empresa Castilla de Construcciones A.B.S., S.A. por 1.914.079,43 € con un plazo de ejecución de catorce meses. El inicio de las obras de reforma fue inaugurado el 12 de marzo de 2005 por la ministra de Cultura, Dña. Carmen Calvo.

La reforma del inmueble se enfoca a la readaptación del edificio para proseguir su función como museo, manteniendo el servicio administrativo actual. La obra tiene como objetivo solucionar el problema de la carencia de espacio para conservar sus propios fondos, para ello se aumenta la superficie de almacenes y se estructuran las salas de exposición, redistribuyendo el espacio y la circulación, suprimiendo al mismo tiempo las barreras arquitectónicas existentes.

Internamente la distribución del edificio se estructura de la siguiente manera: En planta baja se sitúan el vestíbulo de acceso, el gabinete didáctico, la biblioteca, la sala de conferencias, un almacén, los servicios y un área de descanso con salida a la necrópolis. También en esta planta se encuentra el acceso al área administrativa con acceso independiente y con un ascensor con capacidad para ocho

personas. En planta primera con acceso público a través de la escalera principal existente, se distribuyen cinco salas de exposición permanente, una de ellas dedicada a la Colección Sainz de la Cuesta y una sexta destinada a exposiciones temporales. También en esta planta, aunque con acceso por la escalera del área administrativa se ubica la sede de la Asociación de Amics del Museu Arqueològic. En la planta segunda se sitúa el área administrativa, compuesta de cinco despachos de trabajo y una sala de reuniones, dos almacenes, el laboratorio de restauración, un despacho de investigación, una zona de espera, los servicios y vestuarios.

Se mantiene el patio existente en planta segunda con su configuración actual para facilitar la necesaria ventilación del laboratorio de restauración y para la ubicación de la maquinaria de climatización del museo.

La escalera secundaria existente se reemplaza para su reubicación, de forma que facilite la colocación de un ascensor directo desde el nivel de calle que elimina las barreras arquitectónicas existentes.

Externamente se han respetado los huecos en fachada. Únicamente la puerta principal se ha desplazado a la derecha y la doble escalera simétrica ha sido sustituida por una rampa que facilita el acceso y ha permitido dotar al inmueble de un muro de cierre en piedra gris similar a la que ha sido instalada en la fachada principal sustituyendo la piedra de arenisca que se encontraba en muy mal estado.

La obra prácticamente finalizada, ha sido dotada de los sistema de control de acceso mediante un sofisticado sistema domo de control interno y externo del inmueble así como del correspondiente sistema de control de incendios.

La reestructuración del inmueble tanto en lo que se refiere al espacio expositivo como al interno, permitirá una notable mejora de los servicios internos y del resto de instalaciones museísticas al servicio de la sociedad. En el momento de redactar estas líneas, ya ha sido presentado en proyecto museístico adjudicado a la empresa ACESINH de Madrid y el Ministerio de Cultura ha iniciado la adjudicación del equipamiento y mobiliario para que la apertura al público sea una pronta realidad.

Desde 1974 el Museo Arqueológico impulsó un plan de recuperación y control del Patrimonio Arqueológico en las Pitiusas. En 1974 se produjo el descubrimiento del monumento de *ca na Costa*, que fue excavado en 1975 y 1977 e igualmente en

El Museo Monográfico del Puig des Molins durante el periodo de 1966 a 1978.

1976 y 1986 en el *Cap de Berberia* se excavaron los conjuntos denominados *Cap de Berberia I, II e III* que han aportado importantes datos de época calcolítica y del Bronce antiguo. También en la isla de Formentera entre los años 1979 y 1980 se excavó la fortificación de can Blai de época bajo imperial. En la isla de Eivissa en 1980 se intervino en el yacimiento de época islámica de sa *Penya Esbarrada* que podría tener un origen más antiguo. Entre 1985 y 1986 se van llevar a cabo tres campañas en el yacimiento de s'Argamasa dónde se excavaron las estructuras situadas en la línea de costa, en el extremo del acueducto que consisten en varias habitaciones y balsas de una industria relacionada con la pesca. También entre los años 1986 y 1988 se llevaron a cabo tres campañas en el yacimiento de *can Corda*, en Sant Josep dónde fue excavado parte de un asentamiento rural púnico-romano. El museo, entonces responsable de las intervenciones de urgencia, también intervino en muchos de solares de la ciudad y del ensanche, así como en varios hallazgos en distintos puntos de la isla contando con la inestimable y altruista colaboración de un grupo de jóvenes estudiantes interesados en la arqueología y recién licenciados, entre los que entonces se encontraban el Dr. Joan Ramon Torres, actual Jefe del Servicio de Arqueología del Consell Insular de Eivissa, el conservador del museo D. Benjamín Costa Ribas y voluntarios desinteresados como Francisco Boned o Pablo García Posteriormente también participaron en estas intervenciones de urgencia el Dr. Carlos Gómez Bellard, actual profesor de Arqueología de la Universidad de Valencia y Dña Rosa Gurra Barricarte, actual Técnica de Patrimonio del Ayuntamiento de Eivissa que entonces se encontraban ligados profesionalmente al

Fachada del Museo Monográfico (MMPM) del Puig des Molins después de la reforma de 1981.

Museo Arqueológico. De esta manera se intervino en solares del ensanche dónde antiguamente se encontraba el barrio alfarero de época púnica y que tras ser abandonado, con el paso del tiempo, será utilizado como área funeraria en época romana. Estas intervenciones recuperaron una considerable cantidad de restos cerámicos que se localizaron en los núm. 5-7 (1979, 1980 y 1982), al núm. 3 (1981) y núm. 34 (1979) de la *Avda. de España*. Igualmente se intervino en la vila bizantina de *cas Clot* (1979 y 1989), en la necrópolis bizantina de la *calle Aragón* (1980), en el pozo púnico de *Hort den Xim* (1980), en el silo colmatado con restos de alfarería de la *calle Francisco Escanellas* núm. 13 (1981), en la *calle León* núm. 10-12 (1983-84) o en el solar de *can Partit* en el núm 38 de la Vía Romana (1985-86). Igualmente se intervino en distintos hallazgos en el área rural como las realizadas en *Safragell* (1976), en *can Vicent d'en Jaume* (1982-83), en *S'Olivar des Mallorquín* (1983) y en el asentamiento púnico-romano de *can Fita* (1988), entre otras.

También, bajo el aspecto de divulgación cultural, el Museo Arqueológico ha organizado un considerable número de exposiciones, conferencias, cursos, mesas redondas o ciclos de cine y video arqueológico. Con respecto a las exposiciones hemos de señalar que una vez cerrado el Museo de Dalt Vila para iniciar su reforma, la casa de la Curia se convirtió, a partir de 1974, en la Sala de Exposiciones del Museo Arqueológico. En este espacio, hasta su devolución al Ayuntamiento de Eivissa, propietario del inmueble que solicitó al Ministerio de Cultura su restitución para convertirlo en un centro interpretativo de Dalt Vila, se organizaron más de sesenta exposiciones, tanto de carácter arqueológico producidas por el propio museo,

como itinerantes del Ministerio de Cultura o de otros organismos. Dentro de la Semanas Culturales impulsadas por el Fomento de Turismo bajo el empuje de D. Vicente Ribas, se organizaron la Colección "*Arqueológica Sainz de Cuesta*" en 1974, "*Las necrópolis rurales de Cala Tarida, Cala Vedella, Sa Barda y Can Curt*" en 1975 o "*Los Santuarios de la Ibiza púnica*" en 1976. Dentro del 1er Congrés de Cultura Pitiusa en 1981 se organizó la "*Exposición-Homenaje a Joan Planelles 'Daifa'*". Otras exposiciones se montaron en las instalaciones del Museo Monográfico del Puig des Molins como la dedicada a los niños, en colaboración con la Alianza Francesa, titulada "*Los niños y el Museo. Una experiencia didáctica*", en 1983, "*Las Excavaciones de Urgencia en Eivissa: La calle León, 10-12*" en 1984 o "*Navegación, Comercio e Industria en la Antigüedad Balear: Arqueología Submarina*" en 1989. También en el año 1985 en la Casa de la Curia se presentaron la "*Muestra de la Cerámica Popular de Eivissa*", con obras de los alfareros Alejandro Moreno y Toni Marí "*Frigoles*"; así como también "*Las Pitiusas a l'Época Musulmana*" que se presentó también en la isla de Formentera en 1986 o "*La cerámica de la ciudad de Daniya -Dénia- siglos XII-XIII*" en 1993. Igualmente la Casa de la Curia desde 1978 se abrió a que significativos artistas artesanos arraigados en las islas de Eivissa y Formentera pudieron exponer sus creaciones, lo cual significó una notable cantidad de exposiciones de temática muy variada: cerámica, rakú, tapices, macramé, batik, cuero, joyería, cajitas pintadas, metal, etc. en las que participaron en diferentes ocasiones, entre otros Jerry Hokey, Alejandro Moreno, Antonio Peinado, el Grupo A.M.O.R., Ann y Ed van Lennep, Lois Horowitz, Dora Toumisari, Patricia Gracey, Yani Alause, Barry Hellard, Natacha Kristiansen, Jean L. Mahiol, Barbara Herder, Olivia Bastiensen, Penelope Fulljames, Monica Hartel, Selim, Neil Rock, Ariel Milanese, Juan J. Santos, Andrée Gadret, Pietro Luisi, Julio Bauzá, Ikardi, Kinoto, Robert Cristoph, Nobl, Zankel, Underwood, Buschman, Vosburgh, Jacques Guerin, Teleta, Miguel Cabezas, Helene Gosch Setu, Klaus Kerstan, Candone, Hector Gravina, Juan C. Balbás, Kimberley Mompó, Toniet, Pere Jiménez, etc. (muchos de ellos figuran tan sólo con su nombre artístico). También las conferencias organizadas por el Museo son muy numerosas, y hasta el comienzo de las obras de emergencia a mediados

El MMPM después de la reforma de 1981.

del año 1998, todas ellas se han desarrollado en el edificio del Museo Monográfico del Puig des Molins, colaborando varias instituciones como por ejemplo la Sociedad Arqueológica de las Pitiusas, la Alianza Francesa o, más recientemente, la Asociación de Amigos del Museo Arqueológico. Las conferencias han tratado temas muy variados: el islam en Eivissa, escarabeos egipcios y en piedra del Museo Arqueológico de Eivissa, la cueva des Culleram, las torres de defensa y costeras de las Pitiusas, la obra de José Mª Mañá, La ciudad de *Dianum* y su poblamiento romano, los asentamientos fenicios del sur de la península, las excavaciones en la necrópolis del puig des Molins, la colonización púnica en la isla de Mallorca, las terracotas púnicas de Eivissa, las excavaciones de la misión española en Egipto, la problemática del arte esquemático, las novedades arqueológicas en Barcelona, Valencia y Tarragona, las últimas intervenciones en la ciudad de Cartago, el catastro en época romana en Eivissa y Formentera; la moneda y la Sociedad en la Eivissa musulmana, etc. En éstas han participado un buen número de cualificados investigadores, profesores de universidad o de museos como por ejemplo, Mª Eugenia Aubet, Guillem Rosselló Bordoy, Joan Marí Cardona, Josep Padró, Jean Lauffray, Eduardo Posadas, Celia Topp, Antonio Colinas, Jordi H. Fernández, Víctor Guerrero, Josep O. Granados, Carlos Gómez, Benjamí Costa, José A. Gisbert, Albert Ribera, Ricardo González, Fèlix Retamero, etc.

En el año 1985 se programó un ciclo de conferencias para conmemorar el 750 Aniversario de la Conquista Catalana de Eivissa y Formentera con el siguiente programa: *Novedades en torno al período islámico de las islas Pitiusas*, por el Dr. José M. Barral, del Instituto de Estudios Otomanos de Madrid; *La iconografía en el arte islámico*, por

el Director del Museo Romántico de Madrid, D. Manuel Casamar Pérez; *Problemática de la arqueología islámica en España*, por el Conservador Jefe de la Sección Medieval del Museo Arqueológico Nacional de Madrid, Dr. Juan Zozaya y *La Ibiza Musulmana*, por el Director del Museo de Mallorca, Dr. Guillem Rosselló Bordoy.

A partir de 1986 se empezaron a programar dos ciclos de conferencias el *Seminario de Novedades Arqueológicas de las islas Baleares y Pitiusas* que a partir de 1990 pasó a denominarse *Seminario de Arqueología y las Jornadas de Arqueología Fenicio-Púnica* las dos con una programación anual.

Posteriormente en el año 1989 se organizó un seminario dedicado a la navegación, comercio e industria en la antigüedad balear que contó con las siguientes conferencias: *Primeros pobladores de las islas Baleares*, por el Dr. Manuel Fernández Miranda, Profesor de la Universidad Complutense de Madrid; *Relaciones comerciales en las islas Baleares entre los siglos VII-II a.C.*, por el Dr. Carlos Gómez Bellard, Profesor de la Universidad de Valencia; *Baleares en época romana*, por el Profesor Dr. Víctor Guerrero; y *Comercio Medieval a través de las fuentes y la arqueología*, por el Director del Museo de Mallorca, Dr. Guillem Rosselló Bordoy. Igualmente se han llevado a cabo varias mesas redondas como las celebradas en 1984 y titulada *Arqueología urbana: Bases para su planteamiento y desarrollo o la de 1989 con el título Patrimonio, Arqueología y Turismo*. Por otra parte, el museo colabora en las actividades que desarrolla la Asociación de Amigos del Museo Arqueológico de Eivissa y Formentera, organizando diversos ciclos de conferencias, cursos y talleres dedicados a los más jóvenes.

Con respecto a su labor de investigación arqueológica de campo, desde el año 2000 el museo ha llevado adelante un programa de excavaciones que se centran en la parte baja de la necrópolis del puig des Molins, co-dirigidas por Jordi H. Fernández y Ana Mezquida, que está financiada por la empresa Diario de Ibiza y la Consejería de Cultura y Patrimonio del Consejo Insular de Eivissa y Formentera, que han proporcionando importantes datos para la investigación y al mismo tiempo han permitido la recuperación de un número considerable de materiales arqueológicos.

También desde el año 2001 colabora en el programa de investigación *“La producción de*

Grupo de estudiantes trabajando en la necrópolis del Puig des Molins dentro del programa de excavación financiada por la empresa Diario de Ibiza y el *Consell Insular d'Eivissa i Formentera*.

púrpura en Eivissa durante la Antigüedad" que está bajo la dirección del conservador del museo D. Benjamín Costa y la profesora de Historia Antigua de la Universidad de Valencia Dra. Carmen Alfaro.

En lo que se refiere a la investigación, el museo prosigue su labor editorial de la serie iniciada a 1979, que desde 1995, pasa a denominarse Trabajos del Museo Arqueológico de Eivissa y Formentera, de acuerdo con el nuevo nombre de la institución, con una producción lo suficientemente numerosa puesto que en la actualidad se han editado un total de cincuenta y ocho trabajos que incluyen monografías de temas relacionados con la arqueología de Eivissa y Formentera, o con los fondos del museo o los textos de las Jornadas de Arqueología Fenicio-Púnica que desde 1991 se publican anualmente. Entre los trabajos publicados encontramos estudios dedicados a materiales de los fondos del museo como lucernas y vidrios romanos, cerámicas grises, ánforas púnicas, las formas cerámicas Eb. 64 y Eb. 65, escarabeos púnicos y amuletos egipcios, epigrafía y escultura romana, terra sigillata, numismática púnica, romana y árabe, cerámica árabe, navajas de afeitar púnicas. Otros estudios se dedican a yacimientos concretos como los santuarios de la Illa Plana o Es Culleram, el monumento megalítico de Ca na Costa, las pinturas de sa cova des Ví, el asentamiento púnico romano de can Corda o estudios sobre intervenciones arqueológicas antiguas o recientes en yacimientos diversos: los trabajos en la necrópolis de can Pere Català, los trabajos de C. Román en el Puig des Molins entre 1921 y 1929, el pozo púnico de s'Hort den Xim, el taller alfarero de ses Figueres, las necrópolis rurales púnicas. Otros son de carácter ge-

neral como la colonización púnica en Mallorca, la Ibiza musulmana o compendios sobre bibliografía arqueológica sobre las Pitiusas. Por lo que se refiere a las Jornadas de Arqueología Fenicio-Púnicas recoge temas o aspectos del área púnica en general abordando cuestiones referentes a la caída de Tiro y su repercusión en el auge de Cartago, la problemática del infanticidio y del tofet, las rutas, los navíos y los puertos, los dioses fenicios en occidente, la segunda Guerra Púnica en Iberia, los santuarios y su influencia en los cultos indígenas, las producciones y los productos, la colonización fenicia de occidente, las relaciones de griegos y fenicios, el impacto fenicio púnico en las sociedades de occidente, la guerra y ejército o la economía y las finanzas.

Al margen de esta serie el museo también ha editado otros trabajos de carácter más divulgativo como el audiovisual dedicado al Museo y a la necrópolis del Puig des Molins con una colección de ochenta diapositivas, breves catálogos de algunas de las exposiciones arqueológicas, la Guía de la visita al museo, el cómic *En busca del tesoro o la Propuesta didáctica para el estudio de la necrópolis del puig des Molins y su Museo Monográfico* que corresponden respectivamente a los núms 1 y 2 de los Cuadernos Didácticos o el conjunto de las fichas didácticas dedicadas a la Prehistoria.

Administrativamente hay que señalar que el Museo Arqueológico d'Eivissa y Formentera (M.A.E.F.), es de titularidad estatal y está gestionado por la Consellería de Educación y Cultura del Govern de les Illes Balears a través de su Dirección General de Cultura.

EXCAVACIONES EN LA NECRÒPOLIS DEL PUIG DES MOLINS campanya de 2006

Ana Mezquida, Sergio Moreno,
Elena Sintes, Francisco Moltó
y Marco Aurelio Esquembre

RESUM: Aquest article recull els primers resultats dels treballs d'excavació que es realitzar a la necròpolis del Puig des Molins al llarg de l'any passat. La futura musealització del sector del jaciment ubicat entre l'edifici del Museu Monogràfic del Puig des Molins i la *Clínica Nuestra Señora del Rosario* ha motivat la necessitat de realitzar excavacions que permetessin la documentació i valoració dels restes existents en aquest sector. Els treballs varen permetre la documentació d'un important conjunt de tombes tant d'inhumació com de cremació, a més de diverses estructures.

SUMMARY: *This article gathers the first results of the excavation work carried out in the Puig des Molins burial ground during 2006. The future conversion of part of the site into a new wing of the museum, to be located between the Puig des Molins Museum and the Nuestra Señora del Rosario Clinic has necessitated further excavation in order to document and evaluate the remains in this sector. This work has enabled the documentation of an important grouping of tombs – both for burial and cremation purposes – as well as various structures.*

El artículo que aquí presentamos recoge los primeros resultados de la intervención arqueológica realizada en la necrópolis del Puig des Molins durante el pasado año. La futura musealización del espacio adyacente al Museo Monográfico del Puig des Molins motivó la necesidad de realizar una excavación arqueológica en extensión, que permitiera la documentación y valoración de los restos existentes. Dicha intervención fue el resultado de una convocatoria de adjudicación por parte del Instituto del Patrimonio Histórico Español del Ministerio de Cultura. Este concurso se adjudicó al equipo de trabajo que constituye ARPA Patrimonio.¹

Vista del Sector I.

1. El equipo ARPA está integrado por un conjunto de especialistas de diversos campos: Ana Mezquida Ortí, Francisco Javier Moltó Poveda, Sergio Moreno Torres, Elena Sintes Olives, Raquel Ruiz Pastor, Rosa Mª López Martínez, José Ramón Ortega Pérez y Marco Aurelio Esquembre Bebia.

La necrópolis del Puig des Molins, Patrimonio de la Humanidad desde 1999, es una de las principales necrópolis púnica existente en el Mediterráneo. Sus 5 hectáreas conservadas, así como la riqueza de sus materiales la convierten, no solo en un yacimiento clave para el estudio de la Ibiza púnica, sino también en uno de los espacios de investigación fenicio-púnico más interesantes a nivel internacional.

Los trabajos se centraron en dos sectores diferentes: sector I que se ubica en la parte baja del yacimiento, entre el edificio del Museo y la Clínica Nuestra Señora de Rosario, y el sector II ubicado en la parte media de la colina.

SECTOR I

Los trabajos de excavación en el sector I han permitido sacar a la luz un total de 73 enterramientos que abarcan un margen cronológico muy amplio que va, desde época islámica, de la que se ha exhumado un único enterramiento, hasta tumbas de época fenicia.

La excavación ha documentado, a parte de un estrato superficial, de color marrón, con abundantes piedras y escasa cobertura vegetal formada por plantas herbáceas, un primer estrato de tierra marrón grisáceo de textura arenosa, con abundantes piedras donde se han excavado, además de algunas tumbas, una serie de elementos de época moderna. Bajo éste un segundo estrato de tierra de color rojizo de textura más o menos arcillosa, situado por encima de la roca, donde se han excavado la mayoría de las sepulturas, tanto de época fenicia y púnica como romana.

DESCRIPCIÓN DE LOS HALLAZGOS

Estructuras modernas:

En cuanto a los elementos de carácter moderno, en primer lugar debemos destacar la excavación de una zanja de 1,7 cm de ancho que se encontraba rellena de tierra oscura con abundantes piedras de tamaño medio. Dicha trinchera, que afectaba a algunos de los enterramientos, atravesaba longitudinalmente, en dirección E-O, toda el área excavada dividiendo la excavación en

dos sectores. A partir de ella salían diversas zanjas en dirección norte o sur, coincidiendo con la presencia de pozos de hipogeos. Esta estructura ha sido interpretada como una de las trincheras que debió realizar Mañá de Angulo en los años 40, durante las campañas de excavación que llevó a cabo en este sector. El sistema de trincheras de un metro de ancho aproximadamente permitía la prospección de áreas extensas; éstas se realizaban de manera arbitraria, aunque normalmente eran de este a oeste, siguiendo las curvas de nivel del cerro, como es el caso de la que hemos podido documentar, en busca de las bocas de los hipogeos. Esto explicaría que las ramificaciones que aparecen coincidan con los pozos de acceso a las tumbas, ya que una vez que se localizaba un pozo, abrían una nueva trinchera en torno a él a fin de poder excavar el hipogeo. Una vez concluidos los trabajos se volvían a rellenar los pozos y se tapaba todo de nuevo.

Además de esta trinchera se han documentado dos pavimentos probablemente modernos. El primero (UE 6) es un pavimento basto, de forma irregular con abundante presencia de grava y cantos, así como algún fragmento aislado de cerámica islámica. El otro (UE 56) está formado por capas de tierra batida apisonada y capas de arena intercaladas. Este pavimento posiblemente sea la continuación del documentado en la excavación del sector A-D continuo al nuestro. Allí en las cuadrículas 7 D y parte de la 6 D se localizó también un pavimento formado por diversas capas de arena de playa y tierra apisonada. Estos suelos podrían estar en relación con alguna

Trinchera o zanja de una excavación antigua que atravesaba todo el sector I de este a oeste.

estructura realizada durante la construcción del edificio del Museo.

Inhumaciones de Época Islámica:

En el primer estrato de tierra gris se ha excavado una inhumación en fosa simple (UE 72). Se trata de un enterramiento islámico, como parece indicar la posición del esqueleto que se conservaba decúbito lateral derecho, con la cara o rostro mirando hacia el este, es decir, hacia la Meca y sin presencia de ajuar. Es la única tumba datada en este momento, lo que parece indicar que el cementerio islámico documentado en el sector A-D, del que se habían excavado hasta el momento 16 enterramientos, no continúa hacia el oeste. Esta inhumación, que se conserva parcialmente, se ha visto afectada por otro recorte o zanja (UE 24) que puede interpretarse como parte de una de las trincheras realizadas por Mañá en este sector. La cronología propuesta para estos enterramientos, a falta de materiales que permitan precisar las dataciones, se sitúa entre la segunda mitad del siglo XII y inicios del siglo XIII, según paralelos con otros yacimientos. Esta fecha corresponde, además, con el último periodo de ocupación de la alquería árabe situada en el sector noreste del yacimiento.

Inhumaciones de Época Romana:

De época romana, tenemos documentados tres enterramientos en cista (UE 5, UE 30, UE 105) similares a los hallados en necrópolis como las de *Can Fita*, *S'hort des Palmer*, la calle Aragón, etc. La tumba UE 5 está realizada con piedras calizas de tamaño medio y losas de *marès*, piedra arenisca local, enlucidas con mortero de cal en tres de sus lados, mientras que en el norte presenta un murete realizado con pequeñas piedras sin enlucir. La tumba UE 30 de características similares se encuentra en peor estado, ya que de la parte de los pies apenas se conserva nada. Las paredes están realizadas con piedras de pequeño y mediano tamaño combinando igualmente calizas y areniscas. En ambas el esqueleto se encontraba en posición decúbito supino con las manos sobre la pelvis, y la cabeza mirando de frente en la tumba UE 5, y girada a la derecha en la sepultura UE 30. Por último, el enterramiento UE 105, al igual que los otros dos, contenía un individuo en decúbito supino, con el brazo cruzado por encima del estómago y la mano izquierda sobre la pelvis. Los

Cista UE 5.

muretes de la cista se conservaban también en un estado regular, y estaban hechos con losas de piedra caliza y alguna arenisca, excepto la cabecera de la tumba, que estaba realizada con piedras de pequeño y mediano tamaño. Al contrario que las cistas UE 5 y UE 30, la cara interior de la misma no estaba enlucida, y los pies de la tumba habían desaparecido.

La presencia de elementos de ajuar que nos permita precisar la cronología en estos enterramientos es muy escasa. En una de ellas el esqueleto llevaba en torno al cuello un collar formado por cuentas de piedra de color negro –azabache– y una cadena de oro formada por eslabones. La otra tumba, que se encontraba a tan sólo 95 cm de la anterior, presentó como ajuar un objeto de oro en forma de anillo, con un motivo decorativo inciso en forma de espiga. Éste se hallaba junto al hueso occipital y el individuo tenía ambas manos perfectamente colocadas encima de la pelvis, por lo que el objeto podría interpretarse más como un adorno del pelo que como un anillo. Estos dos objetos de oro son piezas excepcionales, no sólo por

Collar de oro formado por cuentas de azabache aparecido en la cista UE. 5.

el buen estado de conservación en el que se encontraban, sino porque son los primeros ejemplares de este tipo hallados en la necrópolis. Similar al collar encontramos una pulsera procedente del yacimiento romano de Pollentia en Mallorca, que ha sido fechada en el siglo I-II d.C. La tercera cista no presentó ningún material acompañando al difunto. El tipo de tumba y la presencia de estos materiales permiten fechar a grosso modo estos enterramientos en los siglos II-IV d.C.

Inhumaciones de Época Púnica:

Fosas simples:

Además de estas tumbas se han exhumado 22 sepulturas de inhumaciones en fosas simples excavadas en la tierra. La fosa es la forma más sencilla de enterramiento excavada en la necrópolis y se documenta durante todo el período púnico. De este tipo hemos podido excavar enterramientos tanto de adulto como de niños. En todos los casos se trata de fosas simples, de forma más o menos ovalada, cuyas medidas se ajustan a las del cuerpo a enterrar.

El estado de conservación de los restos óseos es bastante desigual, aunque en la mayoría de los casos los huesos están muy exfoliados y fragmentados por la acidez del suelo. Algunos enterramientos se conservan parcialmente, como es el caso de las tumbas UE 133 y UE 269 de las que sólo se recuperó el cráneo, o las tumbas UE 321 y UE 256 de las que sólo se han conservado parte de las extremidades inferiores. Únicamente de los esqueletos de las tumbas UE 152, UE 355, UE 276 podemos decir que se encuentran en buen estado de conservación.

Inhumación púnica UE. 152.

En cuanto a la colocación del cadáver todos se hallan en posición de decúbito supino, aunque encontramos variaciones en la posición de la cabeza, que puede estar girada hacia un lado o mirando de frente, así como la posición de los brazos que aparecen a veces ligeramente doblados sobre la pelvis (UUEE 253, 276, 355) o en posición anatómica, es decir, estirados y pegados al cuerpo (UE 152). Existen también algunos ejemplos donde la

Inhumación púnica UE. 355.

Detalle de un enterramiento infantil en ánfora UE. 158.

postura del cadáver está algo forzada (UE 355, UE 109) esto se deba, quizás, a la necesidad de enterrar en un espacio limitado, lo que obliga a flexionar de manera forzada las piernas del difunto. En cuanto a las orientaciones de las tumbas encontramos dos grupos, las tumbas con orientación NW-SE con pequeñas variaciones (tumbas, UUEE 153, 53, 52, 355, 237, 152) y otro cuya orientación es NE-SW (UUEE 154, 108, 109, 321, 276, 415). Se ha discutido si la orientación de las fosas pudiera tener relación con la cronología. En los tests estadísticos que Marí y Hachuel aplicaron al análisis de las tumbas de este tipo excavadas por Maña en 1949, no encontraron relación. Sin embargo, autores como Costa, Fernández y Mezquida, matizan estas apreciaciones. Observan en las fosas excavadas en 1949 dos grupos, uno con orientaciones NW/SE y otro NE/SW aunque con ligeras variaciones. El primer grupo presentaba cronologías en torno al siglo IV a.C. y el segundo a partir del siglo II a.C., momento en el que se produciría el cambio en la orientación de los enterramientos. En cuanto a las tumbas excavadas durante esta campaña, además de documentar igualmente estas dos orientaciones podemos señalar que las tumbas del primer grupo se concentran en la parte más occidental del sector I, mientras que el segundo se concentran en la parte más oriental, por lo que pudieran responder a momentos de ocupación distintos del yacimiento. La mayoría de los casos (UUEE 52, 53, 155, 269, 276, 321, 256, 355, 376, 378) carecen de ajuar que permita precisar la cronología de estos enterramientos, y confirmar así que la orientación puede responder a un factor cronológico. Cuando aparece material acompañando al difunto se limita a elementos de carácter

profilácticos y de adorno personal como puedan ser cuentas de collar o aretes de hueso, (tumbas WEE 108, 109) elementos de difícil datación. La mayoría de las tumbas excavadas que presentan ajuar corresponden a enterramientos infantiles.

Entre las sepulturas que sí presentan materiales podemos destacar, por un lado, la inhumación infantil UE 253. Se trata de un ejemplo donde el difunto iba acompañado de un conjunto de materiales relativamente abundante, formado por dos amuletos de hueso, un conjunto de 76 cuentas de collar de pasta vítrea, un colgante de pasta de forma indeterminada y una campanita de bronce hemisférica, que permite fechar el enterramiento en el siglo IV a.C. Otra tumba con material susceptible de datación es la sepultura UE 212, donde apareció una ollita con tapadera que permite datar el enterramiento en siglo II a.C. Se trata de un enterramiento infantil con una orientación diferente al resto, ya que la cabeza se encontraba al N.

También el enterramiento UE 415 presentaba un ajuar importante. Se trata de una inhumación infantil, en la que el difunto iba acompañado por una ollita de cerámica, varios fragmentos curvos de varillas de bronce, 13 cuentas de collar de pasta vítrea, una cuenta anular de hueso, tres cuentas de plata, un amuleto de piedra roja en forma de corazón, materiales que proporcionan una cronología en torno al siglo V a.C.

Por lo que se refiere a la presencia de elementos de señalización en las tumbas hemos de indicar que no se han encontrado. Tan sólo en las inhumaciones UE 108 y UE 109 la presencia de una pequeña alineación de piedras de caliza de tamaño medio y pequeño que había por encima de la tumba podría interpretarse como tal.

También se han documentado, además de las inhumaciones en fosas excavadas en la tierra, varias fosas excavadas en la roca.

La inhumación infantil UE 204 apareció en una fosa de forma más o menos rectangular, con unas medidas de 1,7 m de largo por 0,72 m de ancho y 0,50 m de profundidad máxima. La fosa estaba rellena por una primera capa de piedras de tamaño mediano que sellaba el enterramiento, bajo la cual apareció un estrato de tierra roja donde se localizaron restos óseos infantiles en muy mal estado (UE 201). La presencia de un importante ajuar formado por una ollita, que apareció en la capa de piedras y un conjunto de cuentas de collar de pasta vítrea, una cabecita con forma de elefante

de pasta vítrea, tres aretes de plata, una cuenta de forma esférica de plata, un colgante en forma de carnero, un amuleto egipcio, una campanita de bronce de forma cónica y un rollo de un portamuleto, permite datar este enterramientos a finales del siglo V a.C.

Además de esta fosa se han documentado dos enterramientos más, las tumbas UE 66 y la UE 273. La primera presenta como particularidad el hecho de que aprovechan parte del muro que delimita el pozo de hipogeo UE 69. En cuanto los restos óseos de este enterramiento apenas se pudo recuperar nada. En mejor estado estaban los restos aparecidos en la fosa UE 276. En ninguno de los dos casos el difunto iba acompañado de ajuar.

Enterramientos en ánfora:

Por último, dentro del rito de la inhumación se han recuperado un conjunto de 18 enterramientos en el interior de ánforas.

Se trata de una forma de sepultura frecuente para los niños en época púnica, no solo en la necrópolis del Puig des Molins sino también en otras necrópolis púnicas. Se documentan desde el siglo V a.C. hasta el siglo II a.C. El cadáver se introducía en un ánfora que se usaba a modo de ataúd, para lo cual había que romper parte del recipiente. Estas sepulturas se han excavado por toda el área, aunque encontramos una mayor concentración en la parte suroeste del sector. Se trata de inhumaciones infantiles, aunque en muchos casos son escasísimos o casi nulos los restos óseos que se han podido recuperar. De hecho, en algunas tumbas se ha documentado en el interior de las ánforas

restos óseos quemados, que pudieran inducir, en principio, a pensar en cremaciones en lugar de inhumaciones. Pero, al igual que con los restos inhumados, las cantidades aparecidas eran tan escasas y su aparición en los niveles superiores de los rellenos de las ánforas, hacen pensar más en intrusiones, teniendo en cuenta, además, que la presencia de restos óseos quemados era frecuente por todo el sector.

En este sentido debemos recordar las excavaciones realizadas por Mañá, en 1946 y 1951 en un sector de enterramientos infantiles en ánfora muy próximo al nuestro, donde el excavador habla de cremaciones y no de inhumaciones. La fragilidad de los restos infantiles y su difícil conservación, unida al hecho de que se superponían a un área de cremaciones arcaicas cuyos restos habían sido removidos, y que con probabilidad, al igual que lo documentado en este sector, debían encontrarse por toda la zona, debió conducir a error en la valoración de estos enterramientos.

En cuanto a la cronología de estas sepulturas, los ajuares que los acompañan son muy escasos, y cuando aparecen están formados por elementos de difícil datación dada su perduración en el tiempo, como es el caso de las cuentas de collar, las campanitas de bronce, etc.

En la mayor parte de las tumbas va ser el propio contenedor, es decir el ánfora, lo que nos permita dar una fecha al enterramiento, aunque no en todas las sepulturas los restos de las ánforas permiten afinar la tipología. De los 18 casos documentados tenemos un enterramiento, UE 59, en ánfora T-1.3.2.3. con un ajuar formado por un

Enterramiento en ánfora UE. 158.

Inhumación infantil UE. 232.

pequeño cuenco de borde entrante, que se fecha en el siglo V-IV a.C.

En el interior de ánforas T. 8.1.1.1. encontramos tres enterramientos UE 14, UE 80, UE 46 sin que ninguno presentara elementos de ajuar acompañando al cadáver. En ánfora T-8.1.2.1. existe un caso, la tumba UE 23, fechada desde fines del siglo IV a.C. inicios del III a.C. En ánforas T-8.1.2.1., T-8.1.2.1. ó T-8.1.3.2., ya que no es posible precisar de que tipo se trata, encontramos las tumbas UE 21, UE 25, de las que el enterramiento UE 21 presentaba varios elementos asociados al difunto, tales como dos cuentas de collar y una concha. Dentro de un ánfora T-8.1.3.1. se ha documentado el enterramiento UE 158, sepultura que presentaba varios objetos acompañando al difunto, como son tres cuentas de collar y restos de una cuarta, además de un jarrito biberón que se encontraba encima del ánfora, por lo que esta sepultura podría fecharse en los siglos III-II a.C. Por último, el enterramiento UE 72 se encontraba en el interior de un ánfora sarda del tipo T-4.2.1.10, que además contenía como ajuar cinco pulsera de hierro y un arete de plata, que proporcionarían una fecha a lo largo del siglo IV a.C.

Del resto de las sepulturas tan sólo se puede indicar que se trata de ánforas púnico-ebusitanas sin que se pueda precisar la tipología. En cuanto a los ajuares podemos señalar que están formados, cuando aparecen, como en los casos anteriores por cuentas de collar, aretes de plata (tumba UE 26) o hierro como en la tumba UE 72 o por campanitas de bronce como en la tumba UE 234. Elementos en muchos casos de difícil datación, como ya hemos señalado. También el enterramiento UE 391 presentaba ajuar, en este caso se trataba de un jarrito biberón que se puede fechar en el siglo IV a.C.

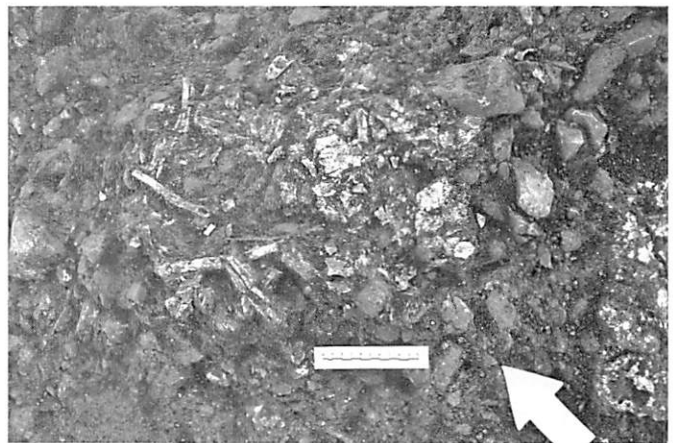
La cronología de estas sepulturas vemos que abarca un amplio periodo que va desde el siglo IV a.C. al siglo II a.C.

Además de los enterramientos dentro de las ánforas debemos destacar la tumba UE 232. Se trata de una inhumación infantil en fosa que, aunque el cadáver no se encontraba en el interior de un ánfora, estaba cubierto por fragmentos de ésta. Ésta presentaba, acompañando al cadáver, un jarrito y varias cuentas de collar, un amuleto púnico, y una ollita de cerámica, elementos que permite datar el enterramiento a fines

del siglo V a.C. Este tipo de sepulturas es también frecuente en la necrópolis.

Enterramientos de Cremación:

A parte de los enterramientos de inhumación durante los trabajos de excavación se ha documentado un grupo de 24 enterramientos de cremación. Al igual que el resto de las sepulturas no se concentraban en un sector determinado, sino que se documentan por todo el área excavada. Los datos obtenidos vuelven a poner de manifiesto la variabilidad en cuanto al tipo de tumbas de cremación que podemos encontrar en la necrópolis. Siguiendo la tipología establecida por Costa y Fernández para estas sepulturas, podemos señalar

Detalle de la cremación UE. 294.

que todas las tumbas, a excepción de la sepultura UE 247, pertenecían al primer grupo, que consiste en enterramientos realizados en pequeñas cavidades excavadas en la roca, bien sea retocadas, artificiales o naturales y hoyos en la tierra. Del

Cremación en urna de orejetas UE. 27.

Detalle del betilo bajo la cremación UE. 375.

tipo cavidades en la roca tenemos las tumbas UE 281, 295, 150, 376, 371, 197, 191, 205, 375, 341, 344.

Dentro del tipo hoyo excavado en la tierra se excavaron la siguientes tumbas UE 4, 20, 182, 249, 273, 294, 458, 392, 386, 427. Dentro de este grupo podemos encontrar que los restos se disponían directamente sobre la tierra o bien en el interior de algún tipo de recipiente. De esta última variante hemos documentado dos enterramientos. Uno en el interior de una urna de orejetas (tumba UE 27) y otro en el interior de una jarra de la forma Eb. 30 (tumba UE 181).

Todos los casos documentados son deposiciones secundarias lo que significa que la combustión del cadáver se realizó en un lugar distinto al de la sepultura. Las cremaciones, en su mayoría, se definen como una mancha de tierra de color negro de forma más o menos ovalada, con restos óseos fragmentados, que a veces presentan carbones, cenizas y piedras quemadas. En algunas ocasiones la cremación ha dejado una huella visible en la roca, que aparece quemada, lo que indica que los restos fueron depositados todavía incandescentes

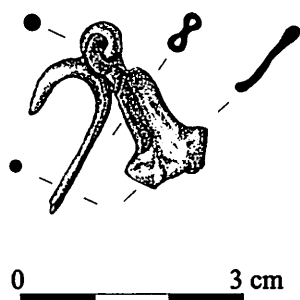
en la tumba. Por el contrario, también tenemos ejemplos donde los huesos aparecen sin carbones, ni tierra quemada, lo que significa que los restos óseos, además de ser cuidadosamente recogidos tras la combustión, eran lavados antes de su deposición definitiva en la tumba.

Dentro de los enterramientos de cremación merece especial mención las tumbas UE 386 y UE 375 porque en ellas se localizaron fragmentos de betilos. En el caso de la tumba UE 386 el fragmento de *marès* apareció por encima de los restos óseos, a modo de señalización, mientras que en la tumba UE 375, éste apareció bajo la cremación dispuesto de manera vertical en el interior de un orificio realizado en la roca.

La presencia de betilos o cipos en relación a enterramientos de cremación la tenemos igualmente documentada en las excavaciones realizadas en el solar de la vía Romana nº 38, donde se localizaron en tres sepulturas datadas en el siglo VI a.C. En la tumba XIII de 1985, apareció un cipo en el interior del relleno de la tumba consistente en un bloque de *marès* troncocónico, roto en la parte superior y deteriorado en uno de sus lados. También en el interior de la sepultura II de 1985, apareció uno bajo la capa donde se encontraban los restos óseos quemados, en posición horizontal alineado con el eje longitudinal de la fosa y falcado con piedras. También en el interior de la fosa de cremación III se encontró un fragmento de betilo de *marès*.

El cipo o betilo suele ser un bloque de piedra trabajado con una forma lanceolada, tubular o rectangular que normalmente han sido interpretado como elementos para la señalización de un enterramiento. Pero son varios los ejemplos que podemos encontrar donde aparecen dentro de las tumbas o como el aparecido en esta campaña bajo la cremación, lo que no termina de entenderse si de elementos de señalización estamos hablando.

En cuanto a los materiales que acompañan a estos enterramientos tenemos que señalar que cuando existen (sólo los hay en ocho tumbas) son muy escasos. Encontramos elementos de cerámica como puede ser un jarrito biberón (tumba UE 182), un cuenco (tumba UE 249) o una jarra (tumba UE 150). En la sepultura UE 181, donde además de elementos de adorno personal, como son las conchas, apareció un jarrito de la forma Eb. 13 y un cuenco que sellaba la boca de la jarra. Este enterramiento se puede datar entre el último

Colgante de plata aparecido en la cremación UE. 371.

cuarto del siglo V a.C. y principios del siglo IV a.C. Este tipo de material cerámico podría estar en relación a rituales de libación u ofrenda de líquidos y alimentos.

Pero en la mayoría de las sepulturas, los elementos que encontramos son materiales de adorno personal o elementos cuya función podría ser mágico-protectora. Así, son frecuentes las cuentas de collar, las conchas con perforaciones para ser colgadas (tumba UE 259) o las joyas en plata, hierro (tumba UE 375) o los amuletos (tumbas UE 191 y UE 341), etc. Especial mención merece la cremación UE 371, ya que presentaba un importante ajuar formado por un lote de cuentas, 4 aretes de plata, un pendiente con cierre de gancho y terminación en flor de loto, un colgante con engarce a modo de camafeo, dos eslabones unido probablemente de otro colgante y restos de cáscara de huevo de avestruz. La tumba se puede fechar a finales del siglo V a.C.

Además de estos enterramientos tenemos un ejemplo de cremación en el interior de una fosa excavada en la roca (UE 247). Se trata de una fosa de pequeñas dimensiones, 0,86 x 0,38 y 0,29 m de profundidad, que apareció rellena de un estrato de tierra oscura (UE 246) donde estaban los escasísimos restos óseos hallados. No presentaba ningún ajuar.

Pozos de Hipogeos y otras estructuras.

Por último, las excavaciones han sacado a la luz un total de 30 pozos de hipogeos. Uno de los elementos más destacables ha sido el hallazgo de diversos pavimentos en torno a las bocas de los hipogeos, que aunque ya se habían documentado en este sector en excavaciones realizadas con anterioridad, ahora se han podido excavar y documentar en mayor número y en mejor estado de conservación. Se trata de pavimentos formados por un mortero de cal, arena, gravas y pequeñas piedras con un grosor en torno a los 10 cm., sobre el cual

se realiza un lechada de mortero de cal y arena. Algunos de estos pavimentos presentaban distintas capas que se superponían y que podrían estar relacionadas con distintas reparaciones realizadas a lo largo del tiempo, más si interpretamos estos pavimentos como cierres de las cámaras. Si los hipogeos se volvían a abrir para introducir nuevos cadáveres habría que romper el pavimento que los sellaba, de ahí estas posibles superposiciones y las roturas de éstos en torno a los pozos.

Otro elemento que merece la pena destacar es la presencia en muchos de los pozos hipogeos de muretes de piedra en sus lados. Durante la campaña de 1992 se pudo documentar la presencia de muretes en el pozo de acceso a uno de los hipogeos, hecho que fue descrito como un rasgo poco usual. Las excavaciones llevadas a cabo en el llamado sector A-D permitió documentar algunos ejemplos más de la presencia de muretes delimitando la boca de acceso a los hipogeos. Con estos trabajos se confirma que la presencia de este tipo de estructuras no es algo inusual, de hecho de los 30 pozos descubiertos un total de 17 conservan en mejor o peor estado muretes en sus lados, a algunos de los cuales se adosan los pavimentos que debían cerrar los pozos de acceso.

Además, se han documentado restos de diversos muros, formados por piedras calizas de tamaño medio trabadas con tierra, cuya función por el momento no está determinada. En algunos de estos muros se conserva todavía restos del enlucido que debía cubrirlos. La presencia de estos revestimientos cubriendo los muros en época púnica es un hecho bien documentado, como elemento de protección contra la humedad, dada la ubicación de los asentamientos fenicio-púnicos normalmente en zonas costeras. Los revestimientos se hacían principalmente en los zócalos. Las características de los fragmentos conservados son similares a la de los pavimentos hallados.

También se ha documentado una estructura cuadrangular que apareció colmatada con un estrato de tierra gris con abundantes piedras, en cuyo interior se localizaron dos jarritas romano-imperiales. Una vez excavado el relleno interno de la estructura, se localizó un recorte rectangular en la roca, colmatado a su vez de tierra roja arcillosa que, en principio, se interpretó como un posible enterramiento. La excavación de este recorte no proporcionó material, por lo que, si este recorte se realizó para la deposición de un enterramiento,

Detalle de los pavimentos en torno a los pozos de los hipogeos.

éste estaba saqueado, quizás cuando se realizó la estructura que lo enmarcaba.

SECTOR II

En cuanto a los resultados de los trabajos en el sector II, su objetivo principal era el dejar al descubierto los pozos de hipogeo allí localizados, ya que en principio no se esperaba el hallazgo de otro tipo de enterramientos en esta parte del yacimiento. Pero, contra todo pronóstico los trabajos han sacado a la luz una sepultura de cremación (UE 1102). Ésta se definía como una bolsada de tierra muy oscura con carbones y restos óseos muy desmenuzados, con unas medidas de 0,98 x 0,64 cm y 0,14 cm de potencia. Una vez excavado se pudo apreciar la huella

que la cremación había dejado en la roca, lo que indica que los restos debieron depositarse todavía encendidos. Como elementos de ajuar presentaba un cuenco pequeño y varios aretes de plata, todo ello con signos de haberse quemado. Este enterramiento puede fecharse a fines del siglo V a.C.

También se localizó los restos de un enterramiento en ánfora UE 1103 que apareció calzado con piedras, de la que no se puede precisar el tipo, tan sólo señalar que se trata de un ánfora púnico-ebusitana. No se pudo recuperar ningún resto óseo y tampoco presentaba materiales de acompañamiento.

Además de estas dos tumbas los trabajos permitieron sacar a la luz un total de cincuenta y cinco pozos de hipogeos más, que se suman a los cuarenta y siete existentes.

BIBLIOGRAFÍA

- Costa, B. Fernández, J.H. (2003): Necrópolis del puig des Molins (Eivissa): Las fases fenicio-púnica, *Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera*, 52, pp 87-148. Eivissa.
- Costa, B. Fernández, J.H. y Mezquida, A. (2004): Ahorros para la otra vida, una sepultura púnica conteniendo una hucha en la necrópolis del puig des Molins (Eivissa) y su contexto histórico. En González Blanco, A; Mantilla Séique, G. Y Egea Vivancos, A. (Eds) *El mundo Púnico. Religión, Antropología y Cultura material*, Actas II Congreso Internacional del Mundo Púnico (Cartagena 6-9 de abril de 2000) pp. 207-242. Murcia.
- Fernández, J.H. (1992): Excavaciones en la necrópolis del Puig des Molins (Eivissa). Las campañas de D. Carlos Román Ferrer: 1921-1929, *Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza*, 28-29, Eivissa.
- Fernández, J.H.; Mezquida, A. (2004): Excavaciones en la necrópolis del puig des Molins (2000-2003) *Fites*, 4, pp. 9-20. Eivissa.
- Gómez-Bellard, C., (1894): La necrópolis del Puig des Molins (Ibiza) Campaña de 1946. *Excavaciones Arqueológica en España*, 132, Madrid.
- Gómez-Bellard, C.; Gómez-Bellard, E.: (1989) Enterramientos infantiles en la Ibiza fenicio-púnica. *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense* 14, pp. 211-238. Castellón.
- Gómez-Bellard, C. et alii, (1990): La colonización fenicia de la isla de Ibiza. *Excavaciones Arqueológica en España*, 157, Madrid.
- Maña, J.M. (1948): Excavaciones arqueológicas en el Puig des Molins (Ibiza) Campaña de 1946, *III Congreso del Sudeste Español*, pp. 202-209. Cartagena.
- Maña, J.M. (1953): Puig des Molins (Ibiza) *Noticario Arqueológico Hispánico* 1-3, pp. 121-125. Madrid.
- Marí, V., Hachuel, E., (1990): La necrópolis del Puig des Molins: Propuesta metodológica para el estudio de los enterramientos púnicos de inhumación en fosa (Campañas de 1949 y 1951) *Saguntum*, 23 pp. 183-213. Valencia.
- Ramon, J. (1995): Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo central y occidental. *Col·lecció Instrumenta 2*. Universitat de Barcelona, *Publicacions*, Barcelona.
- Ramon, J. (1996): Puig des Molins (Eivissa). El límite NW de la necrópolis fenicio-púnica, *Pyrenae* 27, pp. 53-82. Barcelona.

NOVES EVIDÈNCIES DE PRODUCCIÓ DE PORPRA A EIVISSA: ACTUACIONS ARQUEOLÒGIQUES DELS ANYS 2005-2006¹

Benjamí Costa Ribas *

Carmen Alfaro Giner **

RESUMEN: La prospección sistemática de la costa de Ibiza, aunque todavía incompleta, ha proporcionado evidencias de que la púrpura debió ser una producción muy extendida en la isla. La excavación arqueológica de un pequeño conchero, principalmente de *Murex trunculus*, en Cala Olivera, ha permitido documentar la existencia de un pequeño taller sin infraestructuras estables, que estuvo activo en la primera mitad del siglo III dC. La existencia de este pequeño taller se contrapone a la de otro más complejo, con algunas cubetas y restos de construcciones, y de mayor duración en el tiempo, como el parcialmente excavado en Canal d'en Martí.

SUMMARY: *The systematic survey along the coast of Ibiza, although still uncompleted, has provided evidences of a wide purple dye production in the island. Also, the archaeological excavation of a small shell's mound, mainly of Murex trunculus, at Cala Olivera has given proves for the existence of a small workshop, without any permanent infrastructure, used to elaborate purple dye during the first half of the third century AD. The presence of such a small workshop is in contrast with other more complex one, that have remains of vats and buildings and that was active for a longer period of time, as is the case of the partially excavated site at Canal d'en Martí.*

INTRODUCCIÓ

Les investigacions realitzades en el trienni 2001-2003, molt especialment les tres campanyes d'excavació arqueològica dutes a terme en el jaciment del Canal d'en Martí², a la zona coneguda com a Pou des Lleó, representaren un primer pas molt important dins del projecte "La pro-

ducció de porpra a Eivissa durant l'Antiguitat", que desenvolupen conjuntament la Universitat de València i el Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, gràcies a un conveni de col·laboració subscrit entre l'esmentada Universitat de València i el Consell d'Eivissa i Formentera.

Cal reconèixer que la dimensió i quantitat de restes arqueològiques existents al jaciment

** Universitat de València.

* Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera

1. Aquest article ha estat realitzat en el marc del Projecte d'Investigació núm. UHM 2004-01984 del Ministerio de Educación y Ciencia i del Programa "La producció de porpra a Eivissa durant l'Antiguitat", finançat mitjançant un Conveni de Col·laboració entre la Universitat de València i el Consell Insular d'Eivissa i Formentera. En novembre de 2005 vàrem ser autoritzats per la Conselleria de Patrimoni a donar difusió científica als resultats d'aquesta investigació.

2. Vegi's un resum dels resultats al núm. 4 de Fites

abans mencionat foren superiors a les esperades; per això la totalitat dels tres anys de la primera fase del projecte foren exhaurits al Pou des Lleó. Els coneixements adquirits foren interessants i força il·lustratius, però circumscrits només a aquest únic jaciment i el seu entorn. És per això que, per assolir els objectius inicials del projecte d'investigació, que eren obtenir coneixements sobre la producció de porpra al conjunt d'Ebusus -és a dir, de les illes d'Eivissa i Formentera-, considerarem imprescindible ampliar i diversificar les actuacions per tal d'obtenir una visió el més global i completa possible.

D'aquesta manera, exhaurida una primera fase (2001-2003), la renovació del conveni entre el Consell d'Eivissa i Formentera i la Universitat de València va permetre ampliar per altres tres anys (2005-2007) el nostre projecte d'investigació, en una segona fase que està fent possible obrir nous horitzons a aquesta investigació.

Una de les necessitats més immediates era prospectar les costes d'Eivissa i Formentera per tal de localitzar nous conquillers. La majoria de jaciments d'aquest tipus fins ara coneguts, havien estat localitzats gràcies a dades bibliogràfiques, notícies aïllades dels pobladors de la zona i a l'observació personal d'alguns membres de l'equip. Però es feia necessari dur a terme una prospecció sistemàtica, per tal de tenir una visió general, el més aproximada possible a la realitat, dels que realment existeixen a ambdues illes. La segona necessitat era obtenir dades empíriques d'altres jaciments, que poguessin ampliar el nostre bagatge de coneixements, així com oferir-nos la possibilitat de contrastar-los amb els obtinguts a Canal d'en Martí.

Així, per a la continuació de l'estudi, es va considerar imprescindible iniciar la prospecció sistemàtica de les costes pitiuses, tant com excavar, en primer lloc i de forma immediata, el conquiller localitzat a Cala Olivera, no només per l'interès intrínsec d'aquest jaciment, sinó també per la seva situació de degradació, que amenaçava que molta de la informació arqueològica es perdés en un termini no massa llarg.

Aquest treball, doncs, pretén informar dels avenços més rellevants assolits amb aquestes intervencions arqueològiques portades a terme els anys 2005 i 2006, per bé que en el moment de redactar aquestes línies hi ha diversos aspectes de la investigació encara en estudi, per la qual cosa encara no podem ni tan sols avançar-ne els resultats.

LA PROSPECCIÓ DE LA COSTA EIVISSENCA

Descripció de l'actuació

Durant els anys 2005 i 2006 s'ha desenvolupat la prospecció de la costa oriental, meridional i part de l'occidental, de l'illa d'Eivissa.

En el primer any es va prospectar des de la punta Grossa, al nord de la Cala Sant Vicent i en el municipi de Sant Joan de Labritja, fins a la punta des Nedador, al sud de la desembocadura del riu, en el municipi de Santa Eulària. La prospecció va realitzar-se entre els dies 22 de juny i 8 de juliol, simultaniejant-se amb l'excavació de Cala Olivera, fet que explica que en aquesta campanya s'explorés menor extensió de costa.

L'any 2006, la campanya va dedicar-se íntegrament a la prospecció costanera i va desenvolupar-se entre els dies 9 i 18 de novembre. Es va iniciar des del darrer punt explorat l'any anterior, i va arribar-se fins a Cala Gració, en el municipi de Sant Antoni de Portmany.

Per a la campanya de 2007 es preveu prospectar la costa nordoccidental i septentrional d'Eivissa i la de l'illa de Formentera.

Equip

Sota la direcció dels signants d'aquest treball, l'equip que va realitzar la prospecció l'any 2005 va estar format per Estíbaliz Tébar Megías, Ángel Aleixandre Blasco i Martí Pastor, llicenciats en Història Antiga per la Universitat de València, així com també per Guillermo Fernández Alfaro, llicenciat en Biologia per la mateixa Universitat.

La campanya de 2006 va ser portada a terme per Ángel Aleixandre Blasco, Fabián Marín Dámaso, Maria Júlia Martínez García i Jónatan Ortiz García, tots ells llicenciats i estudiants de la Universitat de València.

Resultats

Sumades a les dades prèviament conegudes, les dues campanyes de prospecció realitzades varen permetre verificar troballes de quantitats significatives d'esclaves de caragols murícids, sovint acompanyats d'altres espècies, a diversos indrets que ara permeten elaborar la següent llista de jaciments importants per a la nostra investigació:

- Terme municipal de Sant Joan de Labritja: Cala Sant Vicent.

Vista parcial d'un gran conquiller localitzat dalt la punta que tanca es Niu Blau per Llevant.

Tall transversal fet al conquiller de la Xanga 2, on pot observar-se el gruix de prop d'1 m de l'estrat amb trossos de conxes de cargols murícids.

- Terme municipal de Santa Eulària des Riu: Canal d'en Martí, ses Pedrisses, punta entre cala Martina i caló des Gat, s'Argamassa, punta de sa Cadena, es Niu Blau, cala Llonga (sectors 1 i 2), cala Olivera i cala d'Espart.
- Terme municipal d'Eivissa: Illa Plana.
- Terme municipal de Sant Josep de sa Talaia: la Xanga 1, la Xanga 2 i sa Caleta.

Això no obstant, petites quantitats de material malacològic, amb un grau variable de dispersió i que no arriben a tenir suficient entitat, però que permeten sospitar la possible existència d'antics conquillers que no s'han conservat, s'han detectat a Cala Llenya, es Pouet, s'Estanyol, sa punta des Faralló, es Faralló, a la part sud de la desembocadura del riu de Santa Eulària, punta des Neadador, punta de sa Guaita, s'Estanyol (sectors 1, 2 i 3) i punta des Andreus a Santa Eulària des Riu; ses Figueretes a Eivissa; platja d'en Bossa, torre des Carregador de sa Sal, platja des Cavallet, punta de ses Portes, cala Jondal, cala Vedella i cala de Bou a Sant Josep de sa Talaia; cala Gració a Sant Antoni de Portmany.

Tot i així, a l'hora de fer la valoració definitiva d'aquests indrets, no deixarem de tenir en compte que els cornets i altres espècies marines han estat sovint utilitzades com esca pels pescadors locals, per bé que es tracta d'una esca no massa apreciada per la seva duresa. Per això, normalment es recorria a aquestes espècies quan no es disposava d'esquers millors.

L'EXCAVACIÓ DEL CONQUILLER DE CALA OLIVERA

Descripció del jaciment

Cala Olivera està situada a la costa oriental de l'illa d'Eivissa, al bell mig del tram comprés entre es Clot d'en Llaudis i sa Roca Llisa. És una ampla cala oberta a migjorn, formada per la confluència de les desembocadures dels torrents de s'Olivar i de sa Roca Llisa. Queda limitada per sa punta des Puig Negre pel NE i es Pont Foradat pel SO, i al bell mig de la cala hi ha alguns esculls que sobresurten per damunt del nivell del mar. Al fons, la desembocadura del torrent de s'Olivar ha format una petita platja de sorra. És a dalt de la punta rocallosa que tanca aquesta platgeta pel costat de ponent on es localitza el jaciment. Hem de fer constar que aquest ens va ser mostrat per primera vegada l'any 2003 per l'historiador eivissenc Antoni Ferrer Abárzuza, a qui volem manifestar públicament el nostre agraïment.

Es tracta d'un conquiller d'uns 8x4 m, que està ubicat uns 6-7 m s.n.m., en una mena de recer de la roca, on sembla que antigament hi hauria hagut una petita bauma o abríc, la volta del qual s'hauria enfonsat. La situació és, per tant, idèntica a la d'un altra jaciment pròxim a sa Sal Rossa que hem denominat la Xanga 1.

Així, el conquiller es troba en part cobert per blocs de calcària, sediments i vegetació, sobretot savines i mata. Però la major part, en trobar-se en pendent, i en un lloc continu de pas de banyistes que

van de la platja a les roques llises que hi ha a continuació per prendre el sol, està molt degradat. De tal manera que, si no fos perquè els dos avaradors que hi ha a sota mateix haguessin actuat a manera de paret de contenció, és segur que la major part de les restes avui ja no existirien, perquè haurien anat a parar al mar.

En les prospeccions superficials del conquiller prèvies a l'excavació, al costat de *Murex trunculus*, sempre trencats seguint les pautes habituals documentades a Canal d'en Martí, observarem també una important presència d'altres espècies menors, habituals de les costes pitiüses, tals com *Cerithium vulgatum*, *Monodonta turbinata* i *Patella caerulea*, així com la d'alguns exemplars de *Bolma rugosa*. Convé subratllar també l'existència de nombrosos fragments de ceràmica entre les restes malacològiques, factor molt important, perquè això ens permet obtenir criteris de datació prou sòlids per al jaciment i, per tant, per a l'explotació de la fauna malacològica marina en aquest indret. Entre els fragments ceràmics reconeguts hi havia abundants fragments acanalats d'àmfores i d'atuals ebusitans, però també fragments de ceràmica de cuina nordafricana, en particular tapadores/plats (que els arqueòlegs classifiquem com a forma Ostia I, 261 = Hayes 196), amb una ampla cronologia des de final segle I dC en endavant, però que són habituals als contextos eivissencs del segle III dC.

L'excavació arqueològica

Equip

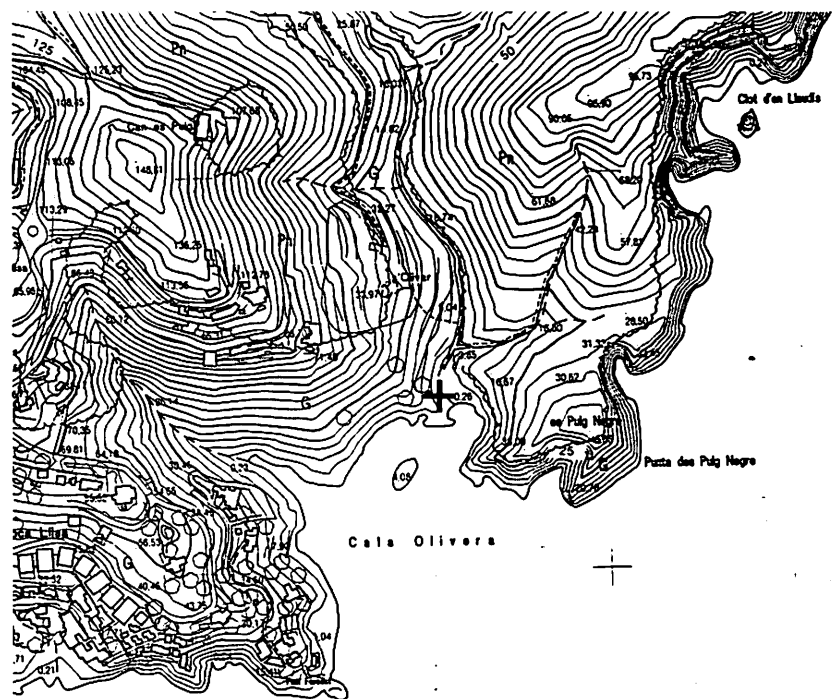
La direcció de la campanya va anar a càrrec dels dos autors que subscriuen aquest treball. L'equip va estar format per joves llicenciats en Història Antiga o Arqueologia, uns becaris de la Universitat de València i altres col·laboradors del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera. Per la Universitat varen participar els mateixos membres de l'equip que realitzaren la prospecció de la costa eivissenca. Pel Museu Arqueològic, prengueren part en la campanya Helena Jiménez Barrero, llicenciada en Història Antiga per la Universidad Complutense de Madrid i diplomada en Restauració per la Escuela de Restauración de Madrid; Salvador Bohigues

Arlandis, llicenciat en Història Antiga per la Universitat de València i Joan Roig Ribas, llicenciat en Arqueologia per la Universitat de Barcelona. Per al plantejament i muntatge de la quadrícula també comptarem amb la col·laboració de Sergi Moreno Torres, llicenciat en Arqueologia per la Universitat Autònoma de Barcelona, els coneixements de topografia del qual sempre ens han resultat imprescindibles.

Objectius científics

Els principals objectius que ens proposàvem assolir en el moment de plantejar l'excavació del jaciment de cala Olivera eren els següents:

- Recuperar la informació arqueològica d'aquest conquiller abans de que avancés més la seva degradació.
- Datar l'explotació del murex i d'altres espècies malacològiques en aquest indret.
- Obtenir dades empíriques sobre les formes de trencar els *murex*, sobre les espècies malacològiques presents al conquiller, així com altres dades significatives sobre el procés de captura i manipulació d'aquests animals per a la producció de porpra.
- Contrastar les dades obtingudes a cala Olivera amb les que s'han obtingut en anys anteriors

Plànol topogràfic de cala Olivera.

La situació del conquiller està indicada per un rombe vermell.

Cala Olivera: Panoràmica del jaciment abans de l'excavació.

a les excavacions realitzades pel nostre equip a Canal d'en Martí (Pou des Lleó), per tal de comprovar si els processos productius eren homogenis o bé poden detectar-se diferències significatives a cada jaciment.

Desenvolupament de l'excavació

Obtingut el corresponent permís de la Comissió Insular d'Ordenació del Territori, Urbanisme i Patrimoni Históricoartístic (CIOTUPHA) en la seva sessió del 20 de Juny, la campanya va desenvolupar-se entre el 22 de juny i el 8 de juliol de 2005.

Per a l'excavació del jaciment va delimitar-se una àrea de 22,2 m², de forma rectangular, que amidava 6 x 3,70 m i estava dividida en quadres d'1 m² (excepte la primera filera de quadres que, en estar limitats per la paret rocosa, tenien només 0,7 m d'amplada). Els eixos de la quadrícula excavada estaven orientats segons els punts cardinals. Sobre el terreny aquesta quadrícula va ser disposada mitjançant una estructura metàl·lica, situada amb l'ajut d'un teodolit. Aquesta estructura metàl·lica feia de marc a una retícula aèria, realitzada amb gomes elàstiques, traslladant els punt sobre la superfície del terreny mitjançant plomades.

L'excavació de l'àrea delimitada va ser integral, des de la superfície fins assolir la roca mare, amb l'excepció dels quadres A, B (3,4), que no varen ser excavats per trobar-se en ells una savina (*juniperus phoenicia*) d'una certa antiguitat, que és una espècie vegetal protegida, així com algunes mates. En qual-sevol cas, aquests quadres queden com una reserva que en un futur podrien permetre realitzar com-

provacions del registre estratigràfic documentat en aquesta excavació.

L'àrea excavada va situar-se en la part central del jaciment, on es conservava major potència del dipòsit arqueològic original, molt afectat per l'erosió, com ja s'ha dit. Per la part meridional restarien alguns metres quadrats sense excavar, corresponents, però, a una part del jaciment ben interessant, per bé que quasi completament arrasada. Tanmateix, per la part septentrional podrien restar alguns metres quadrats amb restes malacològiques, però completament cobertes per una espessa vegetació arbustiva, que creiem convenient deixar de moment com a reserva per a futures comprovacions. La franja restant a la part oriental, entre la quadrícula i els varadors que hi ha a l'est, d'aproximadament 1 m d'amplada, no va ser excavada per ser un camí molt transitat i permetre el pas dels nombrosos banyistes que circulaven amunt i avall durant el temps en que va transcórrer l'excavació.

L'excavació va realitzar-se excavant individualitzadament cadascuna de les Unitats Estratigràfiques (UU.EE.) que foren identificades, en la seva majoria estrats (ja fossin de formació natural o d'aportació humana), i un element artificial (alineació de pedres).

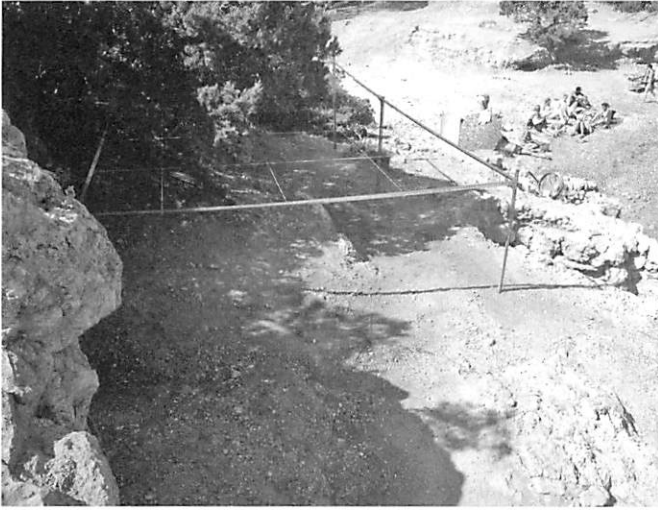
La seqüència estratigràfica

Val a dir que l'evidència més antiga d'activitat humana a Cala Olivera és un fragment de vora d'àmfora púnica eivissenca del tipus anomenat PE-14, del segle IV aC; per bé que aquest va aparèixer fora de context, uns metres per sota de l'àrea d'excavació, dins els sediments que l'erosió ha arrossegat pendent avall. No obstant això, aquest element resta de moment aïllat, atès que cap altre material tan antic ha estat recuperat.

La seqüència arqueològica documentada a l'excavació no és molt complicada, atès que no presenta un gran nombre d'unitats estratigràfiques (UU.EE.), ni tampoc una gran complexitat. Malgrat tot, poden distingir-se cinc fases:

Fase 1

Correspon al moment anterior als indicis d'activitat humana en aquest indret, quan el terreny natural, de roca calcària local (UE 3), formava una petita balma o coveta, la volta de la qual es va esfondrar, donant lloc a una sèrie de blocs de grans dimensions dispersos per damunt la roca (UE 13).

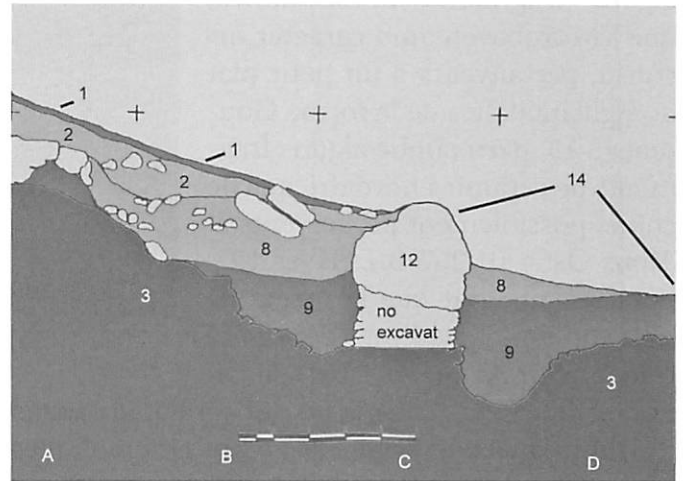
Cala Olivera: Vista panoràmica de la quadrícula de l'excavació de 2005, al costat de la platja.

Posteriorment es va formar un primer estrat de sedimentació natural, que ha estat identificat com a UE 10 a la part septentrional de l'excavació (on posteriorment hi haurà intrusions antròpiques) i UE 11 a la cantonada SO, cobrint la roca mare.

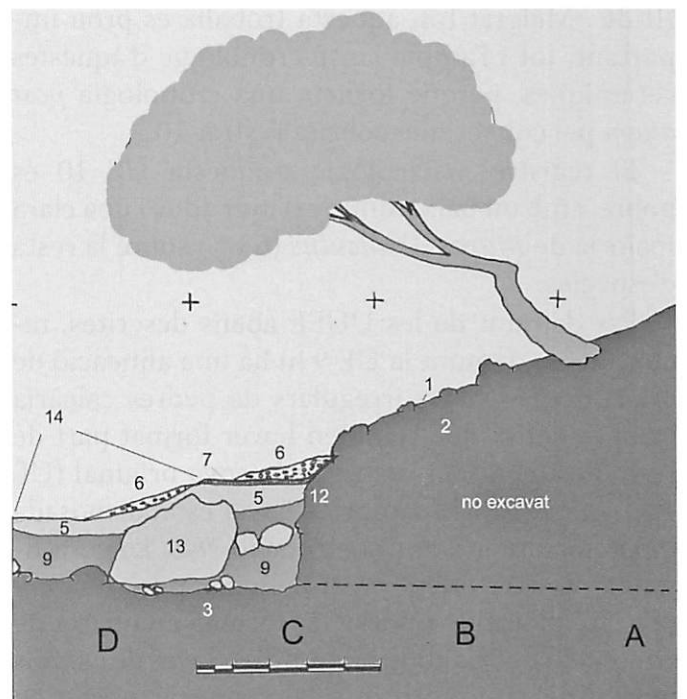
Fase 2

A la part sudoriental de l'àrea d'excavació, cobrint tant la roca mare (UE 3) com els blocs de pedra de la UE 13, es localitza la UE 9, un estrat d'uns seixanta centímetres de gruix a la seva part més fonda, de color negre que esdevé grisenc quan s'eixuga, i d'aspecte molt orgànic. És un estrat molt ric en materials arqueològics, entre els quals poden destacar-se quatre monedes púniques de la seca d'*Ayboshim*, del grup XI de M. Campo; fragments d'àmfores púnico-ebusitanes dels tipus PE-17/T-8.1.3.2. i PE-18/T-8.1.3.3.; fragments de ceràmica de cuina púnico-ebusitana; un gran fragment de boca d'àmfora i alguns fragments de ceràmica comuna ibèrica; un fragment de vora d'àmfora itàlica tipus Dressel 1C molt rodat; diversos fragments de ceràmica campaniana A i B així com d'imitacions púniques de ceràmica campaniana; també de cubilets de parets fines d'origen itàlic, i de terra sigillata itàlica. Finalment, cal destacar la troballa de set pesos de xarxa de forma cilíndrica fets de plom, així com de diversos claus de bronze. Aquest conjunt de materials permet situar cronològicament aquest estrat en un lapse de temps relativament prolongat, comprès entre final segle III, o més probablement els inicis del segle II aC, i els inicis del segle I dC.

La fauna malacològica recuperada en aquesta Unitat mostra un percentatge del 27% de *Murex Trunculus*, però també apreciables quantitats de *Patella Caerulea* (20,12%), *Osilinus Turbinatus* (18,68%) i *Xerocassa* (12,36%). Destaca també l'escadussera aparició d'una altra espècie purpurígena, el *Murex brandaris* (1,53%), que fins ara només havia estat documentada a sa Caleta. Cal advertir, però, que al menys una part de la fauna d'aquest estrat provenia de la UE 8, tant degut a la pròpia pressió del terreny com a les remocions del conquiller durant el seu període d'ús, les quals

Cala Olivera. Secció transversal 3 (A-D), mostrant la seqüència d'unitats estratigràfiques a la part meridional de l'excavació.

Cala Olivera. Secció transversal 4 (D-A), mostrant la seqüència d'unitats estratigràfiques a la part central de l'excavació.

també provocaren, com més endavant es veurà, que materials d'aquesta UE 9 apareguessin dins la UE 8.

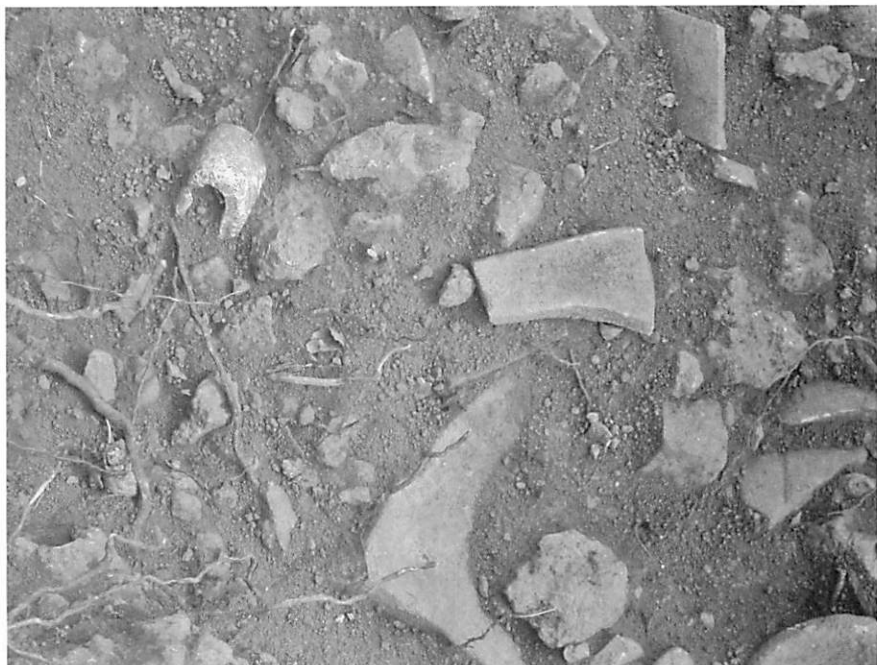
Fase 3

La part septentrional de l'àrea d'excavació estava ocupada per la UE 10, que és un estrat prim de terra arenosa color ocre-castany clar que, com ja s'ha dit, cobreix la roca mare. L'excavació va permetre recuperar a dins d'aquesta unitat alguns fragments de ceràmica, que s'hi trobaven amb caràcter intrusiu, pertanyents a un petit plat de sigillata itàlica de la forma Goudineau 15, però també alguns fragments de ceràmica nordafricana de cuina, possiblement pertanyents al Tipus Ostia III 267 B / Hayes 197. Per tant, malgrat que la forma de sigillata està datada a l'època de l'emperador August o Tiberi, la ceràmica de cuina africana no pot ser datada abans de l'últim quart del segle I dC, o fins i tot molt més tard, perquè tot i que les primeres importacions arriben a la província Tarraconense a final del període Flavi, a les nostres illes aquestes ceràmiques són més corrents en contextos dels segles II i III dC. Malgrat tot, aquesta troballa es prou important, tot i l'ample lapse cronològic d'aquestes ceràmiques, perquè forneix una cronologia *post quem* pel conxer que cobrirà l'estrat 10.

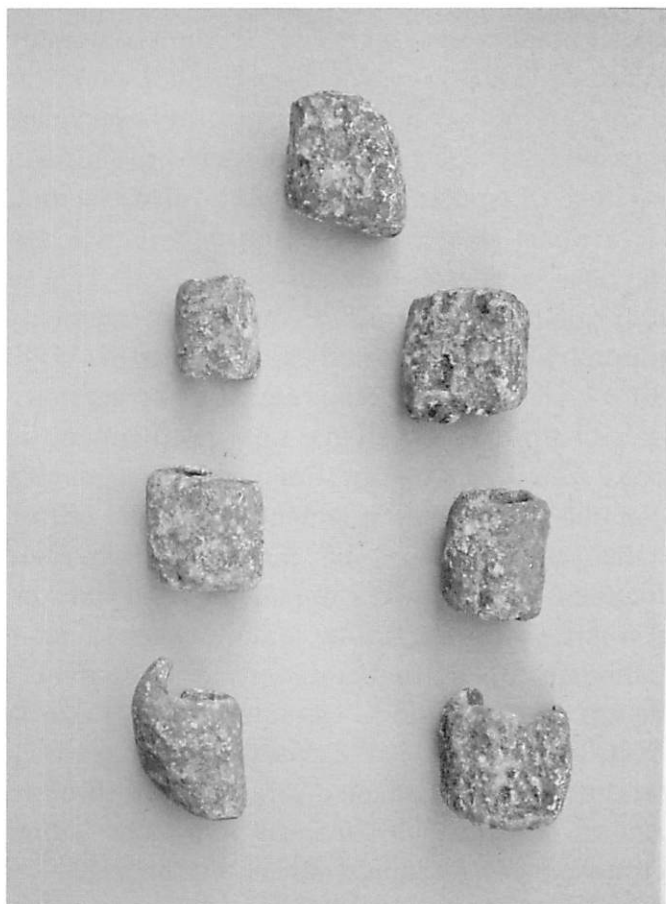
El registre malacològic d'aquesta UE 10 és pobre, amb un baix nombre d'individus i una clara majoria de *Murex Trunculus* (63 %) sobre la resta d'espècies.

Per damunt de les UUEE abans descrites, recolzant-se damunt la UE 9 hi ha una alineació de grans lloses i blocs irregulars de pedres calcària local (UE 12), que semblen haver format part de l'esfondrament del sostre de la cova original (UE 13), i que té tota l'aparença d'haver estat disposada intencionalment, amb orientació N-S. La seva finalitat no és evident en si mateixa, però una explicació plausible podria ser formar una paret de contenció per als abocaments d'escloves de cargols marins del conquiller que va començar a estar en ús en aquest indret després de la seva disposició. Però si la realitat va esdevenir d'aquesta manera, cal dir que aviat aquesta alineació va quedar ultra-

passada per la quantitat d'escloves de fauna malacològica, perquè l'estrat que conté aquesta (UUEE 5 i 8) s'estenia a ambdós costats de la línia de blocs.

Detall de l'excavació de la U.E. 9 (Fase 2). amb fragments de ceràmica i una pesa de xarxa de plom *in situ*.

Conjunt de peses de xarxa de plom aparegudes a la U.E. 9 (Fase 2).

A més, les evidents traces de cremació en els dos primers blocs de la part meridional, mostren clarament que un intens foc havia estat físicament en contacte directe amb ells.

El conquiller situat a ambdós costats (E i O) de la UE 12, tot i que en realitat formava un únic horitzó arqueològic, ha estat dividit en dues UUEE diferenciades (UE 5 i UE 8) per mor de la seva coloració diferent.

Exemplars de *Murex Brandaris* i fragments de ceràmica in situ, dins la U.E. 8 (Fase 3).

Detall de l'excavació de la U.E. 8, amb evidents traces de combustió (Fase 3).

A la part meridional de l'excavació es trobava la UE 8. Es tractava d'un estrat de terra negra cendrosa, amb una enorme quantitat de material malacològic al seu interior, així com amb un bon nombre de materials arqueològics. Alguns d'aquests eren de cronologia antiga (Campaniana B, sigillata itàlica), però indubtablement provenien de l'estrat inferior (UE 9), probablement a causa de les remocions de les deixalles quan el conquiller

estava en ús. No obstant això, la resta de ceràmica, particularment els fragments d'àmfora PE-25, una ansa de gerra grisa ebusitana, així com casseroles tipus Hayes 197 i tapadores Hayes 196, ens permet fixar una cronologia d'entre final segle II i primera meitat del segle III dC per a aquest estrat. Cal destacar també la troballa d'un anell-clau de bronze, amb la clau soldada a l'anell, que s'utilitzava per a tancar capsetes o cofres de petita mida, i del que els paral·lels que coneixem ens situen també en el segle III dC.

La quantitat de fauna malacològica recuperada en aquest estrat es ben significativa: El nombre mínim d'individus (NMI) puja a 10005 per una superfície excavada de menys de 8 m². D'entre les espècies documentades hi ha una claríssima majoria de *Murex Trunculus* amb un percentatge de quasi el 62%. Les quantitats de *Cerithium Vulgatum*, *Purpura Haemastoma* i *Buccinulum Corneum* són també prou apreciables. Tanmateix, cal assenyalar petits percentatges de *Xerocassa* i, especialment, de *Murex Brandaris*.

La negra coloració de la UE 8, que havia traspasat fins a l'estrat inferior (UE 9), juntament amb les traces de foc a les parets rocoses i en alguns dels blocs de la UE 12, porten a concloure que en aquesta part del jaciment el foc va cremar de manera intensa i repetidament, i per tant que, probablement, es tractava de les fogueres per escalfar el líquid contingut dins grans calders per a fer el tint.

L'estrat corresponent al conquiller que ocupava la part central i meridional de l'excavació va ser anomenat UE 5.

Detall del conquiller durant l'excavació de la U.E. 5 (Fase 3).

Aquesta unitat, als quadres de la part central presentava una coloració grisosa, però a mida que s'anava cap al nord la seva tonalitat anava esdevenint marró clar. També en aquesta UE aparegueren alguns fragments de ceràmica de cronologia alta, com alguna vora d'àmfora PE 17, així com fragments de sigillata itàlica. Però la presència de fragments pertanyents a casseroles nordafricanas del tipus Hayes 197 venen a confirmar una cronologia per aquest estrat possiblement enquadrada entre final segle II i primera meitat del III dC.

El registre malacològic d'aquesta UE 5 mostra quantitats espectaculars, atès que el NMI puja a 20.631, recuperats en una superfície de 7 m². De fet, podríem concloure que l'abocament d'esclaves de cargols marins degué començar per la banda sud del jaciment i que amb el temps el munt anava creixent cap al nord. Els percentatges d'espècies mostren, com a tret característic, una impressionant quantitat de *Cerithium Vulgatum* que arriba al 33%, quantitat només superada per la del *Murex Trunculus* amb un 38 % del total de la fauna recuperada en aquesta UE.

Fase 4

La quarta fase sembla correspondre a un llarg període d'abandonament, representat per la UE 2, un estrat de sedimentació natural, que conté nombrosos blocs irregulars de calcària de bona mida, que podrien correspondre a enderroc del poc que quedava de la volta original de la cova.

Fase 5

La cinquena i darrer fase està representada per estrats que denoten activitat en el lloc en època recent. Es tracta de l'element 7, que constitueix una cubeta de forma allargada feta amb morter de calç i sorra i que té l'aparença d'un abeurador d'ocells com els que tradicionalment han utilitzat els caçadors eivissencs. No obstant això, i atès que la ubicació d'aquest element es troba en un indret impròpi per a la caça, creiem més probable que pogués tractar-se d'una petita cubeta tal vegada en relació amb la construcció o reparació dels varadors que hi ha situats a la part inferior del jaciment.

Els estrats 6 i 4 corresponen també a aquesta fase. Es caracteritzen per ser capes fines de terra molt fluixa amb molts de còdols petits, recollits sense dubtes a la veïna platja i que podrien haver estat utilitzats com a grava. Tant una com altra UE semblen un abocament d'excedent de material, la primera dels quals farceix l'element 7, la qual cosa reforça la impressió de que aquesta cubeta podria haver estat utilitzada en la construcció o, més probablement, en la reparació dels varadors.

Finalment, cal situar en aquesta fase la UE 1, constituït pel que comunament s'anomena "terra de mata", de formació recent degut a l'acció de la vegetació sobre el sòl preexistent (en aquest cas la UE 2).

CONCLUSIONS GENERALS

Com a primera conclusió general de les actuacions arqueològiques dels anys 2005 i 2006, dins del

projecte “La producció de porpra a Eivissa durant l'Antiguitat”, hem de dir que les evidències de l'elaboració d'aquest tint a la nostra illa han augmentat considerablement. D'altra part, els nostres coneixements no només han augmentat quantitativament, sinó també qualitativament.

Els resultats de la prospecció de la costa oriental, meridional i occidental, mostren que pràcticament a totes les cales de la costa de llevant i sud, des de la cala de Sant Vicent fins a sa Caleta, es troben majors o menors quantitats d'esclaves de murícids, en alguns casos formant conquillers importants, la qual cosa evidencia que eren els llocs on es desembarcaven els cornets, i que allí mateix eren desesclovats per obtenir el gland que possibilita l'obtenció del tint. Sorpren, en canvi, els pobres resultats assolits al quadrant sudoccidental de l'illa, entre cala Jondal i cala Gració, una àrea densament poblada a l'Antiguitat, però on les troballes han estat veritablement ínfimes.

Aquests resultats ens posen davant la qüestió de si la producció de porpra a l'illa devia estar generalitzada arreu de tota la costa, o bé alguna zona, per raons que ara per ara no podem esbrinar, en va quedar exclosa. Per això esperem amb expectació els resultats de la prospecció de la part nordoccidental i septentrional, malgrat que es tracta d'una costa molt més escarpada, però amb cales importants, especialment en el seu tram nord, com cala Aubarca, cala Xarraca, Portinatx... En qualsevol cas, cal valorar sempre la fragilitat de les pobres evidències d'aquesta producció, de la qual les úniques restes materials que acostumen a sobreviure són les acumulacions de closques de cornets, i aquestes, evidentment, són molt fràgils davant dels processos d'erosió de la costa i, sobretot, davant de la seva urbanització.

En qualsevol cas, hi ha evidències suficients per afirmar que la producció de porpra estava prou estesa, almenys per una part important de l'illa i que, en conseqüència, l'elaboració d'un producte tan preuat havia de tenir un pes significatiu en la seva economia durant l'Antiguitat. Malgrat la complexitat de la seva elaboració, ja hem vist que aquesta producció no estava concentrada en una àrea o indret concret, sinó repartit per una bona part de la seva costa. En un cas, a s'Argamassa, tenim indicis de que es va produir en una factoria especialitzada, on també es realitzava, possiblement, l'elaboració de productes derivats de la pesca, cosa freqüent a factories d'altres indrets, com la costa andalusa o

la del nord d'Àfrica. Però, amb les dades actuals, sembla que en la majoria dels casos, a Eivissa la porpra s'elaborava a petits tallers costaners, amb poques o àdhuc sense estructures fixes.

Un d'aquests darrers casos és el que hem pogut documentar a Cala Olivera. En aquest indret hem pogut establir que el lloc on s'han localitzat les restes arqueològiques era originalment una petita cova o balma, la visera de la qual es va enfonsar abans de detectar-se activitat humana en aquest indret (Fase 1). Tot i això, la troballa a les proximitats d'una vora d'una àmfora PE-14 fora de context permet plantejar una presència humana –no sabem si només esporàdica o habitua– al lloc des del segle IV aC.

En un moment donat, que podríem situar cap a final segle III aC, o més probablement ja a començament del II aC, l'indret va començar a ser utilitzat com a lloc d'abocament de deixalles (Fase 2). Els materials arqueològics recuperats permeten establir que aquesta activitat va perdurar durant llarg temps, fins a un moment situat en el segle I dC, entre el regnat de l'emperador August i el de Tiberi. Tanmateix, la troballa de diferents elements, sobretot les peses de xarxa, ens permeten deduir que es tractaria de les deixalles resultants de l'activitat de pescadors que tenien en aquesta cala la seva base, i que abocaven les escombraries en aquest indret, donant lloc a la formació de la U.E. 9.

Posteriorment va haver, possiblement, un període d'abandó, atès que no se n'han documentat restes arqueològiques, que duraria fins a un moment en el que la ceràmica nordafricana de cuina situaria ja ben dins del segle II dC, o àdhuc començat el III dC. En aquest moment (Fase 3), el terreny degué ésser anivellat, aplanant la superfície de la U.E. 9 i enrasant-la amb la de la U.E. 10. Per damunt d'aquest sòl més o menys pla, va disposar-se una alineació de blocs de pedra (UE 13), possiblement com a contenció del conquiller que va començar a formar-se a partir d'aquell moment mitjançant successius abocament d'esclaves de fauna marina (UU.EE. 5 i 8), predominantment *Murex Trunculus*, però amb presència important d'altres espècies, particularment de *Cerrithium vulgatum*, i d'altres menys abundants, per bé que en quantitats apreciables, com l'*Osilinus Turbinatus* i el *Murex brandaris*. Però malgrat la important presència d'altres espècies, la quantitat considerable de murícids així com les pautes de fragmentació de les esclaves, anàlogues a les ja documentades a Canal d'en Martí, no deixen dubtes de que el propòsit de

la seva captura era l'elaboració de la porpra. La presència d'aquestes espècies de fauna menors juntes amb els cornets en el mateix conquiller segurament pugui ésser explicada per sistemes de captures que no discriminaven les espècies més petites, per bé que cal no excloure també que en alguns casos es tractessin de l'esca per a la captura dels murícids o, fins i tot, que en part haguessin estat capturades per al consum humà. Aquest fet es bastant comú, ja que es produeix també a altres jaciments peninsulars i del nord d'Àfrica, però encara no s'ha trobat una resposta definitiva per explicar-lo prou satisfactòriament. Per això és un dels temes importants que la investigació actual encara té pendents de resoldre.

D'altra part, les evidents traces de intensa cremació a la part meridional del jaciment, que afectaren a parts de la paret rocosa i a alguns blocs de la UE 12, permeten considerar que en aquesta àrea es trobaven la foguera o fogueres que permetrien escalfar el líquid per a l'elaboració del tint. I que, una vegada acabada l'activitat, els contenidors serien buidats allí mateix, cosa que permetria explicar que el color negre de la combustió s'hagués infiltrat fins a l'estrat inferior (UE 9). Tanmateix, la mescla de materials més antics en les unitats del conquiller (UU.EE. 5 i 8), mostra una certa barreja entre aquestes i les precedents, que explica tant que unes ceràmiques hagin anat d'una unitat a altra, com que també ho hagi fet certa quantitat de fauna malacològica (operaris que trepitgen el closquer, remocions de l'amuntegament de deixalles...).

No obstant això, la mida i extensió del jaciment, juntament amb la quantitat de fauna recuperada (malgrat una part del dipòsit arqueològic original hagués desaparegut per l'erosió, el pas de la gent, la construcció dels varadors...), mostren clarament, no només que es tractava d'un petit taller, sinó també que aquest va estar operatiu durant un lapse de temps molt limitat, segurament de no més d'algunes dècades. La ceràmica recuperada (ceràmica nordafricana de cuina, àmfora ebusitana PE-25, ceràmica romanoebusitana grisa, etc) permet proposar una cronologia dins de la primera meitat del segle III dC. Després, sembla que s'interromp l'activitat i el lloc és abandonat sense que, aparentment, mai més no tornés a ser reocupat.

Si fem balanç amb totes les dades obtingudes en aquests anys d'investigació, malgrat els enormes buits que encara resten per salvar, podem començar a esbossar algunes línies sobre l'evolució de la producció de la porpra a Ebusus.

No hi ha cap dubte de que aquesta producció va ser introduïda a l'illa pels fenicis. Al poblat del segle VII aC de sa Caleta se n'han trobat evidències, per bé que aquestes només permeten plantejar una producció a petita escala, tal vegada a nivell domèstic. Havia d'existir, però, una producció de més alta volada. Recordem, en aquest sentit, que Estrabó afirmava que els fenicis havien ensenyat a les comunitats indígenes de les Balears a vestir-se amb túniques amb amples bandes tenyides de porpra (III, 5, 1).

Hem de creure que durant l'època púnica aquesta producció va ser important per *Ayboshim*, tot i que encara no en tinguem proves prou fefaents. No és fins al segle II aC, ja en època púnica tardana, que tenim ben documentada aquesta producció a sa Caleta, on es varen formar alguns conquillers de dimensions considerables, en un període de temps que perdura fins als inicis del segle I dC, i amb una presència significativa de *Murex brandaris*. Aquest horitzó de sa Caleta és coincident amb la Fase 2 de cala Olivera, on també hi ha un petit percentatge de *Murex brandaris*, però on sembla que l'explotació dels murícids, en aquest cas, encara es feia a petita escala i era només una de tantes activitats pesqueres que es realitzaven a la cala. Però en ambdós jaciments sembla que l'activitat s'acaba durant el segle I dC, un període en el que sembla que l'organització de la producció a l'illa en el seu conjunt –i no només la dels productes marins– va sofrir una forta reestructuració, possiblement relacionada amb la seva integració a l'Imperi romà a partir de l'edicte de llatinitat de l'emperador Vespasià.

Val la pena assenyalar, tot i que a títol de simple hipòtesi, l'existència a final segle I i durant el segle II dC de personatges importants originaris de l'illa, o relacionats amb Eivissa, que tal vegada haurien pogut estar implicats amb la producció del preuat tint o amb el seu comerç. Un d'ells és Gai Juli Tiró Getúlic, a qui està dedicada una de les inscripcions del portal de ses Taules del recinte fortificat renaixentista d'Eivissa, datada cap al 106-107 dC. Es tracta d'un rètor, membre de l'ordre senatorial, de certa notorietat a Roma, però el cognomen Getúlic del qual situa l'origen del seu llinatge a la regió nordafricana de Getulia, famosa per la seva producció de porpra, sobretot en època del rei Juba II (50 aC-23 dC). L'altre, Luci Semproni Seneció, que dedica la inscripció a l'anterior personatge, l'"amic òptim" que el va afavorir en el seu testament, va desenvolupar una extensa carrera política, culminada

com a pretor de Judea. Després d'això, va retirar-se a passar els seus darrers anys a l'antiga ciutat fenícia de Sidó, vila purpurària per excel·lència, on va aparèixer la seva làpida funerària, dedicada pel seu fill que s'anomena Luci Semproni Tiró, o sigui que porta un dels *cognomina* de l'amic del seu pare. Som conscients de que els indicis són només circumstancials, però aquestes coincidències ens mouen a plantejar-nos la possible existència de personatges de l'élite ebusitana que podrien tenir en la producció i el comerç de la porpra, o dels teixits tenyits amb aquest tint, una de les seves principals font d'ingressos.

És a final segle II o inicis del III dC que tornem a tenir evidències materials de producció de porpra a Eivissa, però ara les espècies explotades són només el *Murex trunculus* i la *Purpura haemastoma*, amb una absència quasi absoluta de *Murex brandaris*, potser perquè s'havia gairebé extingit?. Per una banda tenim la Fase 3 de cala Olivera, on s'instal·la un petit taller que funciona sense estructures estables. La datació d'aquest conquiller coincideix amb la dels estrats més antics del sondeig 22 de Canal d'en Martí, quan pareix iniciar-se l'activitat en aquest jaciment. Sembla que en aquesta fase es tractaria d'un taller similar al

de cala Olivera, per bé que en aquest cas l'obrador es reorganitzarà cap al segle IV dC, dotant-se d'estructures estables (cubetes, restes constructives), però no finalitzarà la producció fins a un moment avançat, encara per acabar de precisar, però que segurament es situï dins dels segles V o àdhuc VI dC.

Sense voler forçar la interpretació, podríem plantejar que aquestes dades suggereixen l'existència de petits tallers que sembla que s'estableixen a final de l'alt Imperi (cala Olivera, Canal d'en Martí sector 2...), però que tingueren una curta durada, atès que aturen la seva activitat durant la primera meitat del segle III aC, justament el període en el que els *baphia* (centres de producció de porpra sota control de l'Estat) varen ser establerts. En aquest context, la continuïtat de Canal d'en Martí podria interpretar-se com que la producció va ser, efectivament, reorganitzada i concentrada en alguns tallers determinats que, dins de la nova organització general de la producció (potser ara enquadrada en els *baphia* que coneixem per la *Notitia Dignitatum* i un dels quals era el de les Illes Balears), possiblement centralitzarien les captures de murícids de majors extensions de costa, durant el Baix Imperi i, fins i tot, l'Antiguitat Tardana.

BIBLIOGRAFIA

- ALEIXANDRE, A. i PASTOR, M. (en premsa): New murex shell spreads on Ibiza: preliminary results of the first prospection campaign. 2nd International *Symposium on Textiles and Dyes in the Ancient Mediterranean World*. (Athens, November 2005).
- ALFARO, C. (2002): Ebusus y la producción de púrpura en el Imperio romano, a M. Khanoussi, P. Ruggeri i C. Vismara (Eds.): *Lo Spazio marittimo del Mediterraneo occidentale: geografia storica ed economia* (Atti del XIV convegno di studio. Sassari, 7-10 dicembre 2000). *L'Africa Romana*, 14. Roma, pp. 681-696.
- ALFARO, C.; COSTA, B. i TÉBAR, E. (2002): Informe de la campanya de excavacions de 2001 en el Pou des Lleó / Canal d'en Martí (Ibiza). *Datatèxtil*, 7. Terrassa, pp. 45-53.
- ALFARO, C.; COSTA, B. i TÉBAR, E. (2004): Excavacions a Canal d'en Martí, en es Pou des Lleó (Santa Eulària des Riu), durant els anys 2001-2003. Evidències de la producció de porpra a l'Eivissa romana. *Fites* núm. 4. Eivissa, pp. 29-42.
- ALFARO, C. i COSTA, B. (2006): Mobilité des gens et des techniques: la pourpre dans les provinces occidentales de l'Empire romain et le cas d'Ibiza, a Akerraz, A. et alii (Eds.): *Mobilità delle persone e dei popoli, dinamiche migratorie, emigrazione ed inmigraciones nelle province occidentali dell'Impero romano* (Atti del XVI convegno di studio. Rabat, 15-19 dicembre 2004). *L'Africa Romana*, 16. Roma, pp. 2417-2432.
- ALFARO, C. i COSTA, B. (en premsa): Methodological aspects of purple dye production on Ibiza: the new site of Cala Olivera. 2nd International *Symposium on Textiles and Dyes in the Ancient Mediterranean World* (Athens, November 2005).
- ALFARO C. i TÉBAR, E. (2004): Aspectos históricos, económicos y técnicos de la producción de púrpura en la Ibiza romana, a C. Alfaro, J.P. Wild, i B. Costa, (Eds.): *Purpurae Vestes. Actas del I Symposium Internacional sobre Textiles y Tintes del Mediterráneo en Época romana (Ibiza, del 8 al 10 de Noviembre de 2002)*. València-Eivissa, pp. 195-210.
- COSTA, B. i MORENO, S. (2004): La producció de porpra en època romana a Ebusus. Excavacions al jaciment arqueològic de Pou des Lleó/Canal d'en Martí (Eivissa, Illes Balears), a C. Alfaro, J.P. Wild, i B. Costa, (Eds.): *Purpurae Vestes. Actas del I Symposium Internacional sobre Textiles y Tintes del Mediterráneo en Época romana (Ibiza, del 8 al 10 de Noviembre de 2002)*. València-Eivissa, pp. 175-191.
- RAMON, J. (2004): Evidències d'elaboració de porpra i fabricació de teixits a Sa Caleta (Eivissa), a C. Alfaro, J.-P. Wild i B. Costa (eds.), *Purpurae Vestes. Actas del I Symposium Internacional sobre textiles y tintes del Mediterráneo en época romana (Ibiza, del 8 al 10 de Noviembre de 2002)*. València - Eivissa, p. 165-174.

NOTA BIOGRÀFICA I FAMILIAR DE L'ENGINYER MILITAR FAUSTÍ TUR I PALAU (1856-1909)

C. Guerau d'Arellano i Tur

RESUMEN: El artículo pretende ser una reivindicación de un personaje poco conocido, Faustí Tur i Palau, nacido en Eivissa de una familia de posición destacada. Después de realizados sus estudios militares, fue destinado a la isla de Menorca donde realizó la mayor parte de sus trabajos como ingeniero militar. Sus mayores esfuerzos se destinaron a las obras a realizar en la fortaleza de la Mola, en la bocana del puerto de Maó. Durante los años que estuvo destinado en Menorca, se realizaron importantes obras de reforma en la mencionada fortaleza de la Mola, muchas de las cuales dirigió él personalmente. Casado con una menorquina, realizó diferentes visitas a Eivissa. Murió el año 1909, a los 53 años de edad, en la ciudad de Zaragoza, dónde había sido destinado.

SUMMARY: This article is a narrative about a little known character, Faustí Tur i Palau, who was born in Ibiza to a distinguished local family. After his concluding his military studies he was stationed in Minorca, where he carried out most of his work as a military engineer. His greatest efforts were directed towards the renovation of the La Mola fortress at the entrance to the port of Maó. Major work on the fortress was done during the time he was stationed in Minorca, a great part of which was overseen by him personally. He married a Minorcan woman, and made frequent visits to Ibiza. He died in 1909 at the age of 53, while stationed in the city of Zaragoza.

Aquesta nota biogràfica responia inicialment al desig personal de conèixer de forma documentada quelcom més del que per referències familiars sabia del meu avi matern. El fet que Faustí Tur i Palau fos fill il·lustre de la ciutat d'Eivissa em va fer pensar que trobaria alguna referència a la seua trajectòria professional en el llibre d'actes de la sessió celebrada a l'Ajuntament d'Eivissa el dia 16 de juliol de l'any 1924, data en què va ser distingit amb aquest nomenament a proposta del regidor Antoni Riera i Costa i essent batlle de la ciutat Francesc Medina i Puig. No va ser així. Tampoc va aportar dades significatives, tret de que havia estat un distingit enginyer militar, la sentida crònica publicada al *Diario de Ibiza* l'11 de novembre de 1909 amb motiu del seu traspàs. El motiu de fer públic aquest apunt respon, per tant, a la necessitat d'omplir mínimament el buit existent en relació a la vida i als mèrits contrets per aquest enginyer militar com a fill il·lustre de la ciutat d'Eivissa.

La nota que donem a conèixer es basa en el full de serveis expedit per l'arxiu militar de

Segovia (*Archivo General Militar de Segovia*) i en les còpies d'alguns documents del seu expedient cedides per l'arxiu del *Museo Militar de Menorca*. Al citat museu del Castell de Menorca - que visitarem el dia 11 d'abril del 2007- vam poder veure per primer vegada, no sense sentir una certa impressió, dos plànols originals realitzats per Faustí Tur de projectes de la fortalesa de la Mola del port de Maó. De notables dimensions i dibuixats sobre paper tela, conserven encara els colors i mostren una delineació, lletra i detalls que ens van semblar en conjunt d'alta qualitat i bellesa. Amb sorpresa vam veure que Faustí Tur i Palau era conegut pel personal facultatiu del museu pel testimoni que deixà dels seus projectes i obres. Aquest coneixement que d'ell encara es conserva ens decidí a fer pública aquesta nota. També ressegüirem les seues passes al visitar l'imponent i perfecte arquitectura de la fortalesa d'Isabel II, a la que va dedicar més de tretze anys de vida professional. Pensem que s'hauran d'escorcollar i analitzar bastants papers i plànols si volem conèixer millor l'aportació que, com a enginyer

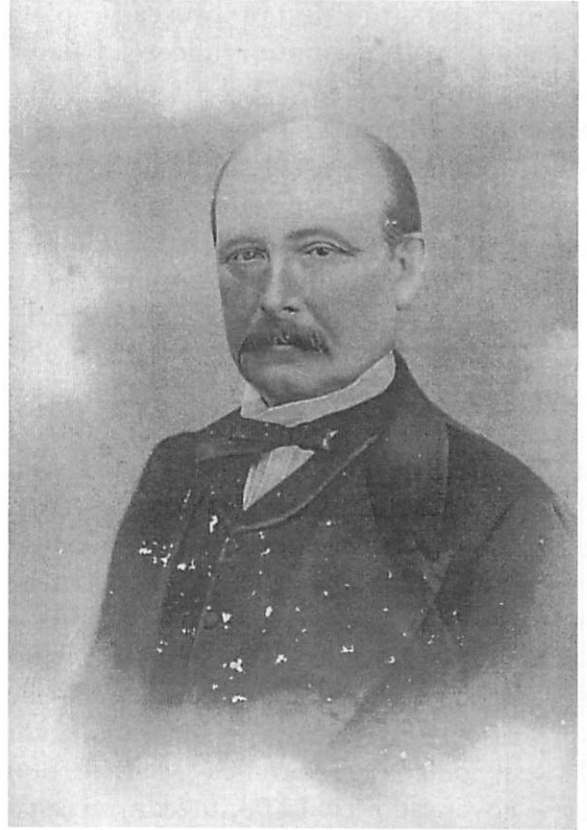
militar, va fer Faustí Tur i Palau a dita fortalesa, entre els quals hem d'incloure l'estudi que, com a membre de la Comissió de Defenses del Regne, va fer l'any 1899 referent a les illes Balears.

Volem fer arribar el nostre agraïment al director coronel del Museu Històric Militar de Menorca, Francisco Fornals i Villalonga, al secretari del Consorci del Museu, Javier Girona i Hernández i a l'administrativa Francisca Vila i Zaldívar per l'amabilitat que en tot moment ens dispensaren en la nostra visita al Museu i a les fortaleses de la Mola i de Sant Felip, així com l'ajuda prestada al facilitar còpies de documents i de fotografies dels arxius del Museu. Igualment el nostre agraïment a Joan Planells i Ripoll per la informació facilitada en relació a la genealogia del llinatge Tur, que donem a conèixer en aquest escrit, i, a Joaquim Boscà i de Bas, per l'aportació feta en fotografies i dades familiars.

Desitgem que aquesta nota, als 151 anys del seu naixement i a dos anys del centenari de la seua mort, pugui servir de base per a una futura biografia més completa.

Faustí Tur i Palau nasqué a la ciutat d'Eivissa el dia 6 de març de 1856 a can Llaneres, un casal del segle XVIII situat a Dalt Vila, avui convertit en la seu del Col·legi d'Arquitectes. Era el cinquè fill de l'advocat Joan Tur i Llaneres d'Espanyol (1817-1911) i de Francesca Palau i Gil (1827?-1907), veïns de la parròquia de sant Pere. Fou batejat a dita parròquia el dia 8 de març per mossèn Ignasi Riera i Tur; foren padrins els seus germans Josep i Francesca Tur i Palau.

El matrimoni Tur i Palau i els seus fills gaudiren a la segona meitat del segle XIX i principis del XX d'una destacada posició econòmica i social. Els avis paterns de Faustí eren Josep Tur i Gotarredona (1794-1850), advocat, i Maria Francesca Llaneres i Cúndaro, veïns de Dalt Vila; els materns, Pere Palau i Ramon (1790-1848), hisendat, natural de la parròquia del Salvador (La Marina) i Gesualda Gil, natural del poble d'Ondara (València). La unió dels Tur i els Llaneres (1813) va determinar que Joan Tur i Llaneres d'Espanyol - primogènit i hereu- fos el beneficiari d'un notable patrimoni, el qual va engrandir en el curs de la seua llarga

Joan Tur i Llaneres d'Espanyol
(Eivissa, 1817 - 1911).

Faustí Tur i Palau
(Eivissa, 1856 - Saragossa, 1909)

vida amb la compra de nombroses propietats.¹ Així mateix, la seua esposa Francesca Palau i Gil també era hisendada.

Faustí Tur i Palau i els seus germans - Josep, Frederic, Francesca, Pere, Joan, Lluís, Consolació i Marià- formen la setena generació coneguda del cognom Tur, descendents del patró Lluquí Tur de Lluquí, mort l'any 1716.² Cinc dels germans, Pere, Faustí, Joan, Lluís i Marià feren estudis superiors. A tres d'ells, Pere, Faustí i Lluís, l'Ajuntament d'Eivissa els va nomenar fills il·lustres de la ciutat. Pere, advocat i polític, va ser diputat a corts i cap del partit conservador; pel seu casament amb Pilar Wallis i Llobet (1882) enllaçaren, altre vegada, dues de les famílies més acomodades i influents de la societat de Dalt Vila. La unió dels Tur i els Wallis es va refermar dos anys després amb el casament de Consolació Tur i Palau amb Ignasi Wallis i Llobet.³ Lluís, tinent coronel d'artilleria, fou professor de l'Acadèmia de dita arma, secretari de la Real Sociedad Geográfica (Madrid), diputat a corts i governador civil a Pontevedra; el van condecorar per haver participat a la guerra d'Àfrica; es va casar amb Anna de Garnica i Sandoval, aristòcrata madrilenya. L'altre germana, Francesca, es casà amb el farmacèutic Joan Calbet i Joan.⁴ Cap dels quatre matrimonis esmentats va tenir descendència.⁵ En Joan, també militar, de l'arma d'infanteria, es va casar amb Cristina de Montis i von Klee, dona culta i de mentalitat liberal, que va deixar empremta en la societat illenca. El matrimoni va tenir sis fills. Marià, l'últim dels germans en ordre cronològic, tinent de l'arma d'artilleria, va morir als 24 anys sense descendència. Tot plegat, un ambient d'avantatjada posició social amb matrimonis quasi sempre concertats amb persones acredi-

tades. Curiosament no es coneix res o gairebé res dels altres dos germans, Josep i Frederic.

Faustí Tur i Palau passà els anys de vida d'infant i adolescent a Eivissa, a on assisteix a l'escola primària i secundària. El curs acadèmic 1867-1868, als 11 anys, el trobem matriculat - juntament amb altres sis companys- com alumne de segon curs al Col·legi de Segona Ensenyança.⁶ Allà compartí classe amb Joan Prats i Salleras, Josep Planells i Navarro, Joan Arabí i Respeto, Miquel Chorat i Sorà, Ignasi Balansat i Rosselló i Joan Sorà i Palau.⁷ El col·legi, dirigit pel metge Sebastià Llombart, era ubicat al Convent dels Dominics i depenia de l'Institut Provincial. Si es té present que els estudis de batxillerat eren en aquell moment de cinc anys, podem dir que va cursar els esmentats estudis entre els anys 1866 i 1872. L'any següent, als 17 anys, aprova els exàmens d'ingrés a l'acadèmia especial del cos d'enginyers de Guadalajara, a on entra com alumne. L'any 1875 és alferes i el 1879 obté el grau de tinent així com el seu primer destí: el tercer regiment de sapadors miners de la guarnició de Cadis.

El 27 de setembre del 1880, després de passar dos mesos de llicència a Eivissa per malaltia, fou destinat a la Comandància General, Subinspecció d'Enginyers de Balears, amb l'objecte d'auxiliar els treballs de la comandància de Maó. És a Menorca, concretament a la fortalesa d'Isabel II o de la Mola, on inicià una destacada i intensa etapa com a enginyer militar de més de 13 anys, des de 1880 a 1894. Aquest període a Maó solament queda interromput del juny de 1882 al febrer de 1883 amb motiu del seu ascens al grau de capità, circumstància que l'obligà a incorporar-se a la comandància de Barcelona. En la curta estada a la ciutat

1. La rellevància que la societat eivissenca va donar a Joan Tur i Llaneres d'Espanyol com a hisendat s'ha de situar en el context de la pròpia societat illenca - petita i essencialment rural - del segle XIX i principis del XX. Sabem, amb certesa, que entre 1884 i 1904 va comprar 8 finques (can Catalí, cas Bonets, ses Figueretes, cas Mateus, can Jaume Arabí, cas Llobets, can Mosca i ca n'Obrador). També comprà les terres circumdants al nucli de les cases i terres del Mallol d'en Palau o ses Vinyes, propietat de la seua dona Francesca Palau i Gil, així com la meitat de la hisenda de can Guerxo o el Rafal d'en Palau, propietat de la seua cunyada Mª Àngels Palau i Gil, unificant d'aquesta manera la hisenda amb l'altre meitat propietat de la seua dona. El nombre total de propietats rurals, sens dubte, era superior a la vintena.

2. Veure al final del present escrit l'esquema genealògic del llinatge Tur elaborat per Joan Planell i Ripoll.

3. Pilar i Ignasi Wallis i Llobet eren fills d'Edmund Wallis i Valls i de Manuela Llobet i Montero. Els Wallis, a més de comerciants, van ser navillers, propietaris rurals i representants consulars. La unió dels Tur i els Wallis ja s'havia produït en la generació anterior, l'any 1838, amb el matrimoni entre Marià Tur i Llaneres i Francesca Wallis i Frazer.

4. Germà del també farmacèutic i alcalde d'Eivissa en temps de la revolució de setembre de 1868, Bernat Calbet i Joan.

5. Consolació Tur i Palau i Ignasi Wallis i Llobet van tenir un fill, anomenat Edmund, que va morir poc temps després de néixer.

6. El Col·legi de Segona Ensenyança va ser inaugurat el 9 de maig de 1865, però inicià les classes el curs 1864-65.

7. Llistat obtingut de l'Arxiu de l'Ajuntament d'Eivissa.

comtal, en situació d'auxiliar de la comandància, es feu càrrec de les obres de la caserna Jaume I. De tornada a Menorca, comandant la 3ª Companyia, es reintegrà als treballs de la fortalesa de la Mola i als de la pròpia Comandància de Maó.

Abans d'avançar amb altres dades biogràfiques, és necessari fer un breu comentari del marc geogràfic on el militar eivissenc va desenvolupar una bona part de la seua feina i del que la fortalesa d'Isabel II va representar en el seu moment. La fortalesa de la Mola es troba emplaçada a sobre la península del mateix nom, un promontori que forma el costat nord de la boca del port de Maó, situat a l'extrem oriental de Menorca. La península es troba unida a terra ferma per l'istme dels Freus. La major altitud, 78 m, es troba al penya-segat de

la punta de l'Esperò. A fi de solucionar la manca de defensa del port de Maó després de l'enderrocament del castell de Sant Felip (1805), manat per Carles III, el 1848 s'iniciaren les obres de la fortalesa de la Mola, notable exemple de l'enginyeria militar de l'època. El mes de setembre de 1860 la reina Isabel II va visitar Maó i les obres de la fortificació que portaria el seu nom. L'escriptor maonès Josep Maria Quintana escrivia recentment en referència a la fortalesa: "Avui, dalt la Mola, tot té un aire decadent, producte d'una altra cultura militar i política, però conserva la mateixa força i bellesa d'antany. I és que durant la segona meitat del segle XIX el cos d'enginyers de l'exèrcit va treballar a fons en la fortificació de la Mola, obra on passaren alguns dels seus oficials més prestigiosos, els quals

Vista aèria de la península de la Mola del port de Maó i de la fortalesa d'Isabel II.

A l'esquerra vista parcial de l'illa del Llatzeret.

Amb els números 1, 3 i 4 les bateries de costa projectades i construïdes pel capità d'enginyers Faustí Tur i Palau, totes elles armades amb canons Krupp; amb el número 2 el baluard 9, a on finalitza el recinte fortificat, del qual Faustí Tur va ser enginyer d'obra els anys 1881 i 1882, i projectista de les obres per a instal·lar 5 canons H.R.S de 24 cm. en les casamates del citat baluard (1887).

1. Bateria *Reina Regente* o *Punta Afuera*, 1888. A la punta i llosa del Clot.
3. Bateria *Alta del Clot* o *del Clot*, 1890. Al cim de la cala del Clot. 1890.
4. Bateria de l'*Esperò*, 1891. A la punta de l'Esperò. (Foto: Arxiu del Museu Militar de Menorca).

aixecaren la fortificació artillera més completa d'Espanya al seu temps".⁸ Dins la primera meitat del segle XX, davant els avenços tecnològics, va perdre definitivament la importància que com a fortificació defensiva havia tingut. La penitenciaría militar instal·lada en algunes dependències de la Mola, ben coneguda a tot l'àmbit estatal, fou suprimida l'any 1970. La fortificació va mantenir guarnició militar fins a 1999.

La tornada de Faustí Tur i Palau a Maó, el 1883, coincideix amb un període d'importants reformes a la fortalesa de la Mola com a conseqüència d'un nou plantejament del sistema de defensa. Aquest nou concepte resulta de l'aparició en la dècada de 1860 del que s'ha anomenat la nova artilleria, és a dir, del canó d'acer d'ànima estriada de càrrega posterior - de gran potència i precisió- que va deixar pràcticament obsoletes les fortificacions com a obres defensives. Per aquesta raó la fortalesa d'Isabel II ja havia quedat superada abans de que haguessin finalitzat les obres de construcció (1875). L'any 1882, en plena expansió de la nova artilleria, el govern d'Alfons XII decideix abordar altra vegada la defensa del port de Maó i una comissió mixta d'experts artillers i enginyers conclou envoltar el perímetre de la Mola de bateries de costa.⁹ El militar eivissenc, com a enginyer redactor de projectes i/o enginyer d'obra, va participar activament en aquesta fase de reformes de la fortalesa i de modernització de la defensa artillera de la Mola. Són especialment remarcables els seus projectes per a instal·lar bateries de costa en els escarpats de la Mola, en l'entorn exterior a la fortalesa. Ens referim a les bateries "Reina Regente" (28/9/1888), situada a la punta i llosa del Clot, del "Clot", (4/1/1890), al cim de la cala del Clot i de "l'Esperò" (1891), a la punta de l'Esperò. Totes les bateries eren armades amb canons Krupp de 26 cm i 30,5 cm.¹⁰ El coronel d'enginyers de Maó, Ramon Taix i Fàbregues, en un escrit dirigit a la Comandància Principal d'Enginyers de Balears,

- on fa una relació detallada dels serveis prestats pel capità Faustí Tur i Palau a la Comandància de Maó-, manifestà que "los profundos, extensos y variados conocimientos teóricos y prácticos que en el arte de construir posee el expresado capitán". Fa palesa la laboriositat i intel·ligència desplegats com a enginyer de les obres i redactor dels projectes de les tres bateries indicades i, en referència concreta a la bateria de "l'Esperò", la presenta com a "...notable obra, cuyo conjunto y detalles son dignos del mayor estudio, pudiendo presentarse como modelo en su clase, siendo además la primera en España en que se ha montado un observatorio acorazado..."¹¹

Les esmentades bateries foren construïdes amb el mateix material utilitzat a la fortalesa, és a dir, carreus de marès extrets de les pròpies pedreres de la Mola. No s'empra encara el formigó i l'acer. La construcció es va fer amb cura i detall, sense que la seua ubicació exterior al recinte o la funció de fortificació defensiva en primera línia fessin oblidar en cap moment el sentit estètic.

Les bateries de la fortalesa de la Mola han estat l'objecte de l'interès de diversos estudiosos. L'historiador i enginyer militar Fornals i Villalonga descriu les bateries, especialment pel que fa a l'evolució històrica del seu armament, en el llibre *Fortaleza de Isabel II en la Mola del puerto de Mahón. Siglos XIX y XX*. L'autor fa indicació expressa del capità Faustí Tur com l'enginyer del projecte de la bateria Reina Regente.¹² Així mateix José L. Terrón Ponce, en un profund estudi d'anàlisi tàctic i arquitectònic de la fortalesa d'Isabel II, dibuixa les bateries del "Clot i Punta Afuera o Reina Regente" i presenta seccions i perfils. En referència a aquesta última, Terrón Ponce diu: "Esta batería o fuerte avanzado fuera del recinto de la fortaleza se encuentra en la actualidad muy alterado respecto al original debido a las modificaciones que sufrió como consecuencia de los planes sucesivos de modernización de su estructura. En principio

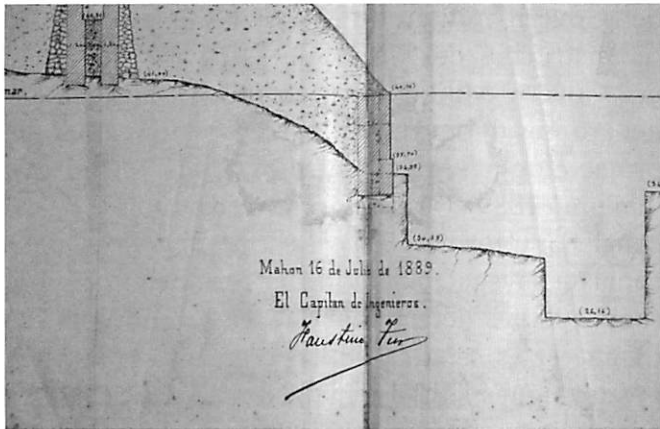
8. Josep M. Quintana, *Maó*, Columna, 2ª edició, Maó, 1996.

9. José L. Terrón Ponce, *La Fortaleza de Isabel II en el puerto de Mahón. Estudio arquitectónico y análisis táctico*, Consorcio Museo Militar de Menorca, Mahón, 2002.

10. Els noms de les bateries esmentades i la data d'aprovació dels projectes que figura a continuació són els que apareixen a la fulla de serveis manuscrita i firmada per l'enginyer Comandant Ramon Taix, cap de la Comandància de Maó l'any 1895. Fem aquesta indicació perquè els noms de les bateries han variat de denominació militar al llarg del temps.

11. Escrit del 5 de març de 1895 de l'enginyer comandant de la Comandància de Maó R. Taix, en contestació a un escrit de la superioritat sol·licitant relació detallada dels serveis prestats pel comandant del cos d'enginyers Faustí Tur i Palau. De l'Arxiu del Museo Militar de Menorca

12. Francisco Fornals, *La fortaleza de Isabel II en la Mola del puerto de Mahón. Siglos XIX y XX*, 3ª edición, Museo Histórico Militar de Menorca, Mahón, 2005.

Signatura de Faustí Tur i Palau en el plànol de la bateria Alta de la cala del Clot (Foto: Arxiu del Museu Militar de Menorca. Mapa 3; detall 3 d).

era un reducto acasamatado con un patio bajo posterior. Las cañoneras eran en rediente y apuntaban al mar y a la costa sur, además de flanquear el Clot”.

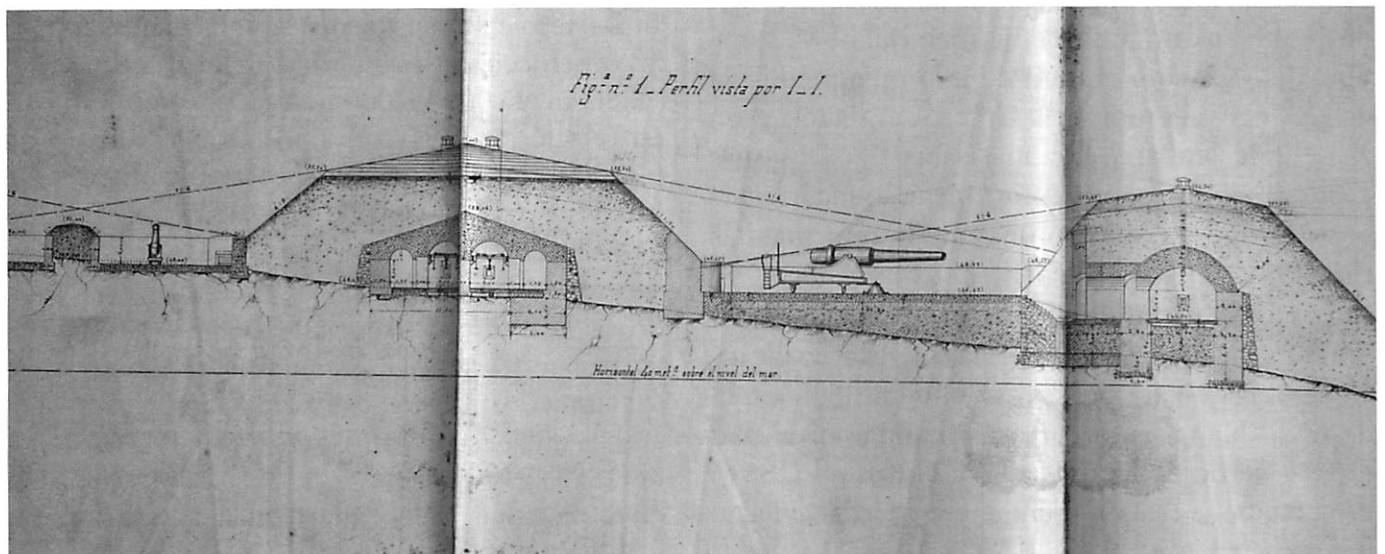
Faustí Tur i Palau també va fer aportacions de consideració en les reformes i noves construccions del propi recinte de la fortalesa. Com a mostra, citem de forma cronològica les següents: Obra del “Baluarte 9” i modificació del seu recanvi de municions (1881 i 1882); reforma dels pressupostos dels costats 0-1, 1-2 i 3-4-5 de dita fortalesa (1881); construcció de magatzems i allotjaments subterranis i reforma de dos projectes de la Mola (1882 i 1883); redacció del projecte i obra de la reforma d’artilleria en els fronts 3-4 i 5 de la fortalesa (1884 i 1885); redacció del projecte d’una

Talaia de la Marina a la pròpia fortalesa (1884); projecte per a la instal·lació de 5 canons H.R.S. de 24 cm en les casamates del “Baluarte 9” i obres de la bateria del “Rey” i “Entrante 2 y 5” (1887); obra de reforma dels fronts de terra de la fortalesa (1892, 1893 i 1894); obra de reforma dels fronts de mar (1883 i 1884); obra del magatzem de pólvora per 100.000 kg (1893 i 1894).

Volem senyalar que el baluard 9 es troba situat en el sector sud de la fortalesa i que formava part de les defenses del front de mar de la boca del port de Maó. En comunicació amb el citat baluard es troba la bateria “Enterrada del Clot”, excavada en els penya-segats de la cala del Clot, avui parcialment enderrocada per l’acció dels temporals de lllevant sobre l’espadat.

Per a una relació completa del serveis prestats per Faustí Tur com a enginyer projectista o d’obra a la Comandància de Maó fins a finals de desembre de l’any 1894, consulti’s l’apèndix al final d’aquesta nota.

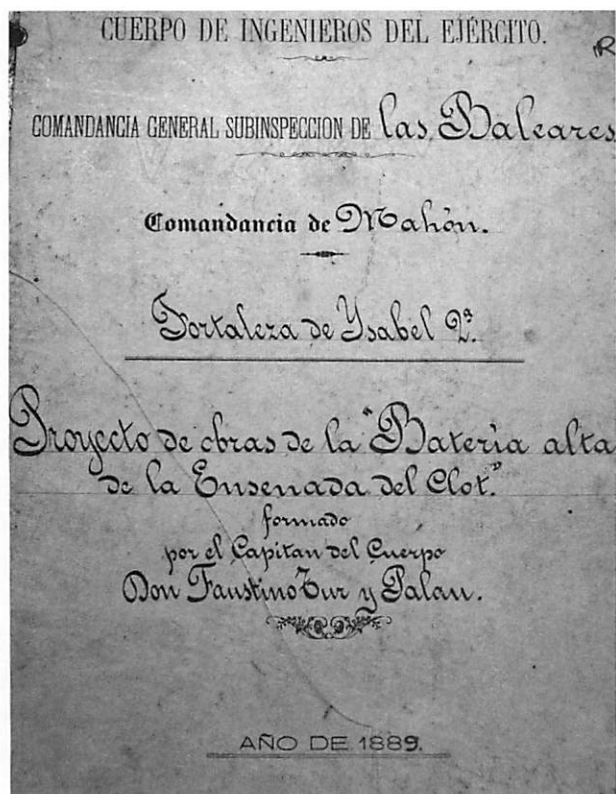
Com a curiositat relacionada amb els canons Krupp anteriorment esmentats, l’any 1885 Faustí Tur es va encarregar de les obres de condicionament dels camins de la Mola per possibilitar el transport del material de guerra adquirit pel govern espanyol a la casa Krupp, d’Essen (Alemanya), fins a les futures bateries. L’arribada a Maó dels nous canons de gran calibre va tenir ressò a nivell de la premsa estatal. La revista de belles arts i actualitat *La Ilustración Española y Americana*

Detall del plànol de la bateria Alta de la cala del Clot. Projecte de Faustí Tur i Palau aprovat l’any 1890.

Escala de 0,005 per metre. En les explicacions diu: el negre indica el que existeix; el carmí projecte; el verd terres; el bistre desmunts; el siena fustes; el blau metalls.

(Foto: Arxiu del Museu Militar de Menorca: Mapa 3; dimensions 3008 x1348; detall 3-a).

Portada del projecte de la bateria Alta de la cala del Clot
(Foto: Arxiu del Museu Militar de Menorca).

del dia 30 de març de 1885 publica dos gravats i dona la relació completa del material destinat al fort d'Isabel II. Consistia en dos canons d'acer de 30, 5 cm de calibre, 49 tones de pes i 10, 70 m de longitud; dos canons de 26 cm de calibre; una grua giratòria de 80 tones de potència i un carro de transport per arrossegar els canons sobre un camí de ferro portàtil. Volem fer notar que el lloc de desembarcament del citat material no va ser el port de Maó sinó el moll de la pròpia península de la Mola – el moll dels Grecs –, el mateix a on el 1860 desembarcà la reina Isabel II.¹³ Dos anys després, el 1887, Faustí Tur, tornà a encarregar-se de la millora dels camins i de la reforma dels carrils de la citada grua per a nous transports.

Les aportacions de Faustí Tur i Palau no es van limitar a la fortalesa de la Mola. Altres treballs inclouen el projecte per a l'establiment d'un camp de tir al blanc, amb càrrega reduïda, en el pati de la caserna de l'Explanada, a el Castell (1881); projecte per a l'establiment d'una guàrdia al Palau

del Govern militar de Maó (1887); projecte de reconstrucció dels murs de l'escarpat del Palau del Govern Militar de Maó (1894); aixecament del croquis del terreny necessari per a l'estudi del projecte de navegació entre cala Sant Jordi i cala Teulera (1889) i l'avantprojecte de l'obertura del canal Sant Jordi (1891). Recordem que el petit canal de navegació Sant Jordi es va obrir finalment l'any 1900, i determinà que el promontori del Llatzeret es separés de la península de la Mola i esdevingués l'illa del Llatzeret. El citat canal va permetre que les embarcacions que feien el subministrament de personal i material des del port de Maó a la Mola no tinguessin de doblar la punta de Sant Felipet, al propi promontori del Llatzeret, exposada amb freqüència als temporals de llevant, assegurant d'aquesta manera una contínua comunicació. Altres obres que va tenir al seu càrrec són: la reparació de les antigues casernes britàniques de Calacorb i de l'Explanada, a l'actual municipi del Castell, la primera d'elles avui transformada en la seu del Museu Militar de Menorca.

Simultàniament va desenvolupar altres funcions de responsabilitat militar, com la de Cap de l'oficina del Detall de la Comandància d'Enginyers de Maó i, temporalment, la del servei telegràfic entre Maó i la fortalesa militar. Sens dubte que l'experiència com a cap del Detall li va servir per a gestionar amb molta cura les despeses en l'execució de les obres i, com indica el full de serveis, per a introduir reformes a fi de millorar els treballs i serveis de les obres de la fortalesa d'Isabel II. Destaca en aquest sentit l'estalvi aconseguit en la construcció de les bateries "Reina Regente" i del "Clot", de 45.000 i 6.000 pessetes respectivament, en relació als seus pressupostos que van ser de 950.000 i 378.000 pessetes respectivament. Dits estalvis es van destinar a prosseguir les obres de la Mola, com és el cas de la reconstrucció de l'escarpa del "costat 2-3" de la fortalesa.¹⁴

No tot foren tasques feixugues. Faustí Tur va trobar temps per a conèixer a Anna Vidal i Villalonga, una jove d'arrelada família de Maó, amb la qual va contraure matrimoni el 25 de juliol de 1885 a la parròquia de Santa Maria de dita ciutat.¹⁵ Anna Vidal, quarta filla del matrimoni

13. El topònim "moll dels Grecs" està en relació a la cessió que el govern britànic de la segona meitat del segle XVIII va fer de la Mola a la colònia grega establerta a Maó.

14. Escrit del 5 de març de 1895 de l'enginyer Comandant de la Comandància de Maó R. Taix en contestació a un escrit de la superioritat sol·licitant relació detallada dels serveis prestats pel comandant del cos d'enginyers Faustí Tur i Palau. De l'Arxiu del Museu Militar de Menorca.

15. Anna Vidal i Villalonga (Maó, 12/10/1863-València, 07/03/1923).

Anna Vidal i Villalonga
(Maó, 1863-València, 1923).

Vidal i Villalonga, vivia amb els seus pares i sis germans (Assumpció, Antoni, Joana, Josep, Jaume i Antònia) a la casa número 6 del carrer de Sant Roc. Josep Mª Quintana inclou casa Vidal entre els edificis de Maó en els que destaquen elements arquitectònics clàssics, com la “façana amb pilastres corínties que emmarquen la porta i balcons de ferro forjat en el primer i segon pis”, i com un dels més interessants del carrer de Sant Roc. Avui dia, la casa Vidal, forma part del catàleg dels edificis de valor històric i artístic de Maó.

Prèviament a la boda, com era obligat, Fausti Tur va demanar a la superioritat militar el corresponent certificat de “libertad y empleo” a l'objecte d'iniciar l'expedient matrimonial. L'ofici en el que se li expedeix dita certificació va ser firmat pel brigadier d'enginyers, autor de projectes de fortificació a la Mola i polític de coneguda vinculació amb Eivissa, Joan Palou de Comasema.¹⁶

El matrimoni Tur i Vidal va tenir set fills (Francesca, Joana, Joan, Josep, Consolació, Antònia i

Anna), els tres primers nascuts a Maó i els quatre últims a Saragossa. La cinquena filla, Consolació, va morir al poc temps de néixer.

L'any 1894, als 38 anys, obté el títol d'enginyer per a exercir lliurement la professió. Això fa pensar que Fausti Tur degué plantejar-se, per a un futur més o menys llunyà, deixar la carrera militar i treballar com a enginyer civil. Però no va ser així. Aquest mateix any és promogut a comandant i s'incorporà al Regiment de Pontoners de Saragossa (R.O. de 18/12/1894).

Pels treballs especials fets a la fortalesa de la Mola, com a capità d'enginyers, va rebre dues distincions militars: la Creu de Primera Classe del Mèrit Militar amb distintiu blanc, “por el mérito contraído proyectando una batería alta para la ensenada del Clot, en la fortaleza de Isabel 2^a de la plaza de Mahón” (R.O. 29 d'abril de 1892) i la Creu de Segona Classe del Mèrit Militar amb distintiu blanc pensionada “por los servicios prestados siendo Jefe del Detall de la Comandancia de Ingenieros de Mahón y por las obras que tuvo a su cargo en la fortaleza de Isabel II en la citada plaza” (R.O. 5 d'agost 1895).

Per R.O. de 11 de maig de 1892 (D.O.núm 103) es va disposar “se manifestara el agrado con que S.M. había visto el celo, inteligencia y laboriosidad dada a conocer en la redacción del proyecto de la batería del Esperó de que es autor”.

Amb motiu dels auxilis prestats amb personal de marineria de la Comandancia de Maó al iot anglès Zoe, que el 22 de febrer de 1893 embarrancà en la punta i llosa del Clot, a l'entrada del port, el capità general de Balears ordenà el 27 del mateix mes li donessin les gràcies en el seu nom, i el general en cap de la 5^è secció del Ministeri de la Guerra, el 10 de març següent, va disposar es manifestés al capità Fausti Tur i Palau “el agrado con que se había enterado de su noble comportamiento al acudir desde los primeros momentos y conseguir el salvamento de los pasajeros, tripulantes y equipajes de la embarcación de referencia”.

Els contactes de Fausti Tur amb Eivissa, des que surt de l'acadèmia militar (1879) fins que deixa Maó (1895) es produeixen sempre que obté una llicència. En aquest període gaudí de tres llicències temporals, amb un total aproximat de 6 mesos, que va distribuir entre Eivissa -la major part del

16 Ofici de la Subinspecció d'Enginyers de Balears de 6 de juliol de 1885. Arxiu del Museo Militar de Menorca.

temps -, la pròpia Maó i Barcelona. Concretament el trobem a Eivissa l'any 1880, del 4 de juliol al 27 de setembre; el 1882, de l'11 d'agost a l'11 d'octubre - en aquest cas el període de permís el comparteix amb Maó - i el 1888, de l'1 d'agost al 27 de setembre, que comparteix amb Barcelona. No podem passar per alt aquesta llicència per anar a Barcelona l'estiu de 1888 sense relacionar-la amb l'Exposició Universal que tingué lloc a aquesta ciutat. La primera exposició internacional de mercaderies oferia aspectes de prou interès en els camps constructius, tecnològics i artístics que, sens dubte, mogueren a l'enginyer eivissenc a visitar-la. Per altra banda, el Cos d'Enginyers de l'exèrcit també era present en l'Exposició; el capità Marià Rubió i Bellvé, company de Faustí Tur a la Mola de Maó, el representava.¹⁷ Recordem que l'exposició de 1888 va significar l'esclat de l'art modernista i la urbanització de l'antiga Ciutadella de Barcelona, que es convertí en el Parc de la Ciutadella. D'aquella exposició resten avui, entre altres, l'Arc de Triomf, fet de maó vist, i el monument a Colom, fet de ferro colat. Des d'Eivissa sortí diverses vegades el vapor *Niny*, propietat de Joan i d'Ignasi Wallis, aquest últim cunyat de Faustí Tur, amb passatgers per veure l'exposició de Barcelona.

De la llicència per a Eivissa, de l'any 1888, tenim confirmació a través de les notícies de la secció local del periòdic setmanal *El Ebusitano* del dia 3 d'agost de 1888. Diu així: "En el vapor correo procedente de Palma vinieron el domingo último nuestro amigo particular el capitán de ingenieros D. Faustino Tur con su distinguida señora e hija"¹⁸

Altres desplaçaments i fets que coneixem d'aquest període a Maó són:

- El 2 de juliol de 1891 es desplaçà a Eivissa, en ús de llicència per assumptes propis, encarregant-se del seu destí d'acord amb les ordenances el d'igual grau Marià Rubió i Bellvé. Aquesta llicència no ha estat comptabilitzada amb les anteriors per no figurar a la fulla de serveis, però consta en ofici de la Comandància de Maó.
- El 27 d'abril de 1892 amb motiu del Consell de Guerra instruït als carrabiners Marià Chirivella

i Llorenç Capó, per furt, es desplaçà a Palma per participar en el procés com a defensor dels acusats. Participaren també en el procés el capità Santiago Albertí, com a jutge instructor, i el sergent Miquel Riva, com a secretari.

- El 29 de maig de 1892 rebé una comunicació de retribució per la comissió feta a Palma com a membre de la junta examinadora per a cobrir una plaça de Mestre d'Obres.
- L'1 d'agost de 1893 el *Diario de Ibiza* es fa ressò d'una nota de la premsa de Palma amb motiu de la permanència d'alguns dies de Faustí Tur i Palau a aquella ciutat. Diu així: "El ilustrado capitán de ingenieros D. Faustino Tur es el autor de las más importantes baterias y obras de defensa que en la Fortaleza de Isabel II (en Mahón) se han llevado a cabo estos últimos años"¹⁹
- El 5 de gener de 1895, ja ascendit a comandant, sol·licità a Palma el passaport oportú per incorporar-se al nou destí, el regiment de pontoners de Saragossa. L'acompanyen, diu l'ofici, la seua esposa i els tres fills de sis, quatre i dos anys.²⁰ El 20 de gener de 1895 partiren de Maó en el vapor correu Menorca.

Amb la incorporació el 25 de gener de 1895 al Regiment de Pontoners de Saragossa, s'inicià el segon període de vida professional del llavors comandant d'enginyers Faustí Tur i Palau.

De 1895 a 1904 té el càrrec de Comandant Major del Regiment de Pontoners de la guarnició de Saragossa i de forma temporal els càrrecs de segon Cap del Regiment i encarregat del Detall del material de campanya del regiment.

L'any 1898, amb motiu de la desfeta de Cuba, fou nomenat membre de la *Comissió Liquidadora* de les unitats de pontoners repatriats de l'illa fins a la seua dissolució, l'abril de 1899.

El 1899 va ser nomenat auxiliar de la *Comissió de Defenses del Regne*, comissió creada el 29 de març de 1899, per a fer els estudis i treballs necessaris per a la defensa de les Illes Balears. Com a conseqüència el 15 de maig es desplaça i resta a Mallorca, Menorca i Eivissa fins el 4 de novembre a fi d'efectuar els mencionats estudis.

17. Es tracta del capità d'enginyers Marià Rubió i Bellvé, casat amb Maria Tudurí i Monjo, de Maó. Marià Rubió i Bellvé és l'autor de nombrosos llibres i articles de temàtica tecnològica i militar, i pare del prestigiós arquitecte i dissenyador de jardins Nicolau M. Rubió i Tudurí.

18. La filla que els acompanyava era Francesca Tur i Vidal (1887-1997).

19. Isidor Macabich. *Historia de Ibiza. II*, (1886-1901), pag. 146, Daedalus, Palma de Mallorca, 1966.

20. Són els tres fills nascuts a Maó; per ordre d'edat, Francesca (1887), Joana (1891) i Joan (1892).

En aquest període de desplaçament per les illes Balears, el 19 d'octubre de 1899 es trobà a Eivissa i participà en el dinar que el seu germà Pere Tur, diputat a corts, organitzà a ca seua amb motiu de la visita a Eivissa del bisbe de Sió, Jaume Cardona i Tur. També assistiren al dinar el canonge Joan Palau, el capità d'infanteria Josep Clapers i familiars del bisbe. Al dia següent es repetí l'acte a la casa de Joan Tur i Llaneres d'Espanyol, pare de Pere i de Faustí Tur.²¹ És l'únic fet de relació social que coneixem de Faustí Tur a Eivissa.

Reincorporat al regiment, des de Saragossa, continuà amb els estudis i treballs de dita Comissió. El maig del 1900, per ordre del Capità General de la 5è Regió, es desplaçà a Cartagena per continuar els estudis en la Comissió de Defensa de les Balears. Així ho feu i seguí formant part de la Comissió de Defensa del Regne fins el 5 de juny de 1901, data de dissolució de la Comissió.

El 1904 se l'encomanà l'estudi del material de ponts.

Per R.O. del 4 d'octubre de 1904 ascendeix a tinent coronel i es destinat al Primer Regiment de Sapadors Miners (Logronyo). El novembre del mateix any, en virtut d'una nova reorganització de les tropes d'enginyers passà, primer, al Cinquè Regiment Mixte d'Enginyers i, després, el mes de desembre, tornà al Regiment de Pontoners de Saragossa com a segon Cap del regiment.

El mes d'octubre del 1905, sota el seu comandament, a Tudela, i com a exercici pràctic del regiment, va estendre i replegar un pont de 123,30 m sobre el riu Ebre.

El 1906 forma part de la Junta encarregada de vigilar les proves dels oficials que opten a l'ingrés en l'Escola Superior de Guerra.

De l'octubre al desembre de 1907, complint ordres del Ministre de la Guerra, es traslladà amb el seu regiment a Lleida, amb caràcter urgent, a fi d'establir un pont militar per al servei de la població. Va romandre en aquesta situació fins el 23 de desembre que se reincorpora a Saragossa. Resultat d'aquest servei és la Reial Ordre de 21 de maig de 1908 en la qual "...se manifiesta la satisfacción con que S.M. había visto los grandes servicios prestados en Lérida con el puente militar, dándose las gracias a este Jefe y a los demás del Regimiento, oficiales y soldados del mismo que intervinieron en dicho trabajo, por el penosísimo y arriesgado servicio prestado día y

noche y la extrema vigilancia ejercida para evitar desgracias en el personal y pérdida de material".

L'any 1908 va ser nomenat president de la ponència per a la redacció de les instruccions que havien de regir les Juntes Econòmiques, constituïdes per examinar i aprovar els comptes dels habilitats de classe.

El dia 10 de novembre de 1909, als 53 anys, va morir sobtadament d'una angina de pit a Saragossa. Les seues despulles van ser traslladades, anys després, a la cripta familiar del Cementiri Vell de la ciutat d'Eivissa. *El Diario de Ibiza* de l'11 de novembre de 1909 recull a la secció de notícies locals la següent crònica relativa a aquest fet: "Anoche el telégrafo transmitió una noticia muy triste: la del fallecimiento, ocurrido en Zaragoza, del distinguido hijo de Ibiza D. Faustino Tur Palau, ilustradísimo Teniente Coronel de Ingenieros. Al poco de haber llegado la infausta nueva, había circulado ya ésta por toda la ciudad, produciendo la más penosa impresión en todos estos habitantes, y dando motivo a que se comentaran con el debido encomio las muy relevantes cualidades que enaltecían al finado, lo mismo como militar que como caballero. Sentimos carecer en este momento de datos biográficos respecto a dicha personalidad, pues de lo contrario nos complaceríamos en darlos a conocer, en la seguridad de que quedaría patentizado lo mucho que se distinguió en su honrosa profesión, en la que consiguió destacar con mucho relieve. De ello són testimonio las repetidas veces que la prensa de toda España hubo de hacerle justicia, ensalzando sus méritos, los cuales puso de relieve en toda ocasión, y sobre todo dirigiendo las obras de fortificaciones de la Mola, en Mahón. Ha muerto aun joven, pues sólo contaba unos 54 años. Apreciamos en toda su intensidad el dolor de su distinguida familia, por tan sensible desgracia, y nos asociamos de todo corazón a su duelo; elevando a la vez fervorosas preces al Todopoderoso para que el esclarecido hijo de Ibiza alcance un lugar en la mansión de los justos".

Al llarg del període de vida militar a Saragossa va rebre les creus i condecoracions següents:

La Creu de la Reial i Militar Ordre de Sant Hermenegild (R.O. de 12 de maig 1899).

La Medalla d'Alfons XIII (R.O. de 1 de maig de 1903).

La Placa de la Reial i Militar Ordre de Sant Hermenegild (R.O. de 8 de gener de 1908).

21. Felip Cirer Costa. *El bisbe de Sió i l'Eivissa del seu temps*, pp. 100, Consell Insular d'Eivissa, Departament de Cultura, Eivissa, 2007.

En aquest segon període de vida militar a Saragossa, entre 1895 i 1909, va gaudir de tres llicències temporals per assumptes propis amb un total de 5 mesos de permís. Les destinà totes a Eivissa, i comparteix una d'elles amb altres dues localitats. Es desplaçà a Eivissa entre el 2 d'agost i el 28 de setembre de 1901; entre l'1 d'agost i el 30 de setembre de 1904, repartí el temps amb Maó i Pedernoso (Conca), i, per última vegada, l'any 1907, de l'1 de setembre al 22 del mateix mes, dia que es trobà ja reincorporat al regiment de Saragossa. Sabem que prèviament a aquesta última llicència,

el dia 17 d'agost, sortí de Saragossa cap a Eivissa amb motiu del previsible traspàs de la seua mare Francesca Palau i Gil, que es produí el 18 d'agost de 1907. En aquesta estada a Eivissa, fins el 20 de setembre, va poder veure per última vegada al seu germà Pere, greument malalt, i que morí el 5 de desembre del mateix any. La data de la mort d'aquest va coincidir amb el període de permanència de Faustí Tur a Lleida amb caràcter urgent, amb motiu de la construcció del pont esmentat per a ús de la població, la qual cosa fa pensar que no va poder desplaçar-se a Eivissa.

APÈNDIX I

Relació dels serveis prestats a la Comandància de Maó pel capità d'enginyers Faustí Tur i Palau.

Relació elaborada pel Comandant en Cap de la Comandància de Maó Ramon Taix i Fàbregues, l'any 1895, existent a l'arxiu del Museu Militar de Menorca. Hem escollit aquesta relació, menys extensa en el que fa referència a les obres de la fortalesa de Maó que el full de serveis de l'Arxiu Militar de Segovia, però més completa, sistematitzada i clara en el conjunt dels treballs fets a Maó.

Projectes, l'estudi dels quals ha tingut al seu càrrec, aprovats per la superioritat.

Any 1881.

- Projecte d'obres per a l'establiment d'un camp de tirar al blanc, amb càrrega reduïda, en el pati del quarter de l'Explanada (Villacarlos), el Castell.

Any 1884.

- Projecte d'obres de reforma dels emplaçaments d'artilleria del costat 3-4 i 5 per a la instal·lació de 20 obusos de bronze de 0m 21 servits en marc de fusta model 1857, a la fortalesa d'Isabel II.

Any 1885.

- Projecte de construcció d'una Talaia o guaita de la Marina, a la fortalesa d'Isabel II.

Any 1887.

- Projecte d'obres necessàries per a l'establiment d'una guàrdia en el Palau del Govern Militar, a Maó.
- Projecte d'obres necessàries per a la instal·lació de 5 canons H.R.S. de 24 c/m cc en les casamates del Baluard 9 de la fortalesa d'Isabel II.
- Estudi referent als mitjans per a millorar el servei de les obres de la fortalesa d'Isabel II.

Any 1888.

- Projecte d'una bateria de costa en la punta i llosa del Clot, avui "Reina Regente" en la fortalesa d'Isabel II.

Any 1889.

- Projecte d'una bateria de costa en el cim de la cala del Clot, de la pròpia fortalesa, avui bateria del "Clot".

Any 1891.

- Projecte d'una bateria de costa en la punta de "l'Esperò" de dita fortalesa, avui bateria de L'Esperò.

Any 1894.

- Projecte de reconstrucció dels murs de l'escarpat del Palau del Govern militar (Maó).

Obres que ha tingut al seu càrrec com a enginyer d'obra al llarg del seu destí.

Anys 1881, 1882 i 1883.

- Obres del Baluard 9 i modificació del seu recanvi de municions en la fortalesa d'Isabel II.
- Construcció de magatzems i allotjaments subterranis en dita fortalesa.

Anys 1884, 1885 i 1886.

- Reforma dels emplaçaments d'artilleria en el front 3-4 i 5 per a la instal·lació de 20 obusos de bronze de 21 cm. en la fortalesa.
- Regularització del terreny exterior en la pròpia fortalesa.
- Obres de la Bateria del Rei i Entrant 2 de la fortalesa.

Anys 1887 i 1888.

- Tancament de la cala del Clot.
- Reparació de camins en la fortalesa.
- Reforma dels carrils d'una grua *Krupp* de 80 tones.
- Instal·lació de canons H.R.S. de 24 cm, model 1881, en les casamates del Baluard 9 de la fortalesa.
- Obres per a l'establiment d'una guàrdia en el Palau del Govern Militar de Maó.
- Obres de les bateries de costa "Reina Regente", del "Clot" i de "l'Esperò", en la fortalesa d'Isabel II.

Anys 1889 i 1890.

- Prossecució de les obres anteriors i construcció de l'edifici destinat a la instal·lació de les màquines per a millorar els serveis de la Comandància. Muntatge d'una màquina a vapor de 16 cavalls i una trituradora de pedra, sistema Baxter modificat, moguda per la màquina de referència.

Any 1891.

- Obres de les bateries "Reina Regente", del "Clot" i de "l'Esperò".
- Reforma dels fronts de terra de la fortalesa.

Anys 1892 i 1893.

- Construcció del magatzem de pólvora per a 100.000 kg, a la pedrera J., de la fortalesa.
- Reforma dels fronts de terra en dita fortalesa.
- Reforma dels fronts de mar per a instal·lar canons *H.E.* de 15 cm, en la mateixa fortalesa.

Any 1894.

- Continuació de les obres de la bateria de l'Esperò, reforma dels fronts de mar, magatzem de pólvora per a 100.000 kg i instal·lació de les bases per a dos canons *Nordenfeld* de tir ràpid.

APÈNDIX II

Carta del coronel d'enginyers Ramon Taix i Fàbregues, comandant en cap de la Comandància de Maó, dirigida a Faustí Tur i palau amb motiu del seu ascens a comandant i destinació a Saragossa (24/12/ 1874).

Handwritten:
 Sr Comandante del Cuerpo D' Ingenieros Tur y Palau
 N.º 260. Maón 24 Diciembre de 1874.
 Personal Facilitado } Traduciendo las O.R. respectivas al ascenso y destino del Sr. del Detalle de esta Comandancia
 Sr. D. D. fecha 14 del actual (D. O. núm. 275) ha sido promovido al empleo de Comandante del Cuerpo, con la antigüedad de 14 de Mayo 1874 y por otra de 18 del corriente mes (D. O. núm. 276) destinado a continuar sus servicios al Regimiento de Pontoneros.
 Al tener el gusto de participarle su ascenso, no puedo menos de manifestarle mi sentimiento por su separación de esta Comandancia, donde tantos, y tan valiosos servicios ha prestado en el largo tiempo de su estancia en ella, y muy particularmente en las importantes obras de la fortaleza de S. Mateo, a cuyo impulso y desarrollo ha contribuido de un modo tan notable. El entusiasmo, celo, e interés que a pesar de las azarosas y críticas circunstancias por que se ha visto rodeado, ha manifestado siempre en ellas, a la par que en los demás servicios de esta Comandancia, dignos son de la mayor consideración y aprecio como también de una señalada recompensa, pero ya que el cumplimiento en que en esta Plaza se vive, ha impedido, bien si pensar más, que sus trabajos, merecimientos y amor al servicio hayan sido bien conocidos del Cuerpo y recompensados dignamente, yo que he podido apreciarlos de cerca, me complazco en manifestarle en este escrito del mismo modo que me es posible, en nombre de nuestro Cuerpo, sin perjuicio de que este testimonio llegue a noticia de la Superioridad.
 Dios etc. etc.
 El Sr. Ingeniero Comandante.
 R. Taix

APÈNDIX III

LLINATGE TUR. ESQUEMA GENEALÒGIC. En lletra negreta i cursiva la línia directa de Faustí Tur i Palau.

Data/ Naix.	Data Defun.	Membres	Data Boda	Cònjuges	Professió
<i>Primera Generació coneguda</i>					
?	1716	Lluquí Tur (de Lluquí)	?	Isabet Tur (de Pere)	Patró
<i>Segona Generació</i>					
1669	1696	Lluquí Tur i Tur		Francesca Castelló	
1692	1729	Joan Tur i Tur	1713	Margarida Pineda i Tur	Mariner
<i>Tercera Generació</i>					
1718	1761	Lluquí Tur i Pineda	1747	Caterina Venrell i Sala	Patró
1720	1785	Miquel Tur i Pineda	1750	Esperança Ferrer i Torres	Patró-mercader

NOTA BIOGRÀFICA I FAMILIAR DE L'ENGINYER MILITAR FAUSTÍ TUR I PALAU

Quarta Generació					
1752		Margarita Tur i Ferrer			
1754		Isabet Tur i Ferrer			
1759		Esperança Tur i Ferrer	1775	Joan Ros i Pujol	
1761	1787	Miquel Tur i Ferrer		Vicenta Tur Gotarredona	
1763		Maria Tur i Ferrer	1781	Francesc Sorà i Prats	
1766		Josepa Tur i Ferrer	1790	Josep Riquer i Mari	
1767	1855	Joan Tur i Ferrer	1790	Mª Josepa Gotarredona i Planells	Advocat
1772		Josep Tur i Ferrer			
1775		Josepa Tur i Ferrer			
Cinquena Generació					
1794	1850	Josep Tur i Gotarredona	1813	Mª Francesca Llaneres i Cúndaro	Advocat
1797		Miquel Tur i Gotarredona		Lluïsa Sastre	Advocat
1799	1877	Joan Tur i Gotarredona	1927	Mª Antònia Planells i Tur	Hisendat
1802		Antònia Tur i Gotarredona	1826	Joan Morantes i Tur	
1804	1879	Marià Tur i Gotarredona			Prevere
1806	1889	Domingo Tur i Gotarredona	1845	Mª Àngela Riera i Rosselló	Hisendat
1811?	1891	Mª Felipa Tur i Gotarredona	1827	Joan Loaisa i Cárdenes	
1817		Manuela Tur i Gotarredona	1842	Josep Cobos i Arjona	
Sisena Generació					
1817	1911	Joan Tur i Llaneres (d'Espanyol)	1845	Francesca Palau i Gil	Advocat
1819	1907	Mª Josepa Tur i Llaneres	1842	Ramon Fajarnés i Ferrer ¹	
1821	1859	Marià Tur i Llaneres	1838	Francesca Wallis i Frazer	Pilot
1824	1897	Josep Tur i Llaneres	1850	Maria Tur i Rosselló	Militar
1826?	1913	Francesca Tur i Llaneres	? 1866	Lluís García- Conde Antoni Mª Rosselló i Cabot ²	
1828	1846	Frederic Tur i Llaneres			
1830	1830	Faustina Tur i Llaneres			
1831	1846	Faustí Tur i Llaneres			
Setena Generació					
1846		Josep Tur i Palau			
1848	1923	Francesca Tur i Palau	1887	Joan Calbet i Joan	
1851	1907	Pere Tur i Palau	1882	Pilar Wallis i Llobet	Advocat-Polític
1854		Frederic Tur i Palau			
1856	1909	Faustí Tur i Palau	1885	Anna Vidal i Villalonga	Enginyer militar
1858	1923	Joan Tur i Palau		Cristina de Montis i von Klee	Militar
1861	1944	Lluís Tur i Palu		Ana de Garnica i Sandoval	Militar-Polític
1864	1941	Mª Consolació Tur i Palau	1884	Ignasi Wallis i Llobet	
1866	1890	Marià Tur i Palu			Militar
Vuitena Generació					
1887	1987	Francesca Tur i Vidal		Francesc de Bas i Calvo (de València)	
1891	1989	Joana Tur i Vidal		Lluís Selva i Mergelina (de València)	
1892	1936	Joan Tur i Vidal		Joana Castillo i Arnedo (de València)	Advocat
1895	1974	Josep Tur i Vidal	1926	Vicenta Guillem i Pueyo (de València)	Llicenciat en Ciències
1898?	1898?	Consolación Tur i Vidal			
1900	1998	Antònia Tur i Vidal			
1904	2001	Anna Tur i Vidal	1926	Cristòfol Guerau de Arellano i Batlles (de Barcelona)	

1. Fill d'aquest matrimoni fou Enric Fajarnés i Tur, escriptor i investigador.

2. Fill d'aquest matrimoni fou Bartomeu de Rosselló i Tur, periodista i polític.

NOTES BREUS

Una carta al paborde de Tarragona del seu Batlle a Eivissa

Francesc Xavier Torres Petes

A l'Arxiu Històric de la Pabordia d'Eivissa es conserven tres cartes escrites sobre paper (dues en prou bon estat, una quelcom malmesa) tramesses a finals del segle XIII (ca. 1299) al paborde de la seu de Tarragona, Guillem de Banyeres, pel seu batlle a l'illa, Guillem Escrivà. Per llegat testamentari de Guillem de Montgrí (+1273), aquell prebendat era amo del quartó de Portmany, d'una quarta part de Formentera, d'una tercera part de la vila i beneficiari d'una quarta part de les rendes de les salines. El seu màxim representant a les Pitiüses era el seu batlle, qui atenia tots els seus afers, d'entre els quals destacaven la replega de les rendes feudals i l'exercici de la jurisdicció civil i criminal als seus dominis com a jutge ordinari. Lògicament, part de la seua feina consistia en mantenir-lo ben informat de tot, especialment quan sorgien dificultats. No és cap novetat constatar que les friccions entre els senyors eclesiàstics i el poder reial, per una banda, i els hòmens de les Pitiüses, ansiosos de major autonomia, tant en qüestions polítiques com econòmiques, per l'altra, foren una constant de l'època. Les esmentades missives constitueixen un testimoni més d'això, singular per la frescor i vivacitat de la llengua catalana que empren a l'hora de descriure els esdeveniments. En concret, la transcripció del document que posam a les vostres mans dona fe del *gran contrast* que hi havia aleshores per mor de la jurisdicció sobre la sal, considerada amb raó *la millor renda que els senyors tenen en la terra*, a més de posar en relleu altres qüestions: la importància de la fusta i sobretot de la pega, el ren-

diment de la qual era molt considerable: *val més el delme de la pega d'un any que no fa el delme de la fusta en cinc anys*; les intrigues i abusos de Ferrer de Montpalau, influent personatge gairebé omnipresent a les fonts d'aquells anys; l'exacta fitació entre quartons; la venda de les altres rendes, etc.

Que sapiguem, de cap d'aquestes epístoles no se n'ha publicat la transcripció; només I. Macabich ens facilita part del contingut d'una d'elles.¹ Les altres dues encara no han estat preses en consideració per la historiografia local. Donat el seu evident valor, àdhuc lingüístic, volem oferir-vos-les, començant per la que segueix.²

Al senyor en Guillem, pebordre de Tarragona.³

1. Al molt honrat e amat senyor en Guillem, pebordre de Tarragona. En Guillem
2. Scrivà, batle vostre en Evize, salut e comanme en vostra gràcia a la vostra
3. seynoria. Sènyer, sia demostrat que yo, que són en gran contrast ab lus
4. homes de Evize per raon cor els volen minvar la jurisdicció en la
5. seynoria que vós, el archabisbe, el rey avetz subre la sal e en
6. l'estayn, segons que és acostumat depús que la terra fo de cristians, que els
7. demanen e contrasten que no vulrien que negun batle de negun senyor agués
8. a la sal apartir de l'estayn, ne a l'albitre ne a la mesura del care-
9. gador, quant les naus prenen la sal, ne que justícia s'i pogués tenir

1. MACABICH, I. *Historia de Ibiza*. Vol. I. Editorial Daedalus. Palma de Mallorca, 1966. Pàgs. 266-267.

2. AHPE 2.002, s/n. Paper de 47,3 X 16 cm.

3. Adreça al dors del document, on també hi ha un segell en cera i paper il·legible.

26. tumat de dar delme, e d'assò e del fet de la sal
yo avia a els asig-
27. nat dia, ben a Sent Miquel, que comparaguesen
davant vosaltres per
28. sí o per procuradors a la festa de Pascha
primera passada; ara, en
29. coresma parlaren que s'adobarien ab mi de tot
e foren-ho fetz,
30. si no fosen als cuns homes del vostre quartó en
Fferrer de Montpalau
31. e axí pregaren que yo que lus alongàs lu dia
que lus avia asig-
32. nat, la qual cosa yo fiu, per zo que feés asaber a
vós e al senyor
33. archabisbe ho a son procurador lu fet e que
sabés de vosaltres,
34. senyors, si voletz que lus assinge dia, ne aquel
dia ne si hi seré
35. yo mester, que gran afany m'és a mi s'anar delà,
però si obs mi avetz,
36. fetz-m'ò saber e no us ho gitetz ha ublit, que
mayor coza és que
37. no us cuydatz e aurettez-ne vostre enteniment si
a cura vós o datz. D'a-
38. quí avant yo per scusat me'n tenc, que moltes
vegades vos n'e scrit e d'assò
39. aja vostra resposta breument, que peril ha en
la triga, e don de les vostres
40. rendes e dels altres senyors, mas encara mayor
de vós e del
41. senyor archabisbe, que-l rey no a res en les
muntanyes. Fem-vos
42. saber que-l dia que questes letres fiu avia aüdes
letres vostres per lu
43. missatge que us tramès en Martín de Portmayn
per raon de la partion
44. que és entre vós el senyor archabisbe e serà fet,
si a Déu plau,
45. so que vós avetz manat. En Bernat de Vilascha
és assí, e fo hic di-
46. vous sent de Pascha, e avem fetes coire les
rendes aqueles que vós
47. manades vendre, mas no n'avem encara res
venut, mas farem-ho
48. tost vymes e creu que aurem a vendre quada
coza per sí e aurem-ne molt
49. més, si dons la venda no-s melora d'assò que
ara trobam. Item vos fas asa-
50. ber que yo vos he scrit moltes vegades de gran
tort que-n Fferrer de Monpalau
51. ha fet e fa a la jurisdiccio e a la seynoria vostra
e del archabisbe, e avem-
52. ne fetes moltes cartes de⁶ protestacion e el ha
fet assò ara,
53. mentre tenia loc d'en Gauceran de Valtrera,
qui li lexà son loc quant anà
54. en Catalunya, e són-ne en gran trebal ab el e hi
a corregudes pa-
55. raules vilanes per zo cor no podia sufferir la
desmesura que faya e
56. fa a coneguda de totz lus homes de la terra, e
no-n vol estar a consel de negun,
57. ans diu, quant li o dien lus promes, que si li
dien que-s n'estia que no ho farà
58. e si li dien que ho fassa que ho farà. Item vos
fem saber que us trametem translat
59. dels ordonaments que avien fetz ab lus pròmens
de Evize subre lu fet
60. de la sal e de las muntanyes, e quals capítuls
atorgaven tots e quals no
61. atorgaven els, ne cals nós; e so que nós hi
metem és [veran]sa⁷ e leyal-
62. tat.⁸ Prec-vos, sènyer, que vós d'aquest fet
parlets ab lu procurador del senyor archabisbe
e que li mos-
63. [tret]s tot lu fet axí com yo l'escriu a vós, que
no-l tramet a el axí lonc en scrit, sinó que li dic
que
64. a vós lu tramet e que vós lu li mostrarets e fets-
me'n resposta a mi e letres als homes
65. [de la] terra f[...].s. Item yo vos fas saber la forma,
si conexets que bona sia, si no, melorats-hi
66. [a vostra vo]luntat. Fetes foren diluns passat
miyant abril.

6 Segueix ratllat: *proteccion*.

7. ?

8 El que segueix de la carta fins al final està escrit amb tinta i cal·ligrafia diferents.

- AA.VV. (2006): *Economía y finanzas en el mundo fenicio-púnico de Occidente. XX Jornadas de Arqueología Fenicio-Púnica* (Eivissa, 2005). Treballs del Museo Arqueològic d'Eivissa i Formentera, 58. Eivissa. 130 pàgs.

Cinc exposicions que ofereixen una visió diversa en el tractament de l'economia i finances en el món fenici-púnic d'Occident. A les societats premonetals fer una anàlisi del procés o models de economia antiga no resulta gens fàcil ja que s'utilitza el material arqueològic com una eina econòmica. Per aquest motiu abordar el passat econòmic i social estudis de societats precapitalistes i models antropològics. A tot això, per treballar en dades "econòmiques" es fan estudis científics com les anàlisis de les restes paleobotàniques, arqueozoològiques i arqueometalúrgiques que contribueixen a obtenir dades sobre activitats productives de les societats del passat. És una llàstima que només es poden fer generalitzacions, establir tendències però amb molta prudència. Així es com ho assenyala José Luis López Castro en el seu treball de recerca: Producció, comerç i diners entre els fenicis occidentals.

ALÍCIA PEREA proposa un model que funciona amb tres variables: les activitats jeràrquiques, activitats de mercat (sistema d'intercanvi i amb un sistema d'equivalències) i les activitats valoratives (ideològiques i de poder). Aquest escenari ha estat simplificat, segons la investigadora, amb una fase d'ajustament i amb una fase de formació del mercat. Com defineix molt encertadament "els espais econòmics són espais que s'organitzen segons les regles imposades pel poder".

MIRELLA ROMERO Recio polemilitza sobre sí la colonització fenícia fou una empresa estatal o una iniciativa privada. Aquesta postura depèn de les corrents econòmiques que estudien cada cas i no oblidem que els textos clàssics aporten una visió molt esbiaxada d'aquest problema i la seva interpretació comporta divergències entre els estudiosos. Per tant fa una explicació dels autors que han abordat aquest tema i posicionant-

se amb el caràcter aristocràtic dels orígens de la colonització fenícia. El protagonisme de l'Estat amb la seves manifestacions religioses i socials foren determinants en aquest procés.

JOAN RAMON analitza el comerç cartaginès a la Mediterrània occidental i àrea atlàntica des del segle VIII aC fins l'any -237. Per aquest investigador s'ha d'enfocar sota dos aspectes: arqueològicament i amb actes d'expansió i control polític i militar, a més en la colonització urbana i/o territorial. Des d'aquest punt de vista fa una revisió de les informacions històriques clàssiques on Cartago va estar vinculat. Com diu l'autor "existeix un desencaix entre la problemàtica de les fonts històriques i la seva interpretació arqueològica" o "plantar-se si el domini polític i econòmic cartaginès en qualsevol punt o ciutat a l'extrem d'occident són sinònim de identitat perfecta entre les formes materials de Cartago i d'aquesta zona geogràfica". És a dir, una cartaginització de les classes oligàrquiques a les ciutats occidentals varen tenir interès amb imitar a Cartago com a poder hegemònic fins l'arribada a Iberia dels Barca.

JUAN JOSÉ FERRER presenta una panoràmica com Cartago en la seva primera guerra amb Roma canvia la seva estratègia cap un model imperia-

lista, expansionista i d'aprofitament dels recursos de les colònies. Per tant, podríem dir que la monetització en aquest moment fou present per indemnitzar el pagament dels tributs a Roma i poder recuperar-se del seus recursos militars. Els models d'explotació metal·lúrgiques foren necessaris per imposar el seu domini sota la coerció i l'apropiació dels recursos. De fet, aquest sistema fou utilitzat per Roma un cop que va desaparèixer el seu enemic, Cartago.

CIRER COSTA, Felip: *El Bisbe de Sió i l'Eivissa del seu temps*. Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Departament de Cultura. Eivissa, 2007. 297 pàgines amb fotografies en color.

L'obra que ens ha ofert Felip Cirer Costa, tal com el seu títol indica, està dividida en dues parts que, tot i que es poden tractar de forma separada, també es poden presentar incardinades l'una amb l'altra tal com ho ha fet l'autor. La figura de Jaume Cardona i Tur, el bisbe de Sió, com a pretext per realitzar un estudi del període històric de l'Eivissa que aquest personatge va conèixer i estimar són els temes centrals del llibre molt ben presentat per l'amic Francesc Javier Torres Peters a l'església de Santa Gertrudis de Fruitera, el mateix indret on el futur bisbe va servir al poble com a mossènjer en el primer encàrrec de responsabilitat que se li va confiar, tot d'una que va ser ordenat sacerdot en acabar els estudis en el seminari d'Eivissa.

La meteòrica carrera que va protagonitzar dins la jerarquia eclesiàstica a partir del seu trasllat a Madrid quan tot just havia complit els vint-i-vuit anys amb la idea d'optar a una capellania militar, i una sèrie d'esdeveniments casuals però providencials (com és ara la dimissió del ministre en el moment en què havia de firmar la destinació a Filipines, o la substitució per malaltia del capellà que havia de fer un sermó a una l'església madrilenya), varen ser els primers esglaons d'una insòlita escala que el va dur de mossènjer de Santa Gertrudis a gaudir de la confiança de la família reial, cosa que implicava, entre altres altes dignitats, el càrrec de confessor de la reina regent Maria Cristina.

Podem entendre les suspicàcies de tota mena que aquesta privilegiada feina li va procurar en un règim de monarquia decadent, basada en el caciquisme civil, un exèrcit descontent, desmoralitzat pel llarg i traumàtic procés de descolonització i la parafernàlia d'una jerarquia eclesiàstica, instal·lada en la supèrbia, molt més a prop dels poderosos que del poble al qual deia servir.

Pràcticament tota l'espectacular carrera de Jaume Cardona i Tur va tenir lloc a fora d'Eivissa, però això sí, en els moments en què les seues ocupacions li permetien, no va dubtar en tornar a l'illa que el va veure a néixer, on era rebut amb els fastos que es consideraven normals a l'època per a un fill de la terra que es movia com un peix a l'aigua al cim d'un sempre difícil i complicat escalafó, com devia ser sens dubte el dels alts dignataris de l'Església al servei de l'Estat.

De la lectura del llibre convé, però, ressaltar alguns episodis que ens toquen de més prop, com és ara que a pesar de fer molts anys que havia deixat l'illa i la llengua pròpia, la seguia utilitzant quan tenia l'ocasió de dirigir-se a la senzillament del camp eivissenc, molts d'ells segurament amb dificultats per entendre bé el castellà, i això davant de la sorpresa que provocava a periodistes com Bartomeu de Rosselló que, segurament amb la intenció de remarcar encara més el mèrit de l'orador, es meravellaven públicament de que en el "nostre pobre dialecte" es pogués fer uns sermons amb una retòrica tan elevada com els que tengueren ocasió d'escoltar de la boca del bisbe de Sió en una visita pastoral pels pobles, com quan diu: *Nos ha encantado la rara facilidad de exponer un pensamiento brillante en nuestro dialecto, pobre de palabra*. Com diu l'autor en la justificació del llibre "és una llàstima que no puguem conèixer el seu verb encès i fogós més que a través dels escrits que ens han arribat".

Una altra de les preocupacions de Jaume Cardona que fa pensar que mai va oblidar o deixà de considerar-se fill de la terra, va ser l'adquisició d'importants immobles i solars a la ciutat, a través d'algun dels seus germans, però clarament amb els mitjans econòmics que ell aportava, especialment a aquella Dalt Vila que tan bé coneixia i que tantes vegades de petit havia recorregut en els seus jocs infantils.

El llibre, completíssim en dades i tot tipus de detalls, també ens ofereix com dèiem una visió històrica de l'Eivissa de

la segona meitat del segle XIX i el començament del XX, i Felip Cirer ho fa amb el seu mestratge característic en unes "Notes del moment" (n'hi ha deu), sàviament intercalades en el text així com va descrivint els avatars del personatge. Aquestes notes, en la mesura que proporcionen la imatge d'aquell món, ajuden a entendre els fets de la vida de Jaume Cardona, un home intel·ligent immers en una societat obligada per l'empenta de la Història a fer els canvis que no sempre va saber o va voler interpretar, però com que no hi ha al món cap poble capaç d'anar contra corrent, tard o prompte li havia d'arribar l'hora. I li va arribar, vaja si li va arribar.

De l'autor, qui certament no necessita presentació a les pàgines de la nostra revista, direm que ha seguit la línia que es va marcar a El Convent dels Pares Dominics d'Eivissa, premi vuit d'agost, a més d'altres treballs i nombrosos articles a diverses revistes, i darrerament també a les pàgines del *Diario de Ibiza*, des d'on ens ofereix una visió clara d'episodis històrics que va rescatant de l'oblit. Ben de destacar i també d'agrair és la tasca a l'Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera que des de fa anys dirigeix, el projecte cultural més important mai publicat a les nostres illes.

AA.VV (2006): *Historia de las Islas Baleares*.

El Mundo-El Día de Baleares. Palma de Mallorca. 20 volums.

La col·lecció *Historia de las Islas Baleares* està composta per un total de 20 volums. S'ha editat amb el patrocini del Consell Insular de Menorca i el Consell Insular d'Eivissa i Formentera i han participat més de vuitanta autors, que a

nivell de volums suposa entre dos i deu autors. Cadascun dels vint toms que componen l'obra té unes dimensions de 14 cm d'ample per 21,6 cm d'altura i un total de 256 pàgines. Són de tapa dura plastificada en lluentor i amb el tipus d'enquadernació cosida, el que evita que es desfullin amb l'ús.

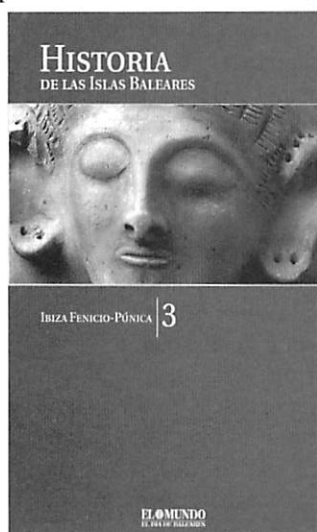
El caràcter didàctic ha prevalgut a l'hora de definir aquesta obra sobre la Història de les Illes Balears, que està dirigida al públic en general i molt especialment als afeccionats a la història. Per la qualitat dels textos i imatges, és un producte editorial molt interessant per al públic en general i assequible a tot tipus de nivells acadèmics.

La col·lecció recull ni més ni menys que 150.000 anys d'història, que es divideixen en set èpoques diferents: Prehistòria, Eivissa Fenícia Púnica, època Romana, època Islàmica, època Medieval, època Moderna, època Contemporània. A elles estan dedicats els quinze primers volums de la col·lecció; els cinc toms restants són apèndixs on s'amplien determinats aspectes de les Illes Balears.

Temes transversals que configuren l'essència d'un poble com són l'art, la música, la literatura, els personatges destacats, les institucions i els monuments. Aquests últims volums es configuren en forma de fitxes i articles, havent estat elaborats per autors d'anteriors volums i per especialistes en determinades temàtiques.

A més dels textos, un dels elements importants de la col·lecció *Historia de las Islas Baleares* és la part gràfica. En aquest sentit l'esforç ha estat enorme ja que en el conjunt de l'obra apareixen al voltant de 5.000 il·lustracions que acompanyen de manera didàctica als textos. Cadascuna de les pàgines inclou com a mínim una imatge a tot color, entre la varietat del qual apareixen fotografies, mapes, mapes històrics, cronogrames, esquemes, dibuixos, entre altres tipus d'il·lustracions.

En aquest esforç per la localització de les imatges que il·lustren la col·lecció *Historia de las Islas Baleares* han col·laborat una sèrie d'arxius vinculats a la gestió del patrimoni històric i la promoció turística, a més d'un equip de fotògrafs i dissenyadors que han completat les imatges que il·lustren les cinc mil pàgines que componen l'obra. El resultat d'aquest enorme treball és una obra completa, de gran qualitat visual i una visió plural sobre la història de les Illes Balears.

CORTELLARO, Stefano (2007): *Morna, Atzaró: la construcció del territori de Eivissa*.

Col·legi Oficial d'Arquitectes dels Illes Balears (COAIB), Consell Insular d'Eivissa i Formentera.

Anàlisi del territori i una nova forma d'explicar l'arquitectura rural eivissenca, anar més enllà de la imatge de les cases blanques, i trobar les eines per a poder construir en el futur, habitatges amb les característiques tradicionals. Habitatge com la cèl·lula mínima territorial i la relació amb el territori proper.

"Aquest treball és el resultat d'un estudi que d'alguna manera va començar amb la meua primera visita a la illa d'Eivissa, en 1989". Amb aquestes paraules de la Introducció, Stefano Cortellaro situa l'origen del projecte que culmina ara en el llibre *Morna, Atzaró: la construcció del territori d'Eivissa*, publicat pel col·legi Oficial d'Arquitectes dels Illes Balears (COAIB), Consell Insular, patrocinador del volum, al costat de l'Ajuntament de Santa Eulària i el de Sant Joan.

Està centrat en els habitatges més significatius de *Morna* i *Atzaró*, fins a una lectura global de tota la zona. Comença amb l'anàlisi dels habitatges tal i com es feien fins a ara; del seu nucli habitat, plantes i aixecaments, per a després estendre's al territori circumdant», va precisar. En la seva opinió, «el més valuós del treball no és només l'anàlisi d'una zona existent del territori rural, sinó explicar d'una manera distinta l'arquitectura rural d'Eivissa; que no estava solament enfocada cap a la casa i els seus caràcters tipològics i volumètrics, sinó que parla de la casa com la mínima cèl·lula territorial. Casa composta pel nucli construït, els seus bancals, el seu bosc superior i els seus horts i camins; per a continuació relacionar la casa amb la construcció dels seus espais agrícoles, sobretot amb la topografia i amb el relleu», explica Stefano Cortellaro.

Doncs bé, la construcció del territori de l'Eivissa preturística es troba sens dubte "fossilitzada" en aquest indret i altres territoris en procés d'extinció. Realment resulta una eina força interessant des d'un punt de vista d'un arquitecte, però es troba a faltar la interdisciplinarietat en aquesta obra innovadora. Historiadors, geògrafs, documentalistes, arqueòlegs... resulten indispensable per poder oferir una visió plural i dinàmica per qualsevol estudi del territori. Per

tant, quan el públic especialitzat llegeixi aquesta obra trobarà a faltar alguns articles i llibres publicats que ajuden a comprendre un territori amb memòria històrica. col·legi Oficial d'Arquitectes dels Illes Balears (COAIB), Consell Insular.

MIGUEL AZCÁRRAGA. Beatriz: *Las navajas de afeitar púnicas de Ibiza.*

Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, 57. Conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears. 311 pàgines amb figures i làmines. Eivissa. 2006.

Amb aquest treball, el Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera dona a coneix, una vegada més, dins la seva col·lecció, l'estudi monogràfic d'un conjunt de peces, en aquest cas, les navalles d'afaitar procedents d'Eivissa. L'estudi que ha estat realitzat per la investigadora Beatriz Miguel, va ésser presentat com a Memòria de llicenciatura a la Universitat Autònoma de Madrid a l'any 1992. Ara es publica actualitzat i ampliat, ja que inclou alguna navalla més apareguda en els darrers anys, recull un total de 189 procedents de diversos museus, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Museo Arqueológico de Madrid, Servei de Investigacions Prehistòriques de València i la Col·lecció Martín Esteve de l'Ajuntament de València, encara que la major part, 124 peces procedeixen dels fons del Museu Arqueològic d'Eivissa.

El llibre, a més d'una petita introducció on l'autora explica la necessitat d'aquest treball, està estructurat en quatre apartats. En primer lloc es realitza una breu història de la investigació, seguidament s'analiza l'origen i funcionalitat de les navalles. En el tercer apartat presenta el catàleg de les peces, que es divideix en quatre parts: una introducció on fa una referència a les publicacions i notícies que hi ha sobre les peces d'Eivissa, un segon punt on es realitza l'estudi tipològic, que estableix 8 tipus segons criteris morfològics, encara que inclou un grup de fragments i un últim grup que denomina peces importades. En un quart punt es fa un estudi iconogràfic, analitzant els diferents motius decoratius (puntejat, motius vegetals, antropomòrfic, etc.) que es poden trobar a les navalles.

Per últim, presenta el catàleg de les peces que està estructurat segons els tipus ja establerts per l'autora. A més de la descripció de les peces (mides, procedència, bibliografia, etc) s'inclou una foto i dibuix de cadascuna.

Per finalitzar, el llibre conté un apèndix on es va analitzar la composició d'aquestes peces. L'anàlisi ha estat realitzat pel Dr. Ignacio Montero qui ha distingit tres grups bàsics d'aliatge, un en coure, un altre amb estany i finalment un tercer grup en bronze.

AAVV: Vidrio islámico en Al-Andalus,

Fundación Centro Nacional del Vidrio, Cuenca, 2006, 167 pàgines amb dibuixos i fotografies a color.

Catàleg editat amb motiu de l'exposició que va tenir lloc a la Real Fàbrica de Cristales de la Granja (Segòvia) de novembre de 2006 a abril de 2007. Es tracta de la primera exposició monogràfica que sobre el vidre islàmic es va realitzar a Espanya, on es varen recollir més d'un centenar de peces algunes inèdites procedents d'excavacions antigues (Alhambra, Madinat al-Zahra), d'excavacions modernes (Calatrava la Vieja, Siyasa), de diversos solars a Múrcia, a més dels fons de diverses museus. El llibre conté uns articles escrits en to divulgatiu per especialistes en la matèria. En primer lloc, Àngel Fuentes tracta qüestions de fabricació i comercialització del vidre durant els segles V-X d.C., seguidament Enrique Rontomé estudia el vidre andalusí, i Pedro Jiménez els tallers i la producció del vidre en Al-Andalus. Altra vegada Enrique Rontomé realitza una introducció al vidre islàmic medieval i per últim Teresa Carreras fa una breu història del vidre al Museu de Catalunya.

El llibre es completa amb el catàleg de les peces exposades, seguint criteris ornamentals i cronològics. Les fitxes de les peces van il·lustrades amb fotografies en color. El MAEF col·labora amb una selecció de 9 peces procedents de la col·lecció Costa Picarol i una peça procedent d'una troballa casual a Xarraca.

ESPINO LÓPEZ, Antonio: *Los gobernadores de Ibiza en el siglo XVII. Política y guerra en un enclave del Mediterráneo.*

Col·lecció Premi vuit d'agost 2005. Consell Insular d'Eivissa i Formentera, Eivissa, 2006. 314 pàgines.

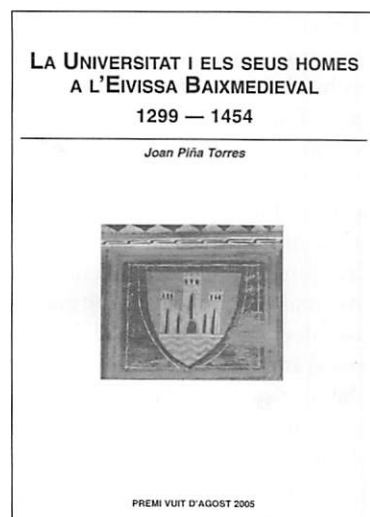
Aquesta obra, una de les guanyadores del premi d'investigació Vuit d'Agost 2005, representa el estudi rigorós que es fa referit a la figura dels representants del poder central a les nostres illes, és a dir, els governadors. Es pot considerar que els primers representants del poder central a les illes d'Eivissa i Formentera s'estableixen cap al 1276, quan Jaume II de Mallorca nomena el seu primer representant a l'illa d'Eivissa, i arriben fins els nostres dies. Per tant, un estudi en profunditat del càrrec i de les persones que l'ocuparen arribaria a tenir una extensió gairebé enciclopèdica. Fugint de generalismes, l'autor se centra en un període concret (el segle XVII). I a més d'establir uns límits cronològics, n'estableix també de temàtics: se centra en els aspectes militars del càrrec. El càrrec de governador pateix, al llarg del segle XVII, diferents canvis. Alguns d'ells fan referència al sistema de nomenament i a la durada del càrrec. D'altres, se centren en el reforçament del vessant militar del càrrec. Això comportarà que es converteixi en obligatori el fet de tenir graduació militar per ocupar el càrrec. Alguns dels documents analitzats per Antonio Espino a la seva obra ja havien estat publicats anteriorment, però sense fer-ne una anàlisi exhaustiva, i fins i tot amb errors de transcripció. Tot el fons documental en el que es basa l'estudi prové de dos arxius concrets: majoritàriament, de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, en concret de la secció dedicada al Consell d'Aragó, que era un òrgan consultiu del monarca pel que fa al tema de les diferents governacions de la Corona d'Aragó, i feia, a més, les propostes dels nomenaments de les persones que havien d'ocupar el càrrec. L'altre gran arxiu consultat és

el de Simancas. La lectura de l'obra ens ofereix una visió, fins ara desconeguda, del segle XVII. Si la gran majoria dels historiadors s'havien basat en fons d'arxius locals (majoritàriament, els de la Universitat d'Eivissa i els fons de la Pabordia d'Eivissa), l'autor es basa en arxius forans, poc utilitzats fins ara. Per l'obra d'Enciso passen alguns de les persones més conegudes que han ocupat el càrrec: Alonso de Çanoguera, Baltasar de Borjar, Francisco de Miguel, Jacinto Ferran... L'obra està estructurada en diferents capítols, on s'agrupen els governadors segons el monarca regnant, des de Felip II a Carles II. El darrer dels capítols es dedica a comentar el sistema d'elecció de les persones que havien d'ocupar el càrrec, començant per la presentació dels memorials de les persones interessades, la selecció que en feia el Consell d'Aragó i la decisió final del mateix monarca, que en tenia la darrera paraula. Estam, per tant, davant d'una obra interessant, que ens ajuda a conèixer millor aquesta part de la història moderna de les nostres illes.

PIÑA TORRES, Joan: *La Universitat d'Eivissa i els seus homes a l'Eivissa baixomedieval.*

Col·lecció Premi vuit d'agost 2005. Consell Insular d'Eivissa i Formentera, Eivissa, 2006. 323 pàgines

L'obra de Joan Piña va guanyar, junt amb la d'Antonio Espino, el premi d'investigació Vuit d'Agost 2005. Si a l'altra s'analitza el paper dels governadors al llarg del segle XVII, a aquesta s'analitza un tema també cabdal per al correcte coneixement del nostre passat: l'evolució que sofrí la màxima institució local de les illes d'Eivissa i Formentera al llarg de la baixa edat mitjana, en concret des de finals del segle XIII fins a mitjans del segle. Molts autors han tractat prèviament el tema (Macabich, Santamaría, Escandell...), però cap d'ells amb la rigorositat de l'obra que ens ocupa. Fins i tot s'han anat repetint des de fa temps el mateixos errors, d'un autor a l'altre. Un dels més greus ha estat suposar que el model d'Universitat aplicat a l'illa de Mallorca era el mateix que s'aplicava, sense canvis, a les illes Pitiüses. Des del principi, l'autor comença a desmuntar errors de la historiografia tradicional, com és el cas de considerar que la Universitat d'Eivissa es constitueix per primera vegada el 1299, quan sembla que la institució ja existia anteriorment.

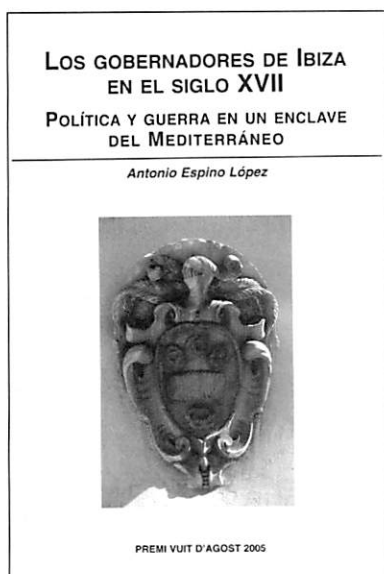

A més important aclariment, se'ns expliquen amb tot detall tots els conceptes relacionats directament amb la Universitat i els seus orígens: prohoms, mans, regidors, consellers, cavallers... Cap a mitjans del segle XIV, tal com ens explica l'autor, apareix el règim de franquesa, que és situat en el seu context, amb fets com la guerra amb Castella o els conflictes amb el governador Bernat de Muntoriu. Aquest sistema de franquesa serà la base de tots els que vendran al darrera. Se'ns expliquen tots els canvis que es van produint, fins a arribar al sistema més coneguts de tots: el de sort i el paper que a ell tenien les cinquantes. Com a colofó s'explica l'evolució del sistema fins a finals de l'edat mitjana. L'obra es complementa amb una sèrie d'esquemes dels diferents sistemes aplicats a la Universitat al llarg de la baixa edat mitjana, i un amplíssim apèndix documental, on es transcriuen gran part dels documents emprats per a la redacció del llibre, procedents de l'arxiu de la Corona d'Aragó. En resum, estam al davant d'una obra imprescindible per al coneixement de l'edat mitjana a Eivissa, i de la institució de la Universitat. Podem dir, sense perill d'equivocar-se, que el llibre marca un canvi de rumb complet en el coneixement que es té del tema.

LLOBET ROMÁN, Mariano: *La guerra civil en Ibiza y Formentera, Comentarios bibliográficos.*

Editat per l'autor, Eivissa, 2007. 481 pàgines

Entre les moltes facetes d'aquest conegut estudiós eivissenc hi figur la seua passió pel tema de la guerra civil espanyola. A la seua biblioteca, disposa

de més de dos mil volums dedicats a aquest tema (que, recordem, és un dels temes històrics que més bibliografia ha generat. Llobet ha anat publicant els darrers anys fins a cent articles a *Diario de Ibiza* dedicats a analitzar cent obres dedicades al tema. El llibre que ara comentam, amb pròleg de Bartolomé Escandell Bonet, recull aquest cent articles. Estan classificats segons l'àmbit geogràfic al que afecten. Així, l'autor ens parla d'obres d'àmbit local, d'àmbit regional, d'àmbit nacional, de la intervenció estrangera, de les forces armades i de l'exili. En el cas de les obres dedicades només a les illes Pitiüses, se'ns fa una explicació dels seus continguts. Per a la resta, a més de fer un comentari general del contingut de l'obra, l'autor comenta les referències a les Pitiüses que hi apareixen. De gran interès són les referències a una sèrie d'obres inèdites referides a les Pitiüses, i que l'autor ha pogut consultar. Si bé no es pot considerar aquest llibre com a una obra historiogràfica en el sentit estricto de la paraula, sí que és una aportació interessant com a recull bibliogràfic. De tota manera, s'ha de dir que la terminologia que s'utilitza a l'obra avui dia ja es considera obsoleta.

TUR RIERA, Fanny (Coord.):

Corsaris.

Col·lecció Mirador, 2. Editorial Mediterrània-Ajuntament d'Eivissa, Eivissa, 2007. 153 pàgines amb il·lustracions

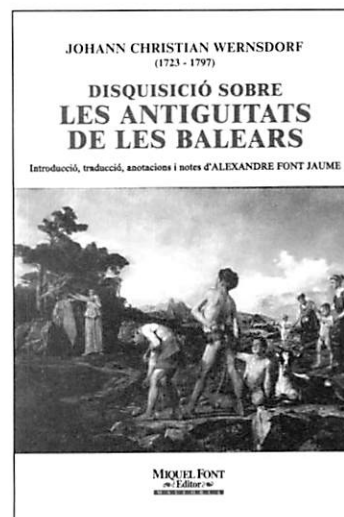
Com a complement a la interessant exposició que l'ajuntament d'Eivissa, amb la col·laboració de sa Nostra, organitzaren amb motiu de la celebració del bicentenari de l'apressament del vaixell *Felicity*, comandat pel corsari conegut com el Papa, per part del corsari eivissenc Antoni Riquer, es va publicar aquest volum, on es recullen tota una sèrie d'articles de diferents autors, sota la coordinació de Fanny Tur Riera. El primer d'ells, signat per la mateixa coordinadora, relaciona les tres dates clau de la celebració: la batalla de 1806, el centenari de 1906, amb l'inici del projecte de la construcció del monument dedicat als corsaris, i el 2006, data del bicentenari i de l'exposició abans esmentada. S'expliquen els fets bèl·lics del 1806 i la proposta d'aixecar el monument de 1906, de llarga gestació, perquè o s'inaugurà fins el 1915. següent article, d'Antoni Ferrer Abárzuza, ens parla dels corsaris eivissencs a l'edat mitjana. El seu interès es troba en el fet que permet trencar el mite

que els corsarisme eivissenc se centrà en els segles XVIII i principis del XIX. El corsarisme medieval és tractat des d'un doble vessant: per un cantó, els corsaris eivissencs (o assentats a Eivissa), que captivaven naus enemigues, i per l'altra, el de signe contrari, amb atacs musulmans contra les costes eivissenques. Antoni Tur Riera fa una breu incursió als corsaris dels segles XVI i XVII, mentre que Ana Colomar Marí se centra en el regnat de Carles II, quan el corsarisme passa a ser una necessitat de l'estat, per la necessitat de protegir l'activitat comercial, com ens ho demostra la gran quantitat de documents que s'aporten. El següent article és de Pere Vilàs Gil, ens mostra una part poc coneguda d'aquesta activitat: el correu oficial. Ens referim a la utilització de vaixells corsaris per al transport del correu oficial (i si tenien la possibilitat d'atacar alguna nau enemiga, no es desaprovava). En aquesta activitat hi participaren alguns corsaris eivissencs, dels quals ens parla l'autor. Un altre article, signat per Marià Torres Torres, ens explica com arribaren a repercutir les activitats corsàries, tant les pròpies com les enemigues, dins la literatura oral. A més de les referències a documents oficials, se'ns parla especialment del paper del corsarisme a la literatura popular, en concret a la rondallística i al cançoner popular. A tots ells es demostra el gran impacte que això tengué a la societat de la seua època, i que ens ha arribat fins avui. El llibre es tanca amb un llistat dels corsaris pitiüsos, recopilat per Ana Colomar Marí, que, com la seua autora asenyala, vol ser una aproximació.

WERNSDORF, Johann Christian: *Disquisició sobre les antiguitats de les Balears. Introducció, traducció, anotació i notes d'Alexandre Font Jaume*

Col·lecció Arca de Noè, 12. Miquel Font Editor, Palma, 2007. 163 pàgines amb il·lustracions

L'obra que ara ens ocupa és realment curiosa, per diferents motius. El primer, perquè fins que ha aparegut l'edició que estam comentant, l'obra, publicada originàriament el 1760, era desconeguda per part dels historiadors illencs, tant antics com moderns. Un altre motiu seria la gran erudició que demostra el seu autor, amb un perfecte coneixement de les fonts clàssiques referides a les illes Balears (on, per cert, no vengué mai). Johann

Christian Wensdorf (1723-1797), era un intel·lectual alemany, i va ser professor de llengües clàssiques. Tengué accés a importants biblioteques, el que li permeté consultar la majoria de les grans obres dels autors clàssics. I en base a això, publicà, en llatí, aquesta obra. L'edició actual no només presenta una molt acurada traducció de l'obra original per part d'un gran especialista com és Alexandre Font Jaume, sinó que a més, inclou gran quantitat d'anotacions a l'edició, intentant reconstruir les fonts clàssiques en què es basà l'autor alemany. Si això s'afegeix una magnífica introducció del mateix autor situant l'obra al context de la seua època i de la producció literària de Wensdorf, no podem més que recomanar la seua lectura a tots els interessants en el tema.

RESSENYES BIBLIOGRÀFIQUES

SERRA RODRÍGUEZ, Joan Josep: *Inventari del patrimoni hidràulic de les Pitiüses. Inventari de pous i fonts d'Eivissa. Municipis de Sant Josep de sa Talaia i Sant Antoni de Portmany.*

Col·lecció Patrimoni, núm. 1. Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Eivissa, 2005. 189 pàgines amb fotografies a color i mapes.

SERRA RODRÍGUEZ, Joan Josep: *Inventari del patrimoni hidràulic de les Pitiüses. Inventari de pous i fonts d'Eivissa. Municipis de Sant Joan de Labritja i Santa Eulària des Riu.*

Col·lecció Patrimoni, núm. 2. Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Eivissa, 2005. 225 pàgines amb fotografies a color i mapes.

SERRA RODRÍGUEZ, Joan Josep: *Inventari del patrimoni hidràulic de les Pitiüses. Inventari dels pous del municipi d'Eivissa i dels pous aljubs i cisternes de Formentera.* Col·lecció Patrimoni, núm. 3. Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Eivissa, 2006. 153 pàgines amb fotografies a color i mapes.

Presentem de manera conjunta aquests tres primers volums de la nova sèrie del Consell Insular d'Eivissa i Formentera -la Col·lecció Patrimoni-, perquè tots junts constitueixen una unitat. Es tracta de l'inventari d'elements patrimonials de caràcter hidràulic de les Pitiüses, obra de l'arquitecte tècnic i reconegut investigador eivissenc, Joan Josep Serra Rodríguez. Aquestes publicacions parteixen d'un treball previ, l'*Inventari del patrimoni hidràulic de les Pitiüses*, realitzat pel mateix autor, entre els anys 2002 i 2003, per encàrrec de la Conselleria de Cultura del Consell Insular d'Eivissa i Formentera. En unes illes mediterrànies amb relativa escassetat de recursos hídrics, l'home pitiús va crear un gran nombre de construccions diverses per a treure el màxim profit de l'aigua que podia abastar, per això aquests elements tingueren una gran importància en l'economia i la societat tradicionals pitiüses. No obstant això, l'enorme canvi socioeconòmic esdevingut a les nostres illes a la segona meitat del segle XX, ha fet que la majoria perdessin el seu paper i anessin caient en desús, fins al punt de que molts desaparegueren i altres estan a punt de fer-ho. L'inventari previ i les tres publicacions que ara comentem, es centren en els pous, fonts i altres elements de tipologies funcionals afins, quedant-ne fora les sínies i els seus sistemes de regadiu corresponents, els sistemes hidràulics que aprofitaven l'aigua dels torrents, els aljubs d'Eivissa, ses feixes del pla de Vila, etc. Per tot això, l'autor, conscient de la limitació del seu treball, ja adverteix de la necessitat de realitzar un estudi de conjunt, on aquests elements siguin contemplats com a part integrant d'un territori i dins d'un context cultural i social molt concrets, on l'accés a l'aigua era fonamental. És d'aquesta manera que es poden entendre certes tradicions de la nostra cultura popular, com ara l'establiment de règims d'ús de les aigües entre petites comunitats de regants, o l'estesa costum -avui en vies de recuperació- de practicar ballades a pous i fonts en dies assenyalats. L'autor ens posa com exemple

el cas del pou de sa Joveria, al municipi d'Eivissa, inclòs en un conjunt rural que està documentat des del segle XIV i que ha arribat als nostres dies gairebé miraculosament, enmig d'un entorn urbà en expansió. I, com ell mateix ja diu, aquest estudi global, a nivell de tota Eivissa i Formentera, cal fer-lo abans de que sigui massa tard, la qual cosa pot esdevenir ben aviat. Del conjunt de béns inventariats, per a la publicació se n'han escollit 250 considerats com a suficientment representatius, des del caire tipològic, històric i geogràfic. Precedits d'una presentació del Conseller de Patrimoni Historicoartístic i d'un pròleg de l'autor, tots tres volums tenen una estructura i contingut similars. La seva part principal són les fitxes dels pous, fonts i altres elements hidràulics inventariats, on consta el seu emplaçament, les dades cartogràfiques, les coordenades UTM, la tipologia, l'entorn, una descripció de l'element, el seu estat de conservació i les referències documentals i bibliogràfiques. No obstant això, el treball es complementa amb alguns capítols, com els dedicats en el primer volum a les tipologies d'aquests elements hidràulics o al mètode de treball i estructura de l'inventari; o bé, amb un annex en el tercer volum, on es desenvolupa una proposta de classificació tipològica i evolució històrica. Es tracta, en definitiva, d'un treball important, per donar a conèixer a tothom un patrimoni molt ric i abundant a les Pitiüses, però fins ara molt poc apreciat perquè, com el mateix autor diu, "difícilment s'estima allò que no es coneix, i molt menys (hi podríem afegir) d'allò que ni manco se sap de la seva existència".

Béns d'interès cultural i béns catalogats de les Illes Pitiüses (1931-2007).

Col·lecció Patrimoni, núm. 4. Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Eivissa, 2007. 153 pàgines amb fotografies a color i mapes.

El quart volum de la Col·lecció Patrimoni és, justament, un inventari dels béns d'Eivissa i Formentera que gaudeixen de la declaració de Béns d'Interès Cultural (BIC), o de Bé Catalogat, i per tant d'una protecció legal que ha de garantir-ne la seva conservació per al futur. Però, com ja se'ns adverteix a la "Nota tècnica" que -després de la preceptiva presentació

del Conseller- encapçala el treball, en aquest inventari no hi figuren aquells béns que "tot i haver-se beneficiat en un moment concret d'un procediment d'aquest tipus, aquest no va ser conclòs, de la mateixa manera que d'altres que finalment foren anul·lats per procediments jurisdiccionals, on no sempre pesen més els fonaments d'ordre estrictament patrimonial que d'altres factors al marge de consideracions històriques". Davant d'això, només cal insistir en que el patrimoni hauria d'estar per damunt de certs interessos particulars i, sobretot, fora del joc polític, deixant d'esdevenir una arma que utilitzen els partits en els seus enfrontaments. Perquè tots aquells béns singulars del nostre patrimoni haurien de gaudir de protecció jurídica, per damunt de qualsevol altre interès o consideració. Així, fullejant aquest catàleg, hom s'estranya de la presència d'alguns béns i de l'absència de molts altres. Tot i que la publicació és anònima, en la presentació se'ns diu que la feina principal ha estat obra de l'historiador Joan Piña Torres i de l'arqueòleg Joan Ramon Torres. Després d'un capítol introductor sobre la tipologia dels béns declarats, el cos de l'obra són les fitxes individuals de cada bé, on consta la situació geogràfica, data de declaració, número de registre, la descripció del bé i la bibliografia essencial. La classificació s'ha fet inventariant primer els béns catalogats i després els BIC, fent-ne un apartat final per als béns immaterials, dels que per ara només hi ha ses Caramelles de Nadal. L'ordenació de les fitxes s'ha fet en base a la data de declaració, començant per la necròpolis del Puig des Molins, que fou declarada "Monumento Histórico-Artístico" el 1931, fins arribar al teatre Pereira i ses Caramelles, declarats BIC l'any 2006. En definitiva, una obra exhaustiva per a conèixer el nostre patrimoni legalment protegit, que esperem que en pròximes reedicions pugui veure's notablement ampliada.

Ressenyes bibliogràfiques realitzades per Benjamí Costa, Jordi H. Fernández, Vicent Marí, Ana Mezquida, Ernest Prats i Pere Vilàs.

UNA ULLADA A

Ferran Nogués
fnogues@gmail.com

Comencem la nostra secció tot parlant d'algunes eines que podem trobar a internet i que poden facilitar la feina a investigadors, docents, acadèmics i qualsevol persona que faci alguna activitat relacionada amb l'arqueologia, el patrimoni, en definitiva, el territori. La primera és Google Maps (probablement alguns dels lectors n'hagin sentit a parlar). Aquest servei de Google un plànol i fotografia aèria que es poden consultar per separat però també superposats i que permeten veure el territori amb notable detall. Però una de les novetats més interessants és la possibilitat d'elaborar mapes personalitzats, on podem marcar punts o delimitar zones sobre el territori i podem afegir-hi nom, text explicatiu, enllaços web i fotos. En relació amb les fotos, cal dir que des que Google va adquirir Picasa, ambdues aplicacions es poden vincular: Picasa és un servei que permet allotjar al seu servidor les nostres fotografies, que podem classificar en el que ells anomenen àlbums i que poden ser de caràcter públic (accessibles per part de qualsevol internauta i indexats a Google) o privats (aquestes fotos només estaran disponibles per al nostre ús personal). D'aquesta manera podem treballar amb mapes personalitzats on podem marcar elements sobre el territori, cadascun dels quals pot tenir associades les respectives fotografies. Similar a això però amb més prestacions en allò que es refereix al treball amb fotografies és el cada volta més popular Flickr, que també ens permet tenir les nostres col·leccions de fotografies al seu servidor. Les fotos es poden "etiquetar" amb paraules que faciliten la seva cerca per part dels internautes i també les podem situar en un mapa/foto aèria (en aquest cas és de Yahoo i encara no té la qualitat de Google Maps).

Però dins del panorama que ens ofereix internet en relació a Eivissa volem destacar la recent inauguració de la web amb domini propi de la fotografia Lourdes Grivé, especialitzada en fotografia d'arquitectura eivissenca tradicional i contemporània. Aquesta web, disponible només en versió Flash i que esperem que vagi incorporant cada

Internet

vegada més material, ens mostra una obra d'alt nivell tècnic i una fotografia que no tracta la nostra arquitectura popular com un element folkloritzant i reduït només a objecte de postal, cosa que la situa en una posició insòlita a Eivissa.

I volem acabar destacant una novetat pionera en el seu gènere. Walk & listen és una iniciativa d'en Pere Vilàs Marí consistent a elaborar una guia per al turista que visita Eivissa, però no una guia sobre paper sinó en format d'àudio. Hom es pot descarregar de la seva web un arxiu amb unes explicacions i escenificacions dramatitzades sobre episodis de la història d'Eivissa i sobre els elements de patrimoni que podem veure mentre passegem per Dalt Vila i anem seguint un plànol que també podem descarregar a la mateixa web. Aquesta iniciativa, a banda de fer

accessible un recurs cultural que pot ser útil per a qualsevol persona interessada en la nostra història, aprofita l'actual augment d'usuaris d'Ipod i d'altres aparells reproductors d'mp3, i facilita que el potencial visitant d'Eivissa pugui descarregar l'audioguia al seu país d'origen i dur-la dins del seu mp3 com a alternativa a les tradicionals guies en format de llibre. Projectes com aquest són els que ajuden a potenciar veritablement el turisme cultural posant a l'abast del visitant eines atractives i entenedores, eines que els visitants poden aconseguir ja abans de venir i que, per tant, determinen el tipus de turisme que visitarà Eivissa.

<http://www.google.com/maps>
<http://picasa.google.com/>
<http://www.flickr.com/>
<http://www.lourdesgrive.com/>
<http://www.walkandlisten.eu/ibiza/ca/>

INFORMACIÓ del MAEF

Jordi H. Fernández

La continuació de les obres en el Museu Monogràfic del Puig des Molins durant l'any 2006, ha creat moltes dificultats per poder desenvolupar amb normalitat les diverses tasques i funcions tant al personal de la institució com a les diverses visites. La causa principal ha estat la precarietat de les instal·lacions –talls de llum, manca de climatització, bastides...- juntament amb la presència i circulació d'operaris per totes les dependències del centre.

Igualment en estar el museu tancat al públic per la reforma, ens hem vist forçats a habilitar una entrada per la necròpolis per tal de permetre l'accés tant al personal com als visitants a les dependències administratives o a la mateixa necròpolis.

Aquesta situació no ha fet fàcil les tasques i les condicions de treball per la qual cosa s'ha d'agrair molt sincerament a tot el personal del centre la seva dedicació, col·laboració i paciència per suportar de bon grau les moltes incomoditats amb les que ha realitzat el seu treball.

Afortunadament, al moment de redactar aquesta memòria, podem dir que l'obra civil es pot donar com finalitzada. Manquen encara petites intervencions puntuals abans de realitzar el definitiu muntatge d'algunes dependències com ara el taller de restauració. El conjunt de dependències remodelades, de manera total han estat les sales d'exposició permanent i la d'exposicions temporals, la sala de conferències, l'aula didàctica, el taller de restauració, la sala de l'Associació d'Amics a la primera planta i les dependències administratives, emplaçades a la segona planta, on s'han habilitat un total de cinc despatxos i una sala de reunions. Per altra banda, també s'ha intervingut, de manera parcial, als magatzems i a la biblioteca.

Totes aquestes reformes permetran que es puguin millorar les carències que ha patit aquesta institució durant molts d'anys, i fer front amb la dignitat que requereix, el treball del personal del centre i la programació i difusió de les activitats culturals organitzades pel museu: les Jornades d'Arqueologia Fenicio-Púnica, els Seminaris, els Cursos i els Tallers que s'han convertit en un referent cultural a l'illa d'Eivissa.

Lamentablement, el retard en el lliurament de les obres per part de l'empresa constructora *Castilla de Construcciones S.L.*, no ha permès que es puguin ultimar els tràmits administratius del muntatge del

museu redactat i lliurat per l'empresa ACESINH de Madrid, guanyadora del concurs que va ser adjudicat el passat més de desembre del 2005 i per tal motiu no serà possible que el Museu, ja totalment remodelat, obri les portes al públic en 2007, any en que es commemora el centenari de la institució, tal i com esperàvem tots els que treballem en aquest centre. Aquest fet impedeix posar a l'abast de tothom el seu ric patrimoni arqueològic. En qualsevol cas, s'ha d'assenyalar que aquesta demora permetrà incorporar també, en el moment de la seva obertura pública, les actuacions que s'han dut a terme a la necròpolis en 2006 i de les que ens ocuparem més endavant.

Com ja vàrem assenyalar en Memòries anteriors, ens limitarem a exposar les diferents tasques realitzades pel museu en el decurs de l'any 2006, l'organització de les diverses activitats culturals de divulgació –conferències, seminaris, jornades- o la publicació de les monografies editades a la sèrie *Treballs del Museu*, l'ordenació de la biblioteca, la restauració dels seus materials o l'augment de les col·leccions, per tal d'evitar reiteracions innecessàries.

PRESSUPOST

El pressupost corresponent a l'exercici de 2006 pel funcionament del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera pràcticament no ha vist augmentada la seva consignació. El Museu té assignats dos pressuposts, un destinat al Museu Arqueològic de Dalt Vila i l'altre al Museu Monogràfic del Puig des Molins que, com ja s'ha assenyalat a anteriors Memòries, fa front també a les despeses de manteniment de la necròpolis del Puig des Molins. Aquest jaciment encara que és un dels Béns d'Eivissa declarats Patrimoni de la Humanitat, mai no ha tingut un pressupost propi per a la seva adequació, revalorització i manteniment, encara que la seva superfície va augmentar considerablement quan s'incorporaren els terrenys propietat del Ministeri de Defensa. Aquesta situació motiva que hi hagi alguns aspectes del monument que mostrin la seva degradació pel pas del temps, com succeeix a les columnes i a l'enreixat que envolta el jaciment, que precisen d'una important inversió pel seu manteniment i que resulta del tot impossible assumir amb el pressupost del Museu. Així doncs, resulta del tot urgent que es contempli l'assignació d'una partida econòmica dedicada a aquest

jaciment, que permeti fer front tant a les despeses de manteniment del recinte arqueològic com a les de la casa pagesa enclavada als terrenys de la necròpolis, que va ser restaurada l'any 2002 a càrrec del *Intituto de Patrimonio Històric* i que per manca de pressupost encara avui, es troba tancada al públic.

Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera
(Dalt Vila)

Conceptes

Cap. 1: Despeses de personal	417.939*
Total Capítol 1	417.939
Cap. 21200: Reparació d'edificis i d'altres construccions	1.804,00
Cap. 21300: Reparació de maquinària i instal·lacions	4.508,00
Cap. 21500: Reparació de mobiliari i estris	1.052,00
Cap. 21600: D'equips per a processos d'informació	1.203,00
Cap. 22000: Material d'oficina ordinari	301,00
Cap. 22001: Premsa, revistes i altres publicacions	782,00
Cap. 22002: Material informàtic no inventariable	301,00
Cap. 22009: Altre material oficina	451,00
Cap. 22100: Energia elèctrica	4.208,00
Cap. 22101: Aigua	151,00
Cap. 22103: Combustible	241,00
Cap. 22104: Vestuari	902,00
Cap. 22109: Altres subministrament	7.530,00
Cap. 22209: Altres comunicacions	1.203,00
Cap. 22706: Estudis i treballs tècnics	8.987,00
Total Capítol 2	33.624,00
Cap. 60801: Adquisició de béns museístics	1.503,00
Cap. 61800: Inversió de reposició de béns del patrimoni	4.000,00
Cap. 62900: Altre immobilitzat material. Fons bibliogràfics	5.754,00
Total Capítol 6	11.257,00
TOTAL	462.820,00

* S'ha de tenir present que al capítol 1 de personal, assignat al Museu Arqueològic de Dalt Vila, hi figura tota la plantilla del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, tant els que realitzen les seves funcions al Museu de Dalt Vila com els que treballen al Museu Monogràfic i a la necròpolis del Puig des Molins.

Museu Monogràfic del Puig des Molins

Conceptes

Cap. 20200: Arrendament d'edificis (magatzems externs del museu)	29.374,00
Cap. 21200: Reparació d'edificis i d'altres construccions	3.273,00
Cap. 21300: Reparació de maquinària i instal·lacions	703,00
Cap. 21500: Reparació de mobiliari i estris	1.003,00
Cap. 21600: Reparació d'equips per a processos d'informació	602,00
Cap. 22000: Material d'oficina ordinari	867,00
Cap. 22001: Premsa, revistes i altres publicacions	552,00
Cap. 22002: Material informàtic	451,00
Cap. 22009: Altre material oficina	2.114,00
Cap. 22100: Energia elèctrica	8.415,00
Cap. 22101: Aigua	902,00
Cap. 22104: Vestuari	1.804,00
Cap. 22109: Altres subministrament	2.405,00
Cap. 22209: Altres comunicacions	3.006,00
Cap. 22601: Atencions protocol·làries	301,00
Cap. 22602: Publicitat i propaganda	2.104,00
Cap. 22606: Reunions, conferències i cursos,	7.213,00
Cap. 22609: Altres despeses	1.203,00

Cap. 22706: Estudis i treballs tècnics	15.089,00
Cap. 22709: Altres treballs	1.203,00
Cap. 23000: Dietes, locomoció i trasllats	1.804,00

Total Capítol 2 84.388,00

Cap. 60801: Adquisició de béns museístics	1.503,00
Cap. 61800: Restauració del patrimoni històric, artístic	6.011,00
Cap. 62500: Adquisició de mobiliari i estris	2.704,00
Cap. 62600: Equips per a processos d'informació	3.006,00
Cap. 62900:	
Altre immobilitzat. Adquisició de Fons bibliogràfic	3.007,00
Cap. 6400.3: Inversions de caràcter immaterial	48.458,00

Total Capítol 6 64.689,00
TOTAL 149.077,00

PERSONAL

Malgrat les nostres expectatives d'augment de personal motivades per la gran quantitat de tasques a desenvolupar, prèvies a la pròxima obertura de les instal·lacions del Museu del Puig des Molins, l'increment de personal ha estat més testimonial que real ja que tan sols ha estat dotada la plaça de Tècnic en Restauració de Béns Culturals, que encara es troba pendent de cobrir.

A l'any 2006 no ha estat dotada cap altra de les places que el Museu Arqueològic té assignades al seu Catàleg de llocs de feina, malgrat que aquest és sens dubte un dels problemes més greus amb que s'enfronta el centre. Aquesta situació és prou preocupant per quant, com hem exposat en anteriors Memòries, la seva plantilla es troba dispersa entre el control de les visites al Museu Arqueològic de Dalt Vila, la vigilància de la necròpolis del puig des Molins i les diferents tasques que es duen a terme a l'edifici del Museu Monogràfic (administratives, biblioteca, documentació, classificació i restauració dels fons museístics...). Altres tasques com la restauració dels fons del museu, han estat traslladades provisionalment a un dels magatzems externs en el que ha estat habilitat un espai per tal de poder prosseguir, tot i que precàriament, amb aquestes funcions, a l'espera de que es dugui a terme la definitiva instal·lació i equipament del taller de restauració.

Resulta difícil comprendre les raons que motiven la congelació de les diferents places assignades al Museu quan és del tot evident la necessitat de contar amb un major nombre de personal per fer front als distints serveis que el museu ofereix a la societat. La falta de personal fix es supleix, de forma parcial, amb la contractació de tècnics -restauració, didàctica i ordenació de fons- i de personal de vigilància. Aquesta situació resulta encara més incomprensible quan s'estan creant i dotant noves places a diferents Conselleries del Govern, al mateix temps que es creen nous serveis, abans inexistents, sense que les endèmiques mancances de personal al museu es resolguin de manera definitiva.

Però malgrat aquestes mancances hem d'assenyalar que el Museu intenta millorar l'oferta cultural i educativa, amb l'augment i programació de noves activitats, al mateix temps que amb els mitjans disponibles s'intenta continuar amb l'activitat tècnica i científica d'investigació que tot museu ha de portar a terme.

Encara que és una situació que es perllonga en el temps sense que s'arribi a una solució, confiam que al 2007 les nostres peticions d'augment de personal siguin ateses pel Govern Balear ja que, en cas contrari resultarà del tot impossible obrir les noves instal·lacions i serveis del museu amb l'actual dotació de personal, quan finalitzi la reforma del Museu del Puig des Molins.

Després de la darrera reestructuració del Catàleg de places del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, aprovada el 26 d'octubre de 2005 (BOIB 161 ext.), ha quedat de la manera següent:

a) Funcionaris				
PLACES	CREADES	DOTADES	COBERTES	PER DOTAR
Director	1	1	1	0
Tècnics Superiors	1	1	1	0
Restaurador (Tècnic de grau mitjà)	1	1	0 ⁽¹⁾	0
Tècnics d'Arxius i Museus	3	0	0	3
Auxiliars Administratius	4	1	1	3
Auxiliar de Biblioteca	1	0	0	1
Subalterns	11	9	9 ⁽²⁾	2
TOTAL	22	13	12	9
b) Laborals				
Subalterns	2	2	2	0
Personal de neteja	2	2	2	
TOTAL	4	4	4	0
TOTAL PERSONAL	26	17	16	9

(1) La plaça de tècnic en restauració ha estat dotada al 2006 sense que d'hores d'ara s'hagi cobert.

(2) Sis del funcionaris subalterns son interins o contractats

VISITES

El nombre total de visitants a les instal·lacions museístiques durant l'any 2006 va pujar a la xifra de 36.751. Així, els visitants al Museu de Dalt Vila varen

estar un total de 24.366 i la necròpolis va ser visitada per un total de 12.385.

Els visitants de l'any 2006, es desglossen de la següent manera:

Visitants	Museu Arqueol (Dalt Vila)	Necròpolis del Puig des Molins
Visitants tarifa normal	4.110	-----
Visitants tarifa reduïda	1.977	-----
Visitants tarifa gratuïta	15.085	9.803
Visites escolars	3.194	2.582
TOTAL VISITANTS 2006		36.751

BIBLIOTECA

La biblioteca del Museu Arqueològic es troba ubicada a l'edifici del Museu Monogràfic del Puig des Molins. En l'actualitat a causa de las obres de reforma no està a l'abast del públic però segueix amb el seu funcionament intern. L'activitat de la biblioteca, especialitzada en temes d'arqueologia, història i art, ha estat enguany en la mateixa línia d'anys anteriors. Així i tot, encara que no disposa de personal fix, dins de les nostres possibilitats, s'ha continuat la feina d'informatització del seu fons bibliogràfic.

La biblioteca gràcies a donacions de llibres, compres i subscripcions a diverses publicacions periòdiques, i sobre tot a l'intercanvi bibliogràfic amb la sèrie *Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera* rep un nombre considerable de llibres i revistes que ha permès l'increment del seu fons bibliogràfic.

Els ingressos de 2006 han estat els següents:

	NACIONALS	INTERNACIONALS
Monografies	125	50
Revistes	198	101
Actes	18	12
Memòria	5	1
Catàlegs	43	7
Guies	5	1
Butlletins	5	2
Homenatges	3	0
Audiovisuals	3	0
Còmics	1	0
Diccionaris	3	4

Ingressos nacionales.....409
Ingressos internacionals178
Total ingressos587

Amb la incorporació de les noves publicacions al fons bibliogràfic, amb data 31 de desembre de 2006, el registre de la biblioteca té un total de 20.852 volums i malgrat estar tancada al públic a causa de les obres del museu, està a l'abast dels investigadors i estudiants universitaris, concertant-ne cita prèviament per a la seva consulta.

CATALOGACIÓ, CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ

Durant l'any 2006 s'ha continuat amb la introducció de dades per la implantació del programa DOMUS als museus de Balears gestionats pel Govern Balear dins del conveni que va ser signat entre el Ministeri de Cultura i la Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear el passat 2005. Es tracta d'un programa de gestió de béns culturals i del seu moviment intern o extern, que permet també la gestió de tot el fons documental, administratiu i d'imatge dels museus i que permet l'intercanvi de dades entre tots el museus d'aquelles Comunitats Autònomes de l'Estat Espanyol que l'implantin.

Per realitzar les tasques prèvies de sistematització de la documentació, la Direcció General de Cultura ha destinat al Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, una partida de 14.000,00 € que ha permès la contractació de personal per poder dur a terme la introducció informàtica de dades dels fons museístics i la digitalització

de les imatges de l'arxiu fotogràfic i l'adquisició d'equipament i programes informàtics per a facilitar la sistematització i la informatització tant dels materials del museu com del procedent de les excavacions. Per aquest motiu les tasques d'enguany han estat centrades, en introduir el major nombre d'informació per a completar al màxim les fitxes de l'inventari general d'objectes del museu d'aquesta manera a 31 de desembre de 2006, moment en que ha estat remès al Ministeri de Cultura les dades informatitzades del museu per a la seva migració al programa DOMUS, el número d'inventari del museu arriba al 21.593 i la xifra total de registres puja a la quantitat de 57.518, que en la seva major part corresponen a materials procedents de les intervencions realitzades als darrers anys, així com dels fons del museu que fins ara no havien estat integrats en l'inventari del museu: campanyes dels anys 40-50 del segle XX, donacions de materials divers i metàl·lic, etc.

Em d'assenyalar que el Ministeri de Cultura ha assumit també les despeses de restauració de 61 objectes dels fons del Museu destinats a la futura exposició permanent del Museu Monogràfic, que va ser adjudicat a l'empresa "In situ Conservación y Restauración S.L." per un import de 12.000,00 €. Aquest material ha estat traslladat al centre de restauració de l'empresa a Madrid segons Ordre Ministerial (DEPO 46/06). La relació d'objectes es la següent:

• Figures de terracuita	15
• Àmfores	4
• Objectes de metall	19
• Ungüentaris de vidre	15
• Objectes de pasta vítria	5
• Ous d'estruç	4

Igualment a la situació d'altres àrees, s'ha de considerar que la problemàtica de les obres de remodelació del Museu, no ha permès la utilització del taller de restauració, no obstant això, s'han realitzat tasques per a completar les fitxes de restauració, desinfecció de vitrines del Museu de Dalt Vila, així com tractament dels armaris que contenen les col·leccions per a una més adequada conservació.

Dins dels objectius programats per a l'any 2006 va estar el control de materials exhibits a l'exposició permanent del Museu Arqueològic a Dalt Vila, amb greus problemes ambientals per a la seva conservació a causa de les humitats ambientals del immoble, sobretot al Baluard de Santa Tecla. Igualment es va continuar amb les tasques de control i millora de les condicions d'emmagatzemament de les col·leccions arqueològiques dels fons del museu, que es conserven als magatzems del centre.

Magatzen del museu núm. 3.

En el àmbit de la restauració s'ha procedit a la neteja i consolidació de nombroses peces ceràmiques que varen patir forts atacs de fongs i eflorescències salines com conseqüència dels canvis d'humitat i temperatures patides als magatzems, a causa de les obres.

Un dels principals punts d'actuació ha estat la intervenció del nombrós material amfòric (tant de procedència submarina com terrestre), per aquest motiu la Sotsdirecció de Museus Estatals va adquirir un nou compacte destinat al magatzem del museu (núm. 3), habilitat en la reforma del museu i que s'ha destinat al material amfòric o de gran mida pel seu emmagatzemament de forma segura amb els adequats sistemes de subjecció (llits rígides i falques), realitzades en materials segurs i inerts. Les àmfores es varen col·locar en compartiments individuals, horitzontals, lleugerament inclinats per a evitar desplaçaments al obrir i tancar els compactes. Al mateix temps es va procedir a fotografiar tot el material, realitzant fitxes de seguiment especificant el seu estat de conservació, detectant els possibles problemes.

El Programa d'Inversions del Museu, que per l'any 2006 puja a la quantitat de 48.458,00 €, ha fet possible també destinar dos partides de 4.500,00 € per a l'ordenació del magatzems del museu i per a la restauració, neteja i reintegració d'un lot de setanta-quatre navalles d'afaitar púniques. Igualment una partida de 5.750,00 € s'ha destinat a la realització del dibuix de diferents material dels fons del Museu.

INGRÉS DE MATERIALS

Un dels més greus problemes que el museu té plantejat, és la manca d'espai per emmagatzemar les capses de materials provinents de les excavacions programades o d'urgència que en els darrers anys s'han portat a terme principalment a l'illa d'Eivissa a causa del traçat de les noves carretes. En diverses ocasions ja hem fet referència a aquesta problemàtica que necessita d'una immediata solució cercant un nou espai prou ample, que permeti un emmagatzemament correcte i amb possibilitats de càrrega i descarrega, a més dels sistemes de seguretat adients per a la protecció dels objectes dipositats.

El Museu Monogràfic, després de la reforma, disposa de tres magatzems interns al qual s'ingressen els materials més complerts o més delicats, així com dos magatzems externs llogats, situats a prop del Museu del puig des Molins, en els que es diposita el material més fragmentari, que lamentablement es troben al límit de la seva capacitat malgrat la seva superfície. Aquesta situació lamentablement és molt greu i si no es dona una solució a aquesta problemàtica, molt prest ens veurem forçats a denegar l'ingrés de material arqueològic. En l'actualitat es troben pendants de recepció el resultat

de les actuacions d'excavació que a continuació es relacionen i que actualment estan en procés d'inventari i/o estudi pels seus directors

Ingressos pendants de l'any 2005.

21532.- Núm. reservat per a sondeigs solar casa Moutas (C/ Joan Roman, 5). Direcció Angeles Martín Parrilla.

21538.- Núm. reservat excavació cisterna can Botino febrer-març 2005. Direcció Rosa Gurrea Barricarte.

21539.- Núm. reservat excavació d'urgència a can Beia. Direcció Glenda Graziani.

21540.- Núm. reservat excavació d'urgència a Carrer Vicent Serra i Orvay. Direcció Glenda Graziani.

21541.- Núm. reservat excavació d'urgència a ca na Comissari. Direcció Glenda Graziani.

21543.- Núm. reservat excavacions a Cala Olivera 2005. Direcció Carmen Alfaro i Benjamí Costa.

21544.- Núm. reservat prospeccions costes d'Eivissa 2005. Direcció Carmen Alfaro i Benjamí Costa.

21545.- Núm. reservat excavacions al solar de sa Capelleta nº 12. 2005. Direcció R. Marlasca i Posidonia S.L.

Ingressos pendants de l'any 2006

21546. Núm. reservat per als sondeigs Castell d'Eivissa previs a la realització del Parador, per iniciativa de Tourespaña (gener 2006). Direcció Glenda Graziani i Lorenzo González Andrés.

21547. Núm. reservat per al jaciment romà de SE-E20. Direcció Nicolás Márquez Grant.

21548. Núm. reservat per al jaciment de can Parentona. Direcció Nicolás Márquez Grant.

21549. Núm. reservat per a les excavacions de can Pere Arabí (Sant Jordi). Direcció Sergi Moreno Torres.

21550. Núm. reservat per a les excavacions de can Cifre (Sant Jordi). Direcció Sergi Moreno Torres.

21551. Núm. reservat per a les excavacions del jaciment de l'Hipòdrom de Sant Jordi. Direcció Sergi Moreno Torres.

21553. Núm. reservat materials prospecció carretera Eivissa-Sant Antoni 2006. Direcció Jorge Arguello Menéndez i María Calderón Díaz.

21554. Núm. reservat materials prospecció solar Moutas (Carrer Joan Román núm. 5) 2006. Direcció Angeles Martín Parrilla.

21558. Excavació a la necròpolis del Puig des Molins. Arpa Patrimonio 2006.

21559. Jaciment del Camí de Cas Ferró (Desdoblament de la E-20, 2ª cinturó). Direcció Jonathan Castro.

21560. Obres seguiment a la carretera PM 812/ 2 Sant Rafel. Jaciment de SR 750 (entre PK 0+740 y PK 0+810). Direcció Jonathan Castro.

21561. Obres seguiment carretera PM 812/ 2 Sant Rafel. Jaciment de S.R 1180 (entre PK 1+180 y PK 1+187). Direcció Jonathan Castro.

21562. Obres seguiment carretera PM 812/ 2 Sant Rafel. Jaciment de S.R 3500 (entre PK 3+450 y PK 3+570). Direcció Jonathan Castro.

21563. Obres seguiment carretera PM 812/ 2 Sant Rafel. Jaciment de S.R 3850 (entre PK 3+817 y PK 3+867). Direcció Jonathan Castro.

21564. Núm. reservat materials excavacions Carrer de Santa Maria. Direcció Rosa Gurrea Barricarte.

TREBALLS ADMINISTRATIUS

En aquest apartat s'inclouen els informes i gestions relatives al normal funcionament del museu, i que es refereixen a les necessitats generals del centre: temes de personal, gestió del museu, despeses i pressuposts, obres i manteniment de les instal·lacions, així com totes aquelles consultes o sol·licituds plantejades per qüestions d'ordre tècnic, bibliogràfic, de préstec de material arqueològic per a exposicions temporals.

Així, durant l'any 2006 s'ha donat entrada a un total de 102 oficis, s'ha realitzat un total de 553 sortides i s'han resolt 84 consultes per correspondència. Entre els documents tècnics elaborats durant l'any 2006 destaquen els següents:

- **Aula didàctica del Museu Monogràfic del Puig des Molins**
Redacció de la Memòria de les necessitats per al muntatge i instal·lació de l'equipament informàtic a l'aula didàctica previstes en les noves instal·lacions del Museu Monogràfic del Puig des Molins.
- **Programa "Viu la Cultura"**
Redacció de la Memòria de necessitats del programa d'activitats didàctiques, inclòs el programa "Viu la cultura" al Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera per al Curs 2006-2007.
- **Memòria del Museu 2005**
Redacció de la Memòria d'activitats realitzades pel museu al llarg de l'any 2005.
- **Projecte d'inversió 2006**
Redacció de la Memòria del Projecte d'inversió a la necròpolis del puig des Molins 2006, tant pel manteniment de les seves instal·lacions com la necessitat de prosseguir amb els treballs d'estudi, investigació, ordenació i restauració dels materials procedents dels seus jaciments.
- **Projecte del muntatge de l'exposició permanent del Museu del Puig des Molins**

Col·laboració amb l'empresa Acesinh de Madrid, adjudicatària del concurs per a l'elaboració del programa museogràfic del Museu Monogràfic del Puig des Molins.

COMISSIONS TÈCNIQUES

- **Comissió tècnica d'ingrés de materials arqueològics**

Participació en les reunions de la Comissió Tècnica de la Sotsdirecció de Museus Estats per a l'estudi de la problemàtica d'ingrés i documentació de materials arqueològics en els museus de titularitat estatal.

- **Comissió Tècnica de Museus de les Illes Balears**

Participació en la Comissió Tècnica de Museus de la Junta Interinsular de Museus, en la presentació del Reglament de Desenvolupament de la Llei de Museus i de Col·leccions Museogràfiques de les Illes.

MANTENIMENT

L'any 2006 s'ha realitzat l'habitual manteniment de les instal·lacions del Museu de Dalt Vila, de la necròpolis del Puig des Molins, i dels magatzems externs (sistemes de seguretat, pintura, reparació elèctrica i de fontaneria...) que pateixen una lògica degradació pel pas del temps i el seu ús per part dels visitants.

En relació a la necròpolis, dins del Programa d'Inversió del Museu, s'ha destinat una partida econòmica de 30.747,00 € per a la reparació i condicionament d'alguns trams de la tanca d'obra de pedra i reixa metàl·lica que envolta la necròpolis del Puig des Molins, que és del tot imprescindible per a la seva conservació futura. Igualment per tal d'evitar que l'espessa vegetació impedeixi la contemplació del jaciment als visitants, així com per a evitar el risc d'incendi, s'ha portat a terme un control del arborat i de la vegetació arbustiva del jaciment.

Hem de destacar que el Museu Arqueològic de Dalt Vila es troba greument afectat per les filtracions d'aigües pluvials al baluard de Santa Tecla, cosa que ha afectat tan a les vitrines com als materials arqueològics de l'exposició permanent del museu. Per aquest motiu es va procedir a la neteja i desinfecció de les vitrines i peces dipositades al Museu de Dalt Vila. Es tracta d'un treball delicat i molt lent que només es pot realitzar quan el Museu està tancat al públic ja que es tenen que extreure totes les peces de la vitrina, desinfectar aquesta amb productes específics i retirar la pols i els elements sòlids dipositats sobre les peces.

També hem de fer referència a les diferents reunions y gestions sobre els sistemes d'alarma i de seguretat (control d'alarmes, connexió telefònica, alarma d'incendis...) segons l'evolució de les obres.

ACTIVITATS CULTURALS

Les activitats culturals, en la seva major part, s'han dut a terme fora de les instal·lacions del Museu a causa de les obres de l'edifici. Les conferències han estat impartides a la Sala de Cultura de Sa Nostra (carrer Aragó n°11), mercès a la col·laboració d'aquesta entitat, que ens complau agrair públicament.

Durant l'any 2006 s'han desenvolupat les següents activitats:

• Seminari d'Arqueologia 2006:

EL CULTO A TANIT EN EL MEDITERRÁNEO FENICIO PÚNICO impartit per la Dra. Mª Cruz Marín Ceballos, Professora del Departament d'Història Antiga de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Sevilla, que va tenir lloc els dies 25, 26 i 27 d'abril, amb el programa següent:

1ª Sessió: "Tanit en oriente y Cartago".

2ª Sessió: "Tanit en Cartago y en las colonias del Mediterráneo central".

3ª Sessió: "Tanit en Ibiza y la Península Ibérica".

MUSEU ARQUEOLÒGIC D'EIVISSA I FORMENTERA

SEMINARI D'ARQUEOLOGIA 2006

"EL CULTO A TANIT EN EL MEDITERRÁNEO FENICIO-PÚNICO"

Impartit per la Dra. Mª Cruz Marín Ceballos

Ex-vots del santuari púnic des Culleram
(Sant Joan de Labritja, Eivissa)

Dies 25, 26 i 27 d'abril de 2006, a les 20 h.

SALA DE CULTURA DE SA NOSTRA
Carrer Aragó núm. 11
EIVISSA

- Organització d'activitats i participació en la **V FIRA DE LA CIÈNCIA**, promoguda per la Conselleria d'Economia, Hisenda i Innovació, que va tenir lloc a Palma els dies 27, 28 i 29 d'abril. Posteriorment la Fira es va traslladar a Eivissa, els dies 11, 12 i 13 de maig. Les activitats escollides han estat específicament dissenyades per acostar els nens al patrimoni de les nostres illes. Per a l'edició 2006, el mar va ser el fil conductor de la fira. D'aquesta manera els nens varen estudiar com el mar ha estat i segueix essent un element crucial en la nostra història i en la nostra vida. La importància que ha tingut per a les illes que abasta des del transport, el comerç, l'explotació dels recursos marins, la comunicació, l'obtenció d'aliment, així com el contacte amb altres societats. Per aquest motiu les activitats didàctiques es varen centrar en quatre productes extrets del mar (la pesca, la sal, les salaons i la porpra) per la importància que han tingut en l'antiguitat i la seva interdependència. D'aquesta manera els escolars participants varen poder assolir els objectius didàctics següents:

- Importància de l'ús de la sal, tant a l'antiguitat com als nostres dies, així com la seva incidència en la conservació dels aliments.
- Tenir coneixement dels diferents pobles que van usar el tint de la porpra i el seu procés de fabricació gràcies a l'abundància de caragols marins de l'espècie múrex del que s'extreia el tint més apreciat a l'Antiguitat a causa de la seva complicada elaboració i sobretot, al seu sorprenent colorit amb el qual es tenyien les teles més riques.
- Conèixer la fabricació de les diverses conserves de peix anomenades salaons (fenícies, púniques i romanes). Els dos grans grups de conserves segons es tracti de salaons fets amb trossos de grans peixos i de petits peixos complets (el tarijós o salsamentum) o de pastes i salses, (garum, hallec, liquamen, muria).
- Coneixement sobre els diferents tipus de pesca i comparació amb les tècniques actuals: la pesca de túnids i altres espècies similars, mitjançant arts complexes de parada, segurament semblants a les almadravilles o la pesca de litoral, realitzada amb arts senzilles de malla i d'ham, ambdós aparells no aptes per a peixos de mida molt gran.

La part teòrica es va presentar mitjançant plafons explicatius amb dibuixos dels distints processos de fabricació del *múrex* i de les salaons, així com de les diferents tècniques i arts de pesca.

Quant a la part pràctica els nens i nenes participants podien realitzar tres activitats principals: **Els colors a l'antiguitat**, en el qual els participants varen poder tenyir retalls de tela amb els colors més utilitzats en

l'antiguitat, el porpra, el blau, el violeta. Una vegada tenyit el seu tros de tela la podien decorar amb motius marins i geomètrics, usant diferents tampons que són reproduccions de peces originals d'època púnica i romana; en **La Fabricació de collars** els participants podien fabricar els seus propis collars utilitzant petxines, fragments de caragols de *múrex* i denes de pasta de sal, que podien decorar imitant els grans de pasta vítria púnics; amb **Les àmfores** els alumnes podien conèixer que dins de tota aquesta cadena productiva l'última anella és la indústria terrissera que juntament amb la de la sal, constitueixen les dues activitats complementàries de la pesca en el procés d'elaboració i comercialització dels productes derivats d'aquesta activitat econòmica –salaons i salses- i servien pel transport, en bones condicions dels aliments perdurables. Amb aquesta activitat els petits varen poder convertir-se en terrissaires coneixent com es fabricaven les àmfores aprenent a treballar el fang i a utilitzar el torn.

Una activitat complementària va ser la de **La navegació i els astres** en la qual els nostres escolars varen conèixer l'habilitat marinera dels fenicis en la navegació nocturna i d'altura que tenen en comú l'ús dels estels, sobre tot l'estel polar, com a sistema d'orientació, que va permetre als antics navegar per alta mar, sense risc a perdre el rumb. En aquesta activitat també es varen

Fira de la ciència a Eivissa.

mostrar reproduccions a escala dels diferents tipus de naus que durant la història han fondejat per les Pitiüses destacant els vaixells de l'antiguitat., així els alumnes varen poder veure com ha anat evolucionant la navegació.

El taller, va estar sota la responsabilitat dels monitors Carmen Mezquida, Helena Jiménez i Salvador Buïgues.

- Participació en la l'organització d'activitats el dia 18 de maig per a la celebració del **Dia Internacional dels Museus**, conjuntament amb els Museus d'Art Contemporani d'Eivissa i els Etnogràfics de Santa Eulària des Riu i de Formentera, amb les respectives Associacions d'Amics, sota el lema de la UNESCO "*Els museus i els joves*". L'acte commemoratiu va tenir lloc el dia 19 al Museu d'Art Contemporani, que enguany era l'amfitrió de l'acte institucional que és de caràcter itinerant, ja que cada any es celebra en un museu distint. L'acte va consistir en la lectura d'un manifest redactat pels directors i conservadors del museus de les Pitiüses, en el que es varen plantejar la problemàtica dels nostres centres. Tot seguit es va oferir un concert, a càrrec del grup Eivissa Brass Trio finalitzat el qual es va convidar al públic assistent a un bufet commemoratiu del Dia Internacional del Museus. El Museu Arqueològic va oferir una setmana de portes obertes i entrada gratuïta a les seves instal·lacions, obsequiant als seus visitants amb punts de llibres editats expressament per aquesta celebració, així com pòsters amb imatges de peces del museu. Per altra banda, a la carpa instal·lada al Baluard de Santa Tecla durant els dies 16, 17 i 18 de maig, es va oferir un Taller d'arts plàstiques i de jocs per a joves i petits consistent en la manufactura de collars de pasta d'imitació dels antics, donar color a figures de terracuita, transcripció dels seus noms al alfabet fenici-púnic i jeroglífic egipci, jocs de taula i d'habilitats que practicaven els antics...

- **Taller d'Arqueologia Estiu 2006** amb col·laboració de l'Associació d'Amics del Museu Arqueològic, va tenir lloc entre el 3 de juliol i el 25 d'agost. El taller, organitzat en torns setmanals, es duu a terme a la mateixa necròpolis del Puig des Molins i té com a finalitat que els participants coneguin les principals característiques de la necròpolis i el seu context històric. Per això, les principals activitats que es duen a terme consisteixen en una excavació simulada de diversos tipus d'enterraments, complimentant la documentació i realitzant l'anàlisi de les restes exhumades mitjançant els mateixos procediments que fan els arqueòlegs. També es realitzen diverses visites a llocs d'interès històric, així com un recorregut sub-

terrani per alguns hipogeus. Igualment, es procura que els alumnes compreguin alguns dels aspectes més significatius de les formes de vida a l'antiguitat a partir de la recreació de tasques i oficis propis de l'època, tot comparant-les amb els seus equivalents moderns. Es desenvolupen així tota una sèrie de pràctiques relacionades amb l'arqueologia experimental, com ara l'elaboració del pa, la confecció de teixits, la fabricació de peces de ceràmica i la participació en els jocs de l'antiguitat. L'objectiu final és fomentar l'interès i el respecte cap al patrimoni històric i la cultura en general, aprenent a respectar les formes culturals diferents de la nostra.

- Participació en l'organització d'activitats de la **6ª SETMANA DE LA CIÈNCIA I LA TECNOLOGIA**, promoguda per la Conselleria d'Economia, Hisenda i Innovació. La seva ampla demanda va fer que es realitzés durant els dies 6 al 19 de novembre, oferint tota una sèrie d'activitats encaminades a difondre els mètodes i sistemes d'investigació i treball que habitualment desenvolupen arqueòlegs, conservadors de museu, restauradors, etc. L'any 2006 es va centrar en un **Viatge a la ciutat dels morts** en el qual es varen donar a conèixer altres aspectes no tan coneguts de la necròpolis del Puig des Molins, com és el fenomen del saqueig de tombes del que l'efecte més visible són els forats de les parets laterals que s'han trobat en moltes cambres per a poder accedir a les contigües. Malgrat això, aquestes alteracions no han suposat una distorsió de l'estructura original de la necròpolis que impedeixi la seva comprensió, sinó que, per contra, pot ser considerada com un testimoni més de la història del jaciment. L'activitat que es va programar va ser una ruta pel subsòl preparant una sèrie d'hipogeus, amb el seus aixovars, als que s'accedia a través dels forats dels saquejadors i en els quals es varen escenificar (personatges reals, maniquins, vestimentes, aixovars...) les diferents fases històriques. D'aquesta manera es varen preparar els següents escenaris:

1. Enterrament de finals del segle V aC., principis del segle IV aC. Recreació d'un enterrament en inhumació amb els diferents ritus de l'època (libacions, oracions, planyderes...).
2. Reutilització púnica tardana d'un hipogeu. En ell s'evidenciarà la retirada i arraconada dels ossos de l'anterior difunt i col·locació del nou cadàver.
3. Enterrament romà. Es recrea una nova reutilització de l'hipogeu i una nova forma d'enterrament amb el ritus romà corresponent.
4. Saqueig d'època antiga. Es va recrear un espoli d'època islàmica per a reflectir així la presència

d'aquesta cultura i d'aquest poble, el raval del qual estava situat a un costat de la necròpolis i del que també queden restes arqueològiques

5. Recreació del saqueig de principis del segle XX, que va ser el més destructiu per al jaciment.

6. Recreació de l'activitat d'un arqueòleg al moment de realitzar una excavació. En aquest moment s'explicaren les diferents campanyes arqueològiques que s'han realitzat en la necròpolis, així com les diferents metodologies emprades per a l'estudi del jaciment, des d'inicis del segle XX fins a l'actualitat.

Els diferents tallers d'aquesta 6ª Setmana de la Ciència varen estar sota la responsabilitat dels monitors Carme Mezquida, Helena Jiménez, Josep Mª López Garí i Salvador Buïgues.

- Organització de les **XXI JORNADES D'ARQUEOLOGIA FENÍCIO-PÚNICA** amb el títol "Màgia i superstició al món feniciopúnic", que va tenir lloc a la Sala de Cultura de Sa Nostra, des del 20 al 24 de novembre de 2006, amb el següent programa:

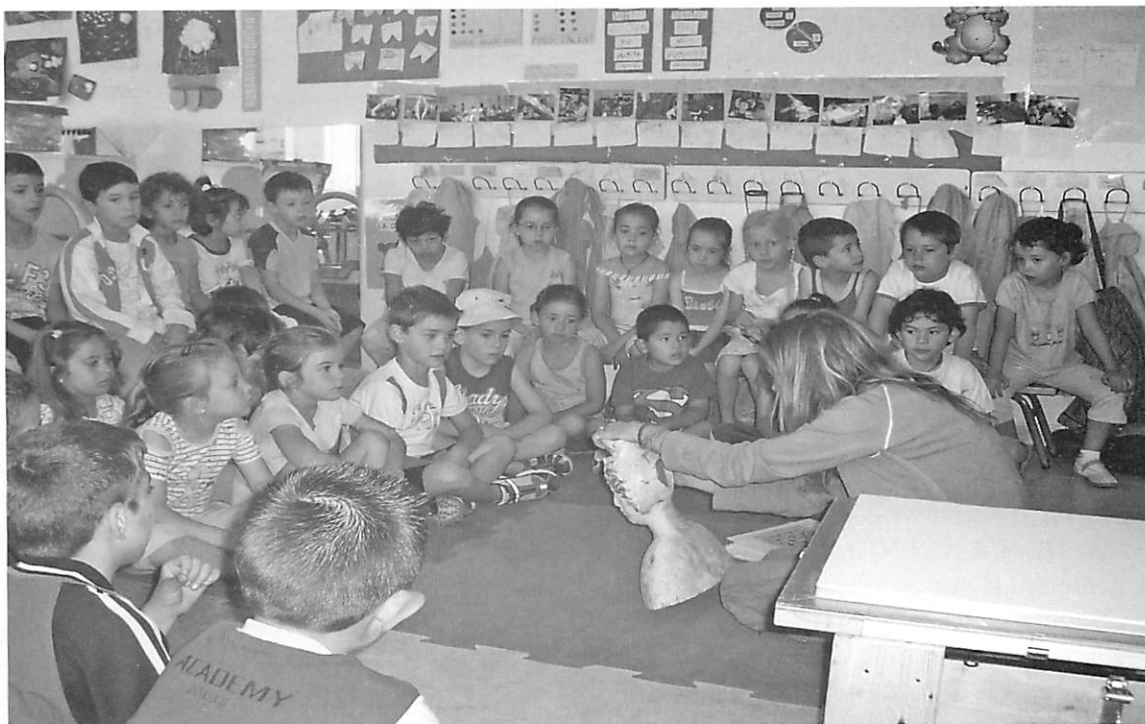
Dia 20: "*Técnica de fabricación y significado mágico de las piedras en el Mundo Antiguo*", impartida per la Dra. Carmen Alfaro, Professora d'Història Antiga de la Universitat de València.

Dia 21: "*Los amuletos egipcios y su función mágico-religiosa*", impartida per la Dra. Mª José Luis López Grande, Professora del departament de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat Autònoma de Madrid.

Dia 22: "*Los amuletos púnicos y su función mágico-religiosa*", impartida per la Dra. Francisca Velázquez Bieva, investigadora vinculada a la Universitat Autònoma de Madrid.

Conferència de la Dra. Ana Vázquez Hoys dins el marc de les Jornades d'Arqueologia Fenicio.púnica.

“El Museu Viatger” a l’escola de Santa Eulària del Riu.

Dia 23: “*La magia de las cuentas y colgantes fenicio-púnicos de vidrio*”, impartida per la Dra. Ana Mª Vázquez Hoys, professora de Prehistòria i Història Antiga la UNED.

Dia 24: “*Escarabeos en el mundo fenicio-púnico: Magia y religiosidad*” impartida per la Dra. Ana Mª Jiménez Flores, Professora de la Universitat de Sevilla.

- El programa **VIU LA CULTURA**, està finançat per la Direcció General de Cultura del Govern de les Illes Balears amb la quantitat de 12.000,00 €, la qual cosa ha permès la contractació durant tot el curs escolar d’un monitor, que organitza, coordina i planifica les diferents activitats culturals destinades als grups escolars dels centres d’Eivissa i Formentera i en particular les visites al Museu Arqueològic a Dalt Vila, a la necròpolis del puig des Molins, on s’expliquen els diferents tipus d’enterrament existents i posteriorment es realitzen tota una sèrie d’activitats complementaries (jocs, contacte amb les reproduccions...). Per tal de donar una visió més completa dels restes del nostre passat, es varen dur a terme visites al jaciment de sa Caleta i al de ses Païsses de Cala d’Hort. En cada cas el col·legi s’encarrega del transport dels alumnes fins als jaciments i el Museu proporciona el monitor i el material didàctic. El material didàctic consisteix en fulls de treball per a cada jaciment i fulls generals per a treballar la concepció de l’alumne de la situació geogràfica.

Altres activitats que s’han portat a terme han estat “**El Museu a l’escola**” que pretén apropar el museu als

alumnes dels nostres centres educatius. El programa consisteix en quatre sessions de treball, amb grups de 25 alumnes com a màxim. La primera i la darrera sessió, enteses com a presa de contacte i conclusions o repàs, es duen a terme al centre educatiu i tenen una durada d’uns 55-70 minuts. L’activitat es complementa amb dues sortides que garanteixen el màxim aprofitament de la proposta i l’apropament dels alumnes al museu, al patrimoni i a la història.

Molt semblant a l’activitat anterior ha estat “**El Museu viatger**”, que enguany s’ha realitzat per primera vegada. La idea és similar a l’activitat anterior però en aquest cas està orientada a nens d’infantil, per la dificultat que representa sortir de l’escola a causa de la seva petita edat. Per a la seva realització es van escollir distintes reproduccions així com dibuixos i ninots vestits segons les diferents èpoques (prehistòrics, fenicis, púnics, romans ...), d’aquesta manera els nens poden manipular i per tant conèixer els diferents objectes i a través d’ells les diferents èpoques de la nostra història.

Dins de les activitats ‘en aquest programa es realitzen tota una sèrie de tasques complementaries i jocs com ara “La Caixa Misteriosa”, “Les Credencials”, “L’aixovar Funerari”, “El mocador històric”, “La Tempesta”, “Islàmics i Cristians”, Escriptura fenícia i escriptura jero-glífica”, “L’aventura fenícia al mediterrani”, “Les guerres púniques”..

La bona acollida que va tenir a l’any 2005 l’activitat “**Jocs a l’antiguitat**” va fer que es pensés en disposar d’una nova maleta didàctica amb els diferents jocs de

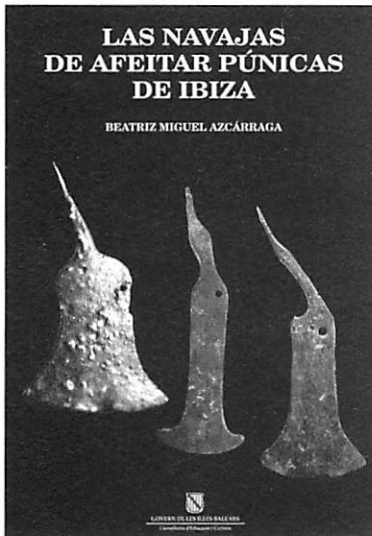
taula, sobre tots d'època romana. Per aquest motiu es varen confeccionar diversos jocs com ara el *Calculi*, la *Tabula*, el *Duplum Molendinum*, el *Doudecim Scripta*, el *Tessera*, el *Abacum claudere*, el *Latrunculi*, etc., d'aquesta manera amb la nova maleta s'afegeix a l'oferta de Maletes Didàctiques elaborades en col·laboració amb Sa Nostra, altres com "La Metal·lúrgia del Bronze", "Les divinitats" i "Els deus clàssics".

Al llarg de l'any 2006 aquest programa ha estat utilitzat per un total de 5.776 alumnes.

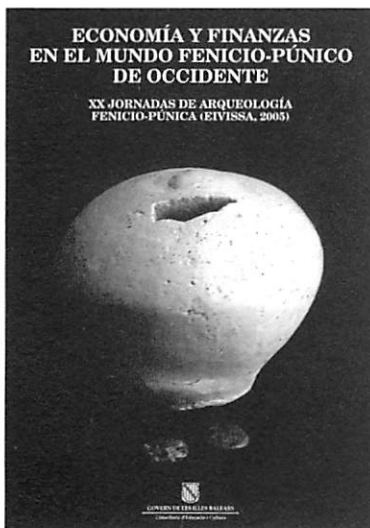
PUBLICACIONS

Durant l'any 2006, el Museu ha publicat dos nous volums de la sèrie *Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera*:

Núm. 57. Beatriz Miguel Azcárraga: "**Las navajas de afeitar púnicas de Ibiza**", 301 pp. amb figs., taules i làms. Eivissa, 2006.

Núm. 58: AAVV: "**Economía y finanzas en el mundo fenicio-púnico de occidente**", XX Jornades d'Arqueologia Fenicio-púnica (Eivissa 2005). 130 pp. amb figs., taules i làms. Eivissa, 2006.

EXPOSICIONS

Continuació de la col·laboració amb Fundació La Caixa en l'exposició "**La Romanització a les Illes Balears**", realitzada entre el dia 24 de març i el 22 d'abril de 2006 al Centre el Roser de Ciutadella, Menorca (O.M. Exped. 179/01/05). Aquesta exposició per raons d'espai va ser més reduïda, que la que va ser organitzada a la seu de la Fundació en Palma el 2005 que va comptar amb un total de 169 peces i de la que es va editar un complet catàleg amb diversos articles dedicats a la romanització de les Balears i Pitiüses. La mostra va contar amb la col·laboració de diferents museus, nacionals i estrangers i sobre tot amb els museus de les Illes Balears com el Museu de Mallorca, Museu de Pollentia, Museu d'Història de Manacor, Museu Regional d'Artà, Museu dels Pares Franciscans de la Porciúncula, Museu de Menorca i el Museu Municipal de Ciutadella. El Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera en aquesta ocasió va participar amb un total de quinze peces entre les que destaquen un cap de marbre de Bacus, diverses copes i ungüentaris de vidre, vasos de parets fines o un bol de ceràmica "megàrica" amb decoració amb relleu.

Col·laboració amb l'Exposició "**La Búsqueda de la esencia**" organitzada pel Museu d'Art Contemporani d'Eivissa, del 8 de setembre al 12 de novembre de 2006, dedicada al pintor Antoni Mari Ribas "Portmany" amb el préstec de quatre obres de tinta sobre paper dels fons del Museu: "Grup de figures" (MAEF 21403), "Escena de mercat" (MAEF 21404), "Escena de mercat" (MAEF 21401) i "Escena del port" (MAEF21402).

Col·laboració amb l'Exposició "**Vidrio Islámico en Al-Andalus**", organitzada per la Fundació Centro Nacional del Vidrio de la Granja, del 19 d'octubre de 2006 al 22 d'abril de 2007 al *Museo Tecnológico del Vidrio*, (O.M. 183/01/06) en la que han participat, a més del Museu d'Eivissa, els Museus d'Arqueologia de Catalunya, Museu de Ciudad Real, Museu de la Alhambra, Museu Arqueològic i Etnològic de Córdoba, Museu Arqueològic i Etnològic de Granada, Conjunt Arqueològic de Medinat al-Zahara, Museu de Siyása, Museu Històric de Priego de Córdoba, Museu de la Ciutat de Murcia, Museu de Santa Clara la Real, Museu del Cau Ferrat de Sitges. El Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera va participar amb un total de deu peces entre les que destaquen un vas turquesa d'aplicacions de fils blancs procedent de Xarraca i nou ungüentaris de pasta vidre provinents de la necròpolis del puig des Molins

Col·laboració amb l'Exposició "**Arte en el dinero. Dinero en el arte**", organitzada per Caja Duero, Caja de Ahorros de Salamanca y Soria, de l'1 de novembre de 2006 al 31 de gener de 2007 (O.M. 174/04/06), en la que varen participar a més del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, museus i col·leccions privades

i públiques entre les que es troben l'Academia di Belle Arti (Nàpols), el Monasteri de Santa Clara (Palma), Museu Archeologico Nazionale di Cagliari (Cerdeña), el Museu Arqueològic Nacional (Madrid), el Museu Nacional d'Antropologia (Madrid), el Museu de Belles Arts de l'Havana, el de Belles Arts de València, el Museu Capitular de la Catedral de Mallorca, el Museu Casa de la Moneda (Madrid), el Museu di Capodimonte (Nàpols), el Museu Julio Romedro de Torres (Cordoba), Museu de Mallorca, Museu Nacional del Prado, Museo Sorolla (Madrid), Museu de la Universitat de Salamanca, Museu Arqueològic Comarc al de la Plana Baixa (Burriana), Museu Nacional d'Art de Catalunya, Palazzo Reale (Nàpols), Koninklijk Museum voor Schone Kunsten (Amberes). També i participaren objectes, pintures, o fotografies de les Col·leccions de Tony Catany, Josep Ginovart, Galeria Joan Prats (Barcelona), Fundació Joan Brossa (Barcelona) Fundació Lázaro Galdiano (Madrid), l'editor M. Molero (/Barcelona), Diana Díaz López, (L'Havana), Bruno Figueres (Barcelona), Pepa Llopis (Barcelona), Franco Monti (Milán), Mercedes Olivenza de Vostelk (Madrid) o la Collezione del Comune (Nàpols). El Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera va participar amb el préstec de dos monedes púnico-ebusitanes —(MAEF 7769 i MAEF 7770) juntament amb la vidriola de ceràmica en la que varen ser trobades (MAEF 7771) procedent d'una tomba del puig des Molins, i una placa de ceràmica del deu Bes (MAEF 10038/310), trobada a d'una sitja de terrisser de ses Figueretes.

INVESTIGACIÓ

Com a resultat dels treballs d'investigació desenvolupats en el MAEF, s'han realitzat les següents publicacions:

B. Costa i J.H. Fernández (2006): *Ibiza Fenicio-Púnica. Historia de las Islas Baleares* Vol 3. El Mundo, Palma.

Alfaro, C. i Costa, B. (2006): *Mobilité des gens et des techniques: pourpre dans les provinces occidentales de l'Empire romain et le cas d'Ibiza. L'Africa romana.* Vol 4. Università di Sassari. 2417-2431. Roma.

Fernández, J. H. (2006): "Memòria de les activitats del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera durant l'any 2005". Revista *Fites*, 6, pp. 59-72. Eivissa.

Mezquida, A. (2006): "Excavaciones en el subsuelo del Museo Monográfico del puig des Molins". Revista *Fites*, 6, pp. 15-24. Eivissa.

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES

Excavacions a la necròpolis del Puig des Molins

Mitjançant el *Instituto de Patrimonio Histórico*, el Ministeri de Cultura va convocar concurs públic per a l'excavació d'un sector del jaciment de la Necròpolis del Puig des Molins que va ser adjudicat a l'empresa *ARPA PATRIMONIO*.

Aquest projecte tenia com finalitat intervenir fins arribar al nivell roca, en tots els enterraments que es poguessin trobar al decurs del treball, es a dir, les sepultures d'incineració i les d'inhumació, tant púniques com romanes o els enterraments islàmiques. El concurs no contemplava cap intervenció als hipogeus que es poguessin localitzar i dels que tant sols es va preveure rebaixar uns centímetres el pou d'accés per tal de que el seu emplaçament quedés assenyalat, ja que la seva definitiva excavació serà objecte d'una futura intervenció al jaciment. L'excavació es va portar a terme per una banda al sector pla situat al nord-oest de l'edifici del museu i dels hipogeus anomenats de *la Mula*, condicionats fa temps per a la visita interior de les

Vista general de les excavacions realitzades per l'empresa *ARPA PATRIMONIO* en la Necròpolis del Puig des Molins.

tombes. En aquest sector s'han localitzat un total de setanta-tres sepultures: una d'època islàmica, tres d'època romana, vint-i-cinc foses d'inhumació púniques, dinou enterraments en àmfora i vint-i-cinc incineracions. També s'han localitzat un total de trenta nous pous d'accés a hipogeus. Per altra, al sector del turó situat al sud del museu i que havia estat condicionat amb un petit camí que circulava entre els pous d'accés als hipogeus, també va ser objecte d'excavacions. En aquest altre sector es localitzaren cinquanta-cinc nous pous d'accés a hipogeus i, sorpresivament, un enterrament d'incineració i un enterrament en àmfora. La localització de tots els enterraments realitzada en l'actual campanya permetrà la planificació de la futura musealització de l'àrea excavada per tal de facilitar un apropament del jaciment al públic facilitant les condicions de visita i al mateix temps fer més comprensible aquest jaciment i la importància d'aquesta necròpolis Patrimoni de la Humanitat.

El treball als dos sectors excavats, han tingut com a resultat l'excavació, documentació i recuperació d'un total de setanta-cinc enterraments i la localització de vuitanta-cinc nous pous d'accés a hipogeus, dels que s'ha elaborat els corresponents informes per a l'estudi i valoració històrica dels restes arqueològics.

El registre de dades es va realitzar mitjançant fixes d'excavació amb les característiques físiques, mesures, cotes... i amb documentació fotogràfica del procés i de les troballes efectuades així com neteja, siglat, inventariat i classificació dels materials localitzats en el decurs dels treballs.

Aquesta activitat que va comptar amb el corresponent permís d'excavacions emès per la Conselleria de Patrimoni del Consell Insular d'Eivissa i Formentera, va començar el més d'octubre i té prevista la seva finalització a principis de l'any 2007 incloent la memòria científica, a més de l'inventari i documentació complementària, dirigida al *Instituto de Patrimonio Histórico* del Ministeri de Cultura i a la Conselleria de Patrimoni del Consell Insular d'Eivissa i Formentera

Projecte "La producció de porpra a Eivissa durant L'Antiguitat"

En Novembre de 2006 va tenir lloc una nova campanya de prospeccions a les costes de l'illa d'Eivissa,

Excavació d'un soterrament de àmfora durant els treballs realitzats en la Necròpolis del Puig des Molins, per l'empresa ARPA PATRIMONIO.

dins del marc del projecte denominat *Estudi sobre la producció de porpra en època antiga*, que es desenvolupa mitjançant un Conveni signat pel trienni 2005-2007 entre el Consell Insular d'Eivissa i Formentera i la Universitat de València. Aquest projecte forma part d'un altre projecte més general del programa de investigació I+D del Ministeri d'Educació i que du per títol: "*Historia, Economía y Técnica de la producción de púrpura en el Mediterráneo durante el Imperio Romano*", dirigit per la Dra. Carmen Alfaro Giner (Dep. d'Història Antiga de la Universitat de València) i el Sr. Benjamí Costa Ribas, Tècnic Superior de la Conselleria de Cultura del Govern de les Illes Balears, adscrit com conservador al Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera.

L'esmentada campanya ha tingut com objectiu la prospecció de la costa centre-oriental eivissenca fins al nord-oest de l'illa, concretament des de Santa Eulària des Riu (punta des Nedador) fins a sa Punta Roja, trobant un considerable número d'acumulacions de closques de caragols murícids, que ens indiquen que la pesca d'aquest mol·lusc per a la producció de porpra va estar estesa, pràcticament, per tota la costa de l'illa. Destaquen els jaciments localitzats en cala Llonga, cala d'Espart, cala Gració, i sobretot la Xanga, a on s'ha pogut comprovar que el lloc existent on es troben dipositats les closques té una longitud de més de 80 m i una potència estratigràfica en algun punt de 1,5 m.

En tots aquests treballs participaren llicenciats en Història Antiga de la Universitat de València, així com diversos llicenciats en Arqueologia i Història Antiga d'altres universitats que col·laboren habitualment amb el Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera.

INFORMACIÓ del AAMEF

Helena Jiménez Barrero

Un año más, nos asomamos a las páginas de la revista Fites para aproximar a sus lectores una breve memoria de lo que ha sido un año lleno de actividades llevadas a cabo por la Asociación de Amigos del Museo Arqueológico de Ibiza y Formentera.

NUEVAS REPRODUCCIONES

Durante el 2006 la Asociación de amigos del Museo solicitó al Ministerio de Cultura la realización de nuevas reproducciones arqueológicas procedentes de los fondos del Museo.

Como en los últimos años se habían ampliado las colecciones de cerámica puestas a la venta con nuevas piezas, en esta ocasión se decidió añadir reproducciones a la sección de joyería. Para ello se contó con la colaboración del artesano joyero menorquín Pablo Pinedo, que realizó de forma tradicional los moldes sobre las piezas originales.

Las nuevas reproducciones son:

- Pareja de pendientes en chapa labrada, adornados en los extremos con pequeñas bolitas (número de inventario MAEF 6438), el original está realizado en oro.
- Colgante de plata, en forma de placa circular (MAEF 7259).
- Amuleto en forma de bellota (MAEF 10007 -94-8).
- Estuche porta-amuletos egipcio (MAEF 3836) en forma de cilindro acabado en cabeza de león tocado con el disco solar y una pequeña serpiente.
- Anillo de oro con chatón decorado con una serpiente y un sapo (MAEF 4565).

ACTIVIDADES PARA NIÑOS

La Asociación, siempre en colaboración con el *Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera*, organizó por sexta vez consecutiva sus talleres de verano para niños y adolescentes. Bajo el título, "*Taller d'Arqueologia*", se realizaron una serie de actividades vinculadas al mundo de la historia, la arqueología y ciencias afines. Aunque, inicialmente estaba orientado a niños y niñas de entre 8 y 11 años, por un lado, y de 12 a 14 años, por otro, el verano del 2006 fue la primera edición en que se decidió ampliar el espectro de edades para dar cabida a los más benjamines, de entre 5 y 7 años. Ideada como experiencia piloto y con cierto temor, lo

Nuevas reproducciones a la venta en las tiendas de la Asociación de Amigos.

cierto es que los resultados han sido espectaculares. Se han adaptado los contenidos y las diferentes actividades para que puedan disfrutar los mismos talleres que los "grandes", y lo cierto es que la experiencia ha sido tanto o más gratificante que con éstos.

Los talleres, que se impartieron entre los meses de julio y agosto, corrieron a cargo de los monitores Carmen Mezquida Orti y José María López Garí. La Necrópolis del Puig des Molins supone un paraje idóneo y privilegiado para combinar la enseñanza de las técnicas arqueológicas empleadas por los profesionales de la arqueología. Con ello desde la Asociación se pretende familiarizar de forma amena y didáctica a los niños con todo este mundo. Además de potenciar el conocimiento y el respeto por el patrimonio de nuestra isla. A nivel personal, este espacio promueve el trabajo en equipo y el desarrollo de habilidades sociales indispensables como son la solidaridad y el compañerismo. Las actividades tratan de asemejarse lo más posible con las campañas de excavación reales llevadas a cabo en el yacimiento.

Por suerte, este año al desplazarse los trabajos de rehabilitación del edificio a otros sectores, los cursos pudieron volver a realizarse en los tres hipogeos acondicionados con los que cuenta el Museo para tal fin. Los participantes reciben equipos de excavación

Algunos de los participantes más pequeños del Taller de Arqueología aprenden el duro “trabajo” de elaborar pan con sus propias manos.

Los alumnos del taller aprenden el manejo del torno cerámico.

reales y plantean los trabajos de extracción de los restos, bajo la dirección de los monitores, como auténticos profesionales del ramo. Se trata de un trabajo duro y conciencioso que les pone en contacto con los diferentes ámbitos del mundo arqueológico, la excavación propiamente dicha, los estudios antropológicos

sobre los restos recuperados, la toma de muestras para enviar a los laboratorios, las labores de restauración de los materiales extraídos etc... Todos estas labores se acompañan con la elaboración de fichas específicas (arqueológicas, antropológicas, de restauración etc), preparadas por los monitores y con la colaboración de arqueólogos, antropólogos y restauradores, para las diferentes edades.

Paralelamente a esta actividad, se vienen realizando una serie de talleres vinculados todos ellos con el mundo de la arqueología, como son la elaboración artesanal del pan, el tejido empleando telares, la realización de mosaicos, las escrituras fenicia y egipcia, el uso de moldes con diferentes materiales, como el barro, la escayola o diferentes pastas de secado rápido, la realización de cuentas de collar y amuletos en pasta de sal, etc. Además,

en esta ocasión, los participantes han tomado contacto con el barro empleando por primera vez un torno eléctrico, lo que les permitió realizar piezas más complejas, como cuencos o lucernas púnicas.

Como todos los años para finalizar el acercamiento a la necrópolis, se permite a los pequeños el acceso al interior de los hipogeos en una visita que todos ellos, incluidos los repetidores esperan con nerviosismo y emoción.

También en los meses de marzo y abril, se llevaron a cabo talleres para niños en la sala de didáctica del *Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera* bajo el título de “*Els dissabtes del Museu*”, sobre temas monográficos como, los collares y amuletos en la Antigüedad, a cargo de Carmen Mezquida Orti y Salvador Bohigues Arlandis.

PUBLICACIONES

Por lo que se refiere a las publicaciones llevadas a cabo por la Asociación, en la Asamblea General de socios del año 2006 se acordó que el *Full Informatiu*, el boletín de contacto con los socios, se publicaría semestralmente en vez de cada tres meses, como se venía haciendo hasta el momento. Las razones de este cambio son muy sencillas. Su publicación trimestral suponía un enorme trabajo a las personas que hasta ahora habían hecho posible su edición y que, lamentablemente, resultaba imposible cumplir en tiempo y forma para que llegase a manos de los socios a principio de cada trimestre.

Por ello y para evitar retrasos involuntarios en la información, se pensó comunicar las actividades de forma puntual, bien por correo o reparto urbano para que la información llegue sin retraso, bien vía e-mail.

En cuanto a la revista Fites, la Asociación de Amigos continúa con su publicación anual, alcanzando en esta ocasión su séptimo año de vida. Lo que sí se han llevado a cabo varios cambios en su equipo de redacción, para empezar la dirección de la revista ha pasado de Benjamí Costa Ribas a Ana Mezquida Orti, aunque Benjamí Costa continúa colaborando activamente con la redacción de Fites al formar parte del Consejo de Redacción. La que era secretaria de redacción Ana Mezquida, ha sido sustituida en ese cargo por Ernest Prats García. También se han producido cambios en el consejo de redacción donde la salida de Antoni Ferrer Abárzuza para ocuparse de la dirección de la revista Eivissa, a abierto las puertas del consejo a Pere Vilàs Gil.

CURSOS Y CONFERENCIAS

En cuanto a los cursos, la Asociación de Amigos tenía previsto organizar del día 6 al 10 de marzo de 2006 el curso "LA ISLA DE IBIZA EN ÉPOCA ISLÁMICA" que iba a ser impartido por la Dra. Helena Kirchner, actividad que finalmente no pudo realizarse por motivos personales de la conferenciante. La actividad se realizó al año siguiente, con gran éxito de público.

VIAJE CULTURAL A CHINA

También se llevó a cabo un viaje cultural a China, donde un grupo de socios y amigos pudieron conocer de

primera mano la belleza de un país milenario y exótico como es China.

Del 3 al 14 de octubre de 2006, se visitaron lugares tan emblemáticos como la ciudad de Shangai, una de las más cosmopolitas y modernas de China, para pasar a después a Suzhou, conocida como la Venecia asiática y cuna de la seda. En días posteriores se visitaron también Hanzhou, una antigua ciudad de pescadores que conserva el Templo de las Almas Escondidas, que contiene magníficas esculturas entre las que destaca un Buda de más de 20 metros, y Guilin conocida mundialmente por sus maravillosos paisajes naturales.

Sin duda uno de los lugares que más disfrutaron en la visita fue la estancia en Xian, la antigua capital imperial donde se conservan las mas de 6000 figuras que formaban ejercito de guerreros de terracota del emperador y finalmente la ciudad de Pekín, desde donde se visitó también el tramo más cercano de la gran Muralla, el Palacio Imperial y la Ciudad Prohibida.

Sin duda un viaje difícil de olvidar.

MOVIMIENTO DE SOCIOS

Por lo que respecta al número de socios de la Asociación de Amigos del Museo se ha producido una ligera variación, de los 214 del 2005 a los 216 en el 2006, el número de bajas, seis en total se compensa de forma positiva con las ocho nuevas altas.

Foto de grupo de los viajeros de la Asociación en China.

Vine al Museu Arqueològic,
quasi cada dia és obert

**MUSEU ARQUEOLÒGIC
D'EIVISSA I FORMENTERA**

Plaça de la Catedral, 3

**NECRÒPOLIS DEL
PUIG DES MOLINS**

Via Romana, 31

Horari d'estiu (de l'1/04 al 31/09)

de dimarts a dissabtes de 10:00 a 14:00 i de 18:00 a 20:00 h.

Horari d'hivern (de l'1/10 al 31/03)

de dimarts a dissabte de 09:00 a 15:00 h.

Diumenges de 10:00 a 14:00 h.

Dilluns i festius tancat.

GOVERN DE LES ILLES BALEARS
Conselleria d'Educació i Cultura

ASSOCIACIÓ D'AMICS DEL MUSEU ARQUEOLÒGIC
D'EIVISSA I FORMENTERA